

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY

Ústav světových dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Klára Nováková

ČESKOSLOVENSKO–ÍRÁNSKÉ VZTAHY

Politické a kulturní vztahy v letech 1953–1979

THE CZECHOSLOVAKIA-IRANIAN RELATIONSHIPS

Political and cultural relationships between 1953 and 1979

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu diplomové práce, PhDr. Stanislavu Tumisovi M. A., Ph.D., za pomoc a rady, které mi poskytl a bez nichž by tato práce nevznikla. Poděkování patří také panu Martinovi Mimrovi, který mi umožnil přístup k zatím nepublikovaným archiváliím, a leccos mi ohledně těchto dokumentů vysvětlil, a panu Mnislavu Zelenému Atapanovi za jeho vyprávění o působení v Art Centru.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne

Podpis:

Abstrakt

Práce pojednává o československo-íránských vztazích v letech 1953–1979. V několika kapitolách, řazených dle tematických celků, se zabývá politickými a diplomatickými vztahy po pádu Mosaddeqa v roce 1953, podporou strany Túde, kulturními vztahy těchto zemí a činností československých i íránských zpravodajských služeb.

Po nástupu komunistického režimu v Československu v roce 1948 se vztahy s prozápadně směřovaným Íránem ochladily, po svržení premiéra Mosaddeqa v roce 1953 se pak ještě více zhoršily, a to především kvůli podpoře komunistické strany Túde, která byla v Íránu perzekuována. Kolem 60. let se však vzhledem k obchodním příležitostem, které Československo v Íránu mělo, začaly vzájemné vztahy postupně zlepšit, vyvrcholily pak státními návštěvami v letech 70. Tak jako s mnoha jinými státy, i s Československem byly následně styky téměř přerušeny po islámské revoluci v roce 1979.

Práce je primárně založena na archiváliích Ministerstva zahraničních věcí, Národního archivu, Archivu bezpečnostních složek a na další odborné literatuře.

Diplomová práce přináší nové historické poznatky v oblasti československo-íránských vztahů, neboť zpracovává zatím nepřilíživě probádané téma československé diplomacie a vztahů s Íránem.

Klíčová slova

Československo, Írán, mezinárodní vztahy, I. správa Ministerstva vnitra, diplomatické styky, kulturní styky Československa.

Abstract

The thesis discusses Czechoslovak-Iranian relationships during 1953–1979. Several thematically organized chapters deal with policy and diplomatic relations after the fall of Mosaddeq in 1953, the support of Tudeh party, cultural relations and intelligence activities of above mentioned countries.

Relationships between them had been cooled after the beginning of the communist era in Czechoslovakia and it got worse after the Mosaddeq overthrow – mostly due to Czechoslovakian support of persecuted Iranian Tudeh party. However, due to Czechoslovakian business opportunities in Iran, the relations from the 1960 improved and led to the state visits in the 1970. Nevertheless, as well as with other countries, nearly all dealings were interrupted after the Islamic revolution in 1979.

The thesis is primarily based on archive sources from the Ministry of Foreign Affairs, The National Archive, and The Security Forces Archive as well as on a professional literature.

This diploma thesis brings new historical evidence in the area of Czechoslovak-Iranian relationships through processing, for the time being, almost unexplored topic of Czechoslovakian diplomacy and relations with Iran.

Key words

Czechoslovakia, Iran, international relationships, I. administration of the Ministry of Interior, diplomatic relationships, cultural relationships of the Czechoslovakia.

Obsah

Abstrakt	4
Klíčová slova.....	4
Abstract.....	5
Key words.....	5
Obsah.....	6
Seznam obrázků a tabulek.....	8
Seznam zkratk.....	9
1. Úvod.....	10
1.1 Cíl práce a volba tématu.....	10
1.2 Použitá literatura.....	12
1.3 Poznámka k transkripci.....	14
2. Historické souvislosti.....	16
2.1 Nástup dynastie Pahlaví.....	16
2.2 Vztahy s Československem mezi světovými válkami.....	17
2.3 Druhá světová válka a poválečný vývoj.....	20
3. Pád Muhammada Mosaddeqa a podpora strany Túde.....	22
3.1 Politické pozadí.....	22
3.2 Převrat.....	25
3.3 Podpora strany Túde.....	26
3.3.1 Historie strany.....	26
3.3.2 Československá podpora.....	29
3.4 Vývoj vztahů s Československem v 50. letech.....	32
4. Oficiální diplomatické a státní styky.....	34
4.1 Život na ambasádě a diplomatické styky.....	34
4.1.1 Nástupní audience.....	37
4.1.2 Povýšení ZÚ na velvyslanectví.....	38
4.1.3 Reakce na srpen 1968.....	38

4.1.4	Kulturní akce na ZÚ	39
4.2	Státní návštěvy	40
5.	Kulturní styky.....	46
5.1	Výstavy	46
5.1.1	Technická výstava v Teheránu.....	46
5.1.2	Další výstavy	48
5.2	Hudební a další spolupráce.....	49
5.2.1	Zájezd Vlachova kvarteta	49
5.2.2	Další kulturní spolupráce.....	50
5.3	Sport	51
5.4	Činnost Art Centra	52
5.5	Média ve službě režimu	58
6.	Írán a tajné služby.....	60
6.1	Historie I. správy	61
6.2	Metody SAVAKu	62
6.3	I. a II. správa na ZÚ Teherán	66
6.3.1	Budova ZÚ.....	66
6.3.2	Obranná činnost.....	67
6.4	Aktivita I. a II. správy	72
6.4.1	Zájem o československé občany.....	72
6.4.2	Zájem o íránské občany.....	75
7.	Islámská revoluce	78
8.	Závěr.....	83
	Použitá literatura.....	85
	Archivní prameny.....	85
	Tištěné a online prameny.....	86
	Rozhovory.....	86
	Literatura	87

Seznam obrázků a tabulek

Obrázek 1: Návrh opony Jarmily Trösterové	55
Obrázek 2: Výsledná realizace opony	55
Tabulka 1: Přehled československých vyslanců v Íránu	44
Tabulka 2: Přehled íránských vyslanců v Československu	45

Seznam zkratek

ABS – Archiv bezpečnostních složek

AIOC – Anglo-Iranian Oil Company

CIA – Central Intelligence Agency

ČKD – Českomoravská Kolben Daněk

ČSČK – Československý červený kříž

ČSR – Československá republika¹

ČSSR – Československá socialistická republika

ČSTV – Československý svaz tělesné výchovy a sportu

ČTK – Česká (československá) tisková kancelář

KS – Komunistická strana

KSČ – Komunistická strana Československa

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

MV – Ministerstvo vnitra

MZO – Ministerstvo zahraničního obchodu

MZV – Ministerstvo zahraničních věcí

NA – Národní archiv

NF – Národní fronta

SAVAK - Sázemán-e Etteláçát va Amniát-e Kešvar (Národní informační a bezpečnostní služba)

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

USA – United States of America

ZÚ – Zastupitelský úřad

¹ Jelikož se jedná o tematické a nikoli chronologické členění, je možné, že se název Československé republiky bude kvůli absenci roku různit a v mnoha ohledech může být nepřesný (pokud se jedná o dlouhodobou věc, která se udála například v letech 1958–1962). V textu tak budu používat ČSR i ČSSR zaměnitelně.

1. Úvod

Írán upoutal pozornost světových médií po roce 1979, kdy se pod vedením Ajatolláha Chomejního² odehrála islámská revoluce, a radikálně se tak změnil dosavadní politický systém. Před rokem 1979 byla země jedním z klíčových spojenců Spojených států amerických na Blízkém a Středním Východě a značně perzekuovala osoby s komunistickým smýšlením. Komunistická strana, která vznikla v roce 1941, byla osm let na to zakázána a mnoho jejích představitelů popraveno. Zemi vládl od roku 1941 až do revoluce šáh Rezá Pahlaví,³ který si svými metodami a stylem vlády nezahlasil s režimem, který nastoupil po něm. Z jeho politiky spojenectví s USA je vzhledem k historickým souvislostem (tzv. studené válce) patrné, že vztahy se socialistickými zeměmi byly upozaděny. Írán ale od počátku 60. let začal opouštět jednostrannou prozápadní politiku a zaměřil se na zlepšení vztahů se SSSR a tím i s dalšími socialistickými zeměmi. Došlo tak k paradoxní situaci, kdy ačkoli byl Írán považován za imperialistický prozápadní stát, vztahy s ním byly na některých úrovních lepší, než s jinými socialistickými zeměmi.⁴

S Íránem se v rámci vztahů s Československem podepisovaly obchodní smlouvy, rozšiřovaly kulturní styky a čtyřikrát též došlo k návštěvě na nejvyšší státní úrovni.

1.1 Cíl práce a volba tématu

Jak již název napovídá, cílem této diplomové práce je analyzovat československo-íránské vztahy v letech 1953 až 1979. V roce 1953 proběhl v Íránu za pomoci CIA převrat proti předsedovi vlády Mosaddeqovi,⁵ který se snažil znárodnit íránský ropný průmysl. Tento rok je tak pomyslným počátkem utužení vztahů s USA a odvrácením se od socialistických zemí. Ačkoli práce začíná rokem 1953, je pro pochopení souvislostí nutné pojednat alespoň stručně i o období před tímto rokem, a proto byly pro kapitolu o pádu Mosaddeqa využity i archiválie z předchozích let, tedy v podstatě z let poválečných.

V roce 1979 skončila islámskou revolucí éra dynastie Pahlaví a nastoupil nový režim, v jehož čele stál Ajatolláh Chomejní. Radikálně se změnil vztahy hlavně s USA (během revoluce byla také na více než rok obsazena americká ambasáda v Teheránu), nový režim se však nepřiklonil

² Více k osobě Chomejního viz kapitola 7.

³ Více viz kapitola 2.

⁴ ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel. *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. Str. 118.

⁵ Viz kapitola 3.

ani k „východní ose“ a vztahy s Československem se výrazně zhoršily. Írán se touto revolucí dostal do mezinárodní izolace, ve které se ze strany západních zemí nachází doposud.

Vymezení těchto let jsem zvolila také z čistě pragmatického důvodu, jímž je dostupnost archiválií. Po roce 1979 nejsou vytříděné dokumenty v Archivu Ministerstva zahraničních věcí, dostupné nejsou ale ani archiválie z Archivu bezpečnostních složek.

Pojednat o veškerých vztazích mezi Československem a Íránem v daném období by znamenalo značně překročit stanovený rozsah této práce. Z tohoto důvodu jsem se zaměřila pouze na vztahy politické a kulturní a vynechala tak velkou kapitolu o vztazích hospodářských, které by vzhledem k jejich obsáhlosti vydaly na samostatnou diplomovou práci.

Kapitola o historických souvislostech, již považuji za důležitou vzhledem k obsáhlým a velmi bouřlivým dějinám Perské říše, pojednává mimo jiné i o vztazích s Československem mezi světovými válkami. Spolupráce mezi Persií (od roku 1935 Íránem) a Československem byla v této době na velmi dobré úrovni převážně v obchodní rovině. Po druhé světové válce tak mohlo Československo na tuto tradici navazovat, ačkoli překážkou byl již zmíněný rozdíl v politických ideologiích obou států.

V další kapitole se zabývám převratem, který odstranil Muhammada Mosaddeqa, a jak na tuto situaci reagovala československá ambasáda v Teheránu. Ačkoli zde není přímá historická či politická souvislost, zařadila jsem do této kapitoly i podporu straně Túde. Tato komunistická strana byla zakázána již v roce 1949 a od stejného roku ji podporovalo Československo, v převratu však také figurovala a po roce 1953 se perzekuce a počet osob, které požádaly o azyl v Československu, zvýšily.

Následující kapitola pak pojednává o oficiálních diplomatických a státních stycích. Zahrnuje tak nejen prezidentské či vládní návštěvy, ale též život na teheránské ambasádě a případy, které českoslovenští diplomaté řešili.

Kapitola o kulturních stycích, jež se rozvinuly až v druhé polovině 50. let, spíše však v letech 60., rozebírá pořádání výstav v Teheránu, kulturní spolupráci v rámci hudebních vystoupení, sportovních zápasů a v neposlední řadě také činnost Art Centra, které bylo pomyslným „zlatým hřebem“ kulturní spolupráce. Jeho přínos íránské kultuře by jistě úspěšně pokračoval – nebýt islámské revoluce.

Zajímavou a dosud neprobádanou oblastí je kapitola o působení zpravodajských služeb. Jedná se hlavně o působení I. a II. správy⁶ v Íránu, ale také o metody íránské tajné služby. V kapitole jsou analyzovány obranné mechanismy československého zastupitelského úřadu, působení agentů v této cizí zemi, „vytěžování“ jejich zdrojů a další způsoby práce zpravodajských důstojníků.

Poslední kapitola se zabývá islámskou revolucí. Tak jako u kapitoly o pádu Muhammada Mosaddeqa se jedná o rozbor celé situace očima zastupitelského úřadu a o jeho reakce. Z událostí okolo roku 1979 se navíc zachovalo velmi málo dokumentů, takže není možné podrobněji komentovat například možná opatření, která na ambasádě mohla kvůli revolučnímu dění být, popřípadě změnu politiky po vyhlášení Islámské republiky.

1.2 Použitá literatura

O československo–íránských vztazích dosud nevyšla žádná podrobná studie, což je ostatně také důvod, proč jsem si toto téma vybrala jako diplomovou práci. Přesto má český čtenář k dispozici dvě publikace, které jej s touto tematikou mohou seznámit. Tou první je disertační práce Adély Jůnové Mackové o československo–íránských vztazích, obhájená na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Univerzity Karlovy v roce 2012.⁷ Ta se však zabývá vztahy pouze v období meziválečném, přesněji v letech 1918–1938. Je tak vhodná pro získání znalostí o československém pronikání na íránský trh a přehledu o vztazích s touto zemí za první republiky. Vzhledem ke změnám režimů v obou zemích a odlišnému poválečnému vývoji je tak práce vhodná jako komparativní k této, neboť po prostudování obou je jasně patrná změna v politických a diplomatických vztazích, ale též i v obchodních. Druhou prací je publikace Ústavu mezinárodních vztahů, *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*⁸ od autorů Petra Zídka a Karla Siebera. Tato kniha obsahuje i kapitolu o vztazích s Íránem, kde je stručně pojednáno o hospodářsko–kulturně–politických vztazích, které, jak je z názvu patrné, zahrnují i období vymezené pro tuto diplomovou práci. Rozsah této kapitoly autorům nicméně neumožnil širší a důkladnější bádání (což ostatně publikace ani neměla za cíl) a v jejich citovaných pramenech jsou použity jen základní zdroje, tedy archiválie z fondu ÚV KSČ z Národního archivu a fondu Teritoriální odbory Archivu Ministerstva zahraničních věcí.⁹

⁶ Více k vysvětlení viz kapitola 6.

⁷ JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. *Československo–íránské vztahy v letech 1918–1938: politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie*. Praha, 2012. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102985>. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin. [cit. 2014-03-12]

⁸ ZÍDEK, Petr, SIEBER Karel. *Československo a Blízký východ v letech 1948–1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. Kapitola o vztazích s Íránem viz strany 111–128.

⁹ Mezi dalšími citacemi jsou např. i rozhovory s íránskými občany Československa nebo pracovníky MZV.

Mezi další knižní publikace, v nichž je možné seznámit se s dějinami Íránu, patří kniha Michaela Axworthyho *Dějiny Íránu*,¹⁰ v níž se autor zabývá dějinami Perské říše od třetího tisíciletí př. n. l. až po první úřadování prezidenta Ahmadínežáda.¹¹ Na 236 stránkách (následně ale nechybí chronologický přehled dějin, přehled dynastií a vlád a obsáhlá bibliografie) se tak čtenář může seznámit s kompletní historií Perské říše, vzhledem k rozsahu knihy se však nejedná o podrobnější dějiny (které by si tato říše jistě zasloužila). Mezi další díla o Íránu, která by si zájemce o tuto zemi rozhodně neměl nechat ujít, patří publicistické knihy Břetislava Turečka¹², *Světla a stíny islámu: drama Blízkého východu a sonda do duší jeho obyvatel* a *Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru*.¹³ Ač se jedná o publicistickou a nikoli odbornou literaturu (místy lehce cestopisnou), zabývají se tyto knihy i moderní historií Íránu a jelikož je jejich autor žurnalista, který v této zemi několikrát byl a v její historii i současné politice se vyzná, čerpala jsem některé informace z knih i pro tuto diplomovou práci. Ve vztahu k Československu nemohu nezmínit knihu íránského emigranta, žijícího od 50. let v ČSR, Hamida Zargarího, *Chtěli jsme odstranit šáha*.¹⁴ Zargarí zde popisuje své působení ve straně Túde, následné perzekuce a československou pomoc, která se této straně a jejím příslušníkům dostala.

Pro základní přehled o pojednávané době pak mohu zmínit například knihu *Iran under the Pahlavis*¹⁵ od Georga Lenczowského, *A History of Modern Iran*¹⁶ od Ervanda Abrahamiana či *The politics of Iran: groups, classes and modernization*¹⁷ od Jamese A. Billa.

Veškerý seznam knih, z nichž jsem v této práci čerpala, nalezne čtenář na konci této práce v kapitole „Použitá literatura“.

Z mnohonásobně větší části se však tato práce opírá o archivní prameny. Základem k politickým dějinám československo-íránských vztahů byl Archiv Ministerstva zahraničních věcí (MZV) a jeho fondy politických zpráv, teritoriálních odborů a generálního štábu, všechny v úrovních tajných i neutajovaných v časovém rozmezí, kterému odpovídá zadání práce. Dále byly použity archiválie Archivu bezpečnostních složek (ABS), včetně dokumentů, které se nyní odtajňují a archivu teprve budou předány. Tyto specifické dokumenty, které ještě fakticky nejsou v Archivu bezpečnostních složek, budou citovány s uvedeným archivem v závorce pro odlišení od těch

¹⁰ AXWORTHY, Michael. *Dějiny Íránu*. Praha: Lidové noviny, 2009.

¹¹ Mahmúd Ahmadínežád, prezident Íránu v letech 2005–2013, persky محمود احمدی نژاد.

¹² Bývalý zpravodaj Českého rozhlasu na Blízkém východě, nyní působí jako vysokoškolský učitel na Metropolitní univerzitě.

¹³ TUREČEK, Břetislav. *Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2013. TUREČEK, Břetislav. *Světla a stíny islámu: drama Blízkého východu a sonda do duší jeho obyvatel*. Vyd. 1. V Praze: Knižní klub, 2007.

¹⁴ ZARGARI, Hamid. *Chtěli jsme odstranit šáha*. Vyd. 1. Říčany: Orego, 2004.

¹⁵ LENCZOWSKI, George. *Iran under the Pahlavis*. Hoover Institution Press, 1978.

¹⁶ ABRAHAMIAN, Ervand. *A history of modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008.

¹⁷ BILL, James A. *The politics of Iran: groups, classes and modernization*. Columbus, Ohio: Merrill, 1972.

dokumentů, které tam již jsou a dají se dohledat. V tomto archivu je ale poměrně málo ucelených zpráv. Jedná se většinou o již několikrát roztříděné materiály, které byly dány k archivaci již v 60. letech a v 80. letech byly vyříděny. Proto nejsou informace úplně a často chybí ty základní, na něž navazují ty dochované. Jako poslední velkou pramennou základnu jsem využila Národní archiv a fondy Ústředního výboru KSČ – předsednictva, mezinárodního oddělení a politického byra, vše v celém sledovaném období.

Menší množství materiálů bylo možné získat v archivu České televize. Jednalo se pouze o již zdigitalizované pořady, kterých je oproti nezdigitalizovaným menšina. Ostatní pořady jsou na filmových nosičích a tudíž v badatelně nedostupné, k jejich zhlédnutí je nutné jejich objednání, což je služba placená a hlavně časově náročná, protože přednost mají pořady, které potřebuje do vysílání Česká televize.

Vzhledem ke specifickým archiváliím Archivu bezpečnostních složek bych se neobešla bez pomoci odborníků, kteří se v této terminologii vyznají. Jedná se hlavně o Martina Mimru, který mi vysvětlil veškeré výrazy, vztahující se k působení I. a II. správy, ale také „jak to chodilo“ na takových ambasádách, jakou byla ta v Teheránu. Další člověk, který mi byl nápomocen k psaní této práce svými zkušenostmi, byl Mnislav Zelený Atapana, který v Íránu působil v rámci Art Centra v roce 1978 a od něhož jsem získala cenné informace ze zákulisí této organizace.

1.3 Poznámka k transkripci

Arabská abeceda, ve které je zapsaný perský jazyk, má, stejně jako čeština, hlásky typu š, č, ž¹⁸ ad. Z toho důvodu budu toto písmo přepisovat do klasické české abecedy, a nikoli do anglické, jak můžeme dnes vidět v některých médiích, ale i odborných publikacích. Například tedy jméno „Chomejní“ není potřeba zapisovat jako „Khomeini“, stejně jako například město „Šíráz“ není nutné psát se „Sh“ na začátku (v průvodcích běžně užívaný název „Shíráz“, či např. „Yazd“ namísto „Jazd“). Hlásky, které český jazyk nemá, budu přepisovat tak, jak jsou zapsané v originále – např. arabské písmeno ξ bude v textu znázorněno jako ϣ, a nikoli jako souběžně užívaný apostrof. Jeho transkripci však omezím převážně na slova, kde se vyskytuje uvnitř (viz dále v této kapitole). Písmeno چ budu přepisovat jako české “dž”, ačkoli existuje souběžný lingvistický přepis ve formě “ğ”, domnívám se ale, že je první varianta přirozenější a přístupnější širšímu okruhu čtenářů. U okruhu hlásek, které se v transkripci z arabštiny zapisují jinak, než z perštiny, se budu držet perské fonetiky. Ta nerozlišuje různé zvukové podoby například hlásek s,

¹⁸ Hlásky „č“ a „ž“ existují však jen v arabské abecedě pro perský jazyk, jsou tedy do abecedy přidány. Arabština tyto hlásky nemá (stejně jako např. hlásku p).

d či *z*. V perštině tedy „existuje“ jen jedno *s*, *d* nebo *z*, ačkoli může být zapsané několika různými arabskými písmeny.

Samostatnou kapitolu pak tvoří slova, která jsou v českém jazyce zažitá a zdomácněla, ačkoli jejich přepis není přesný. Mezi ně patří hlavně jména. Tak například jméno Alí, které by se v transliteraci¹⁹ mělo zapsat jako *‘Alí*, popřípadě jméno bývalého vůdce Libye, Muammara Kaddáfího, správněji zapsané jako *Mu‘ammar al-Qaddáfí* (stejně jako u dynastie Kádžárovců je správněji počáteční *Q*, a u Koránu také). U těchto zažitých jmen půjde tedy o transkripci, zatímco u méně známých slov se budu držet transliterace. U podstatných slov však budu uvádět oba přepisy, jeden vždy v poznámce u prvního výskytu jména v práci. U slov, kde se vyskytuje *‘* na jejich začátku, toto písmeno častěji vynechám.

¹⁹ Transliterace se na rozdíl od transkripce snaží zachovat kompletní přepis tak, jak je v původním jazyce. Ačkoli čeština tedy nemá hlásky typu *ق* (vyslovené jako laryngální *Q*), transliterace by zachovala toto *Q*, zatímco transkripce by pravděpodobně využila českého *K*. U zdomácnělých jmen se v této práci bude jednat převážně o transliteraci – tedy přepis do čtenářovi známé češtiny.

2. Historické souvislosti

Írán, do roku 1935 Perská říše,²⁰ byl, tak jako jiné země na Blízkém a Středním východě,²¹ konfrontován s politikou velmocí již od středověku. Během první světové války vyhlásila Persie neutralitu, přesto ji obsadilo hned několik armád. Ze severu ta ruská, Teherán řídila kozácká brigáda a švédské četnictvo a ze západu a severu pronikli do země Turci a Němci. Britové pak operovali na jihu, kde vytvořili jednotky South Persia Rifles pro ochranu ropných nalezišť.²² Velký vliv se v zemi snažili prosazovat Rusové, kteří se ale kvůli Říjnové revoluci stáhli a Britové tak mohli v roce 1921 dostat do čela státu velitele kozácké gardy Rezá Chána,²³ který se v roce 1925 nechal korunovat na šáha a založil dynastii Pahlaví. Tato dynastie byla poslední, která Íránu vládla do islámské revoluce, a kromě zmíněného Rezy Chána do ní patří jeho nástupce, Muhammad Rezá Pahlaví.²⁴ Na rozdíl od meziválečného období se po druhé světové válce Írán jasně přimkl ke Spojeným státům, pro něž hrál důležitou roli strategického partnera.²⁵ Ovšem právě tyto těsné vztahy a z nich plynoucí důsledky se pro Muhammada Rezu staly osudnými, neboť jejich kritikou se dostal k moci ajatolláh Chomejní, vůdce následné islámské revoluce.²⁶

2.1 Nástup dynastie Pahlaví

Po první světové válce vládla Perské říši dynastie Kádžárovců,²⁷ která v mnoha oblastech spolupracovala s Velkou Británií, avšak přesto byla její moc velmi slabá a v decentralizovaném státu vládla v podstatě jen v Teheránu. V srpnu roku 1919 přijal mladý panovník Ahmad Šáh dohodu, která Írán částečně omezovala (ačkoli přinášela i výhody) a činila z něj v podstatě protektorát Velké Británie. Jakmile se však podmínky smlouvy zveřejnily, zvedla se proti ní vlna

²⁰ Vzhledem k tomu, že je práce rozdělena do tematických, a nikoli chronologických celků, budu používat název „Írán“ i pro období před rokem 1935.

²¹ Mnoho publikací se zabývá rozlišením pojmů „Blízký“ a „Střední“ východ. V angličtině se pro Írán setkáváme s pojmem „Middle East“, který je politicky i geograficky více používaný, než pojem „Near East“ (na anglické wikipedii jsou například oba pojmy vyznačeny úplně stejným geografickým vymezením). V češtině jsou tyto pojmy z velké části také zaměňovány, přičemž pojem „Střední východ“ není jasně definován a je používán výrazně méně. Podle mého názoru patří Írán do Blízkého východu částečně díky své historii a náboženství – ovšem pouze v případě, že do kategorie „Blízký východ“ zařadíme i Afghánistán a Pákistán. Jinou částí své historie, složením obyvatelstva a jejich etnickým původem se však od arabských států, tedy typických regionů Blízkého východu, výrazně liší, a je tedy možné ho zařadit do Středního východu.

²² AXWORTHY, Michael. *Dějiny Íránu*. Praha: Lidové noviny, 2009. Str. 160.

²³ Rezá Šáh Pahlaví, persky رضاشاه پهلوی, asi 1848–1944.

²⁴ Celým jménem Muhammad Rezá Šáh Pahlaví Árajmeh, persky محمدرضا شاه پهلوی آریامهر, 1919–1980.

²⁵ Velmi známé je například prohlášení prezidenta Cartera při návštěvě Íránu na nový rok, kdy ve svém přípitku pronesl: „Iran, because of the great leadership of the Shah, is an island of stability in one of the more troubled areas of the world“. (<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=7080>, cit. 24. 5. 2014). Mimochodem, právě tento přípitek byl další kapkou do poháru nespokojenosti obyvatel Íránu, neboť si šáh s prezidentem připíjel alkoholem v přímém přenosu pro muslimské obyvatelstvo, kterému podle novodobých výkladů Koránu tato kniha pít alkohol zakazuje.

²⁶ Viz kapitola 7.

²⁷ Dynastie Kádžárovců, správněji Qádžárovců, (persky دودمان قاجار) vládla v letech 1794–1925 a byla první dynastií, která si za své hlavní město zvolila Teherán.

odporu, což společně s několika dalšími povstáními destabilizovalo zemi.²⁸ Proti těmto povstáním zasahovaly britské jednotky, které však byly v zemi nepopulární, a tak došlo z iniciativy Britů k reorganizaci kozáckých brigád, v nichž působili ruští důstojníci. Generál Ironside, který velel britským vojákům v Persii, se rozhodl tyto důstojníky propustit a do čela jednotek jmenoval schopné Peršany. Velitelem kozáků se tak stal de facto Rezá Chán, který se i s vojskem dostal roku 1921 do Teheránu, kde byl pověřen sestavením nové vlády a jmenován velitelem armády. V této funkci pak zakročil proti povstaleckým skupinám a kmenům, které úspěšně porazil. V roce 1923 se Rezá Chán stal premiérem a Ahmad Šáh následně opustil zemi a odešel do exilu. Ve své nové funkci Rezá pokračoval ve sjednocování země (například potlačení kmene Bachtjářů v roce 1924) a zaváděl nové modernizační reformy, jako např. sjednocení měr a vah, zrušení šlechtických titulů či zavedení nových daní.²⁹ V roce 1925 madžles³⁰ sesadil Ahmada Šáha a na jeho místo zvolil právě Rezu Chána, který byl na šáha korunován na začátku roku 1926.

2.2 Vztahy s Československem mezi světovými válkami

Po celou dobu meziválečného období Írán neměl v Československu diplomatické zastoupení. To obstarával diplomat na nejbližším vyslanectví, a to sice v Římě. Dne 22. června 1925 československá vláda schválila íránského vyslance v Itálii jakožto diplomatického zástupce Íránu pro Československo. Československo, které nemělo žádné vlastní diplomatické zastoupení od Turecka po Indii, schválilo 8. července 1925 zřízení konzulátu v Teheránu, neboť právě v Íránu mělo i obchodní ambice. Dne 1. července 1927 byla zahájena činnost konzulátu v čele s konzulem Miroslavem Schubertem a necelý rok poté, 10. května 1928, byl konzulát přeměněn na vyslanectví s pověřením vyslance v Ankaře. To se však nezamlouvalo Teheránu, jenž tento krok bral jako podcenění Íránu a vyslance, sídlícího v Ankaře, odmítl jmenovat. Dne 14. března 1930 byl konzulát přeměněn na vyslanectví, v jehož čele ovšem nadále zůstal konzul Schubert,

²⁸ Jedno z největších povstání bylo v Gílánu, který okupovali Sověti. Tzv. povstání Džangalí (جنبش جنگل) vedl Kúček Chán, bojující za samostatnost a nezávislost Persie. Šejch Muhammad Chjábání vedl povstání v Ázerbájdžánu, jehož část v roce 1920 na protest před Anglo-perskou smlouvou přejmenoval na Ázádistán (ázádí, ازادی = svobodný). Mezi další hnutí proti centrálnímu Teheránu patřily také kočovné kmeny, které se za vlády Kádžárovců nepodařilo usadit.

²⁹ AXWORTHY, Michael. *Dějiny Íránu*. Praha: Lidové noviny, 2009. Str. 11

³⁰ Neboli íránský parlament, celým názvem Islámské poradní shromáždění (مجلس شورای اسلامی)

který byl jmenován jako chargé d'affaires en pied.³¹ Budova vyslanectví sídlila v blízkosti francouzského, britského, italského a sovětského, což bylo z informačního hlediska výhodné.³²

Spíše než úlohu mezinárodně politickou měl úřad na starosti rozvíjení obchodně-hospodářských vztahů, o něž mělo Československo velký zájem. Prozatímní dohoda mezi Československem a Íránem, uzavřená 17. června 1928, vymezovala politické i obchodní zájmy a umožňovala obchodovat na základě nejnižších celních tarifů; platila však pouze rok – mezitím měly být uzavřeny jednotlivé smlouvy zvlášť. Následně tedy byla podepsána smlouva obchodní, smlouva o přátelství (nabytí mezinárodní působnosti 9. července 1931) a nakonec smlouva o usazování (25. července 1931).³³

Nejdůležitější faktor pro obchodní styky hrály dvě politické události, a to sice vznik Československa a změna politiky Íránu, respektive Persie. Československo začínalo budovat své obchodní styky téměř od nuly, jen v některých zemích mu bylo umožněno navázat na politiku Rakouska-Uherska. Ačkoli měl Írán zájem obchodovat s Československem, záleželo hlavně na nabídce, kterou mu země předloží. Zpočátku firmy neměly v Íránu žádné zastoupení a bylo tak obtížné předkládat nabídky a návrhy. Československo proto do Íránu vyslalo obchodního zpravodajce, Josefa Slávka, který založil česko-íránskou obchodní společnost, a v následujících několika letech se do Íránu dostali i zástupci velkých československých firem či komisionáři pro více firem současně.³⁴ Značné množství československého zboží se do Íránu dostalo též reexportem, například z Německa či Turecka. Největší podíl na vývozu však měly státní zakázky, jichž během meziválečného období neustále přibývalo. Jednou z největších zakázek byl po celé období vývoz cukru a také stavba cukrovarů. Dále se do Íránu vyvážel textilní průmysl, ale i kožené zboží, vozidla či těžký průmysl, který nastoupil jako vývozní komodita hlavně ve 30. letech v souvislosti se stavbou cukrovarů. Největší položku představoval vývoz zboží z obecných kovů a ze železa, pod čímž se mimo jiné skrývají zakázky zbrojního charakteru (vývoz zbraní představoval i více než tři čtvrtiny celkového vývozu do Íránu). Írán vyvážel do Československa hlavně ručně tkané perské koberce, ale i zemědělské výrobky. Velkým problémem bylo, jak československé výrobky do Íránu dovézt, neboť v zemi téměř neexistovala infrastruktura. Lodní spojení mělo tu nevýhodu, že zatímco přístavy se nacházely na jihu země, odbytiště výrobků

31, „Chargé d'affaires en pied (e.p.) je stálým vedoucím zastupitelského úřadu, do jehož čela vysílající stát nedeleguje mimořádného a zplnomocněného velvyslance“ (dle webových stránek Hodnosti a funkce diplomatů. *Ministerstvo zahraničních věcí České republiky* [online]. 2010 [cit. 2013-09-01]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/hodnosti_a_funkce_diplomatu_objasneni.html)

³² JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. *Československo-íránské vztahy v letech 1918–1938: politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie*. Praha, 2012. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Str. 25.

³³ JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. *Československo-íránské vztahy v letech 1918–1938: politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie*. Praha, 2012. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Str. 77.

³⁴ Tamtéž, str. 114.

bylo spíše na severu. I tak však byla lodní přeprava nejrychlejší a nejčastěji používanou možností. Odtud se po Íránu dopravovalo zboží velbloudími karavanami či nákladními auty. Druhou možností mimo lodní přepravy byl transport vlakem přes Sovětský svaz.³⁵

Československé firmy se podílely na budování infrastruktury Íránu, ale též na stavbě mnoha továren. Několik firem tak bylo například vybráno pro stavbu transíránské železnice, kterou budovalo švédsko–dánské konsorcium Kampsax. Škodovy závody participovaly na stavbě mostů této trati, Vítkovické železárny pak na výstavbě hlavního nádraží v Teheránu. Mezi největší zakázky patří výstavba cukrovarů, na nichž se podílely ČKD, které vyhrály zakázku na stavbu cukrovaru v roce 1931, a Škodovy závody, jež uspěly ve výběrovém řízení na stavbu šesti cukrovarů v roce 1933.³⁶ Škodovy závody se účastnily i mnoha dalších projektů, jako byla například tabáková továrna, stavba elektrárny v Teheránu, cementárna, železárna, ale také divadlo či budova Ministerstva spravedlnosti. Právě Škodovy závody založily v Íránu z důvodu potřebného zastoupení obchodní společnost s názvem Société Persane (následně Iranienne) Skoda, která pracovala jako zastupitelská firma.³⁷

Při výčtu důležitých dodávek z Československa je nutné zmínit i zbrojní průmysl, v němž hrály roli převážně Zbrojovka Brno, ČKD a Škodovy závody. Jednalo se především o pušky, lehké a těžké kulometry, kanony, obrněná vozidla, tančíky ad., a samozřejmě munice do těchto zbraní.³⁸ V některých letech tvořil vývoz zbraní a munice i více než $\frac{3}{4}$ celkového vývozu do Íránu (v roce 1936 dokonce 96%) a za roky 1930-1938 vyvezlo Československo zbrojní materiál za 405 mil. Kčs (55% celkového československého vývozu do Íránu).³⁹ Z toho je patrné, že se Československo výraznou měrou podílelo na budování íránské armády a jejím vyzbrojení, ačkoli zahraniční publikace o tomto podílu informují jen částečně s velmi nepřesnými údaji, neboť je většina pramenů k získání jen v České republice.⁴⁰

V roce 1937 vznikl v Íránu první oficiální klub československých občanů, ačkoli ti tam působili již od konce první světové války. V prvních letech se jednalo o maximálně několik desítek osob, následně se, i díky obchodním zakázkám, jejich počet zvýšil na cca 500 osob (tedy včetně lidí,

³⁵ Tamtéž, str. 107–134.

³⁶ JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. *Československo-íránské vztahy v letech 1918–1938: politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajská kolonie*. Praha, 2012. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Str. 149-150.

Podle politické zprávy z roku 1953 se zakázky získávaly tak, že se uspořádal velký banket, na kterém členové komise obdrželi v zalepených obálkách určité množství peněz a nedělali tak potíže. (Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, věc: Politická zpráva č. 3. 1953).

³⁷ Tamtéž, str. 143.

³⁸ Tamtéž, str. 160-161.

³⁹ Tamtéž, str. 166.

⁴⁰ Tamtéž, str. 167.

kterí v Íránu nebyli nastálo).⁴¹ V roce 1934 navštívil Írán i íránista Jan Rypka, který tam zůstal na roční studijní pobyt.⁴²

2.3 Druhá světová válka a poválečný vývoj

Díky své strategické poloze, ale také předválečnému příklonu k Německu (ačkoli ten nebyl nijak větší, než například k Velké Británii), došlo v roce 1941 k okupaci Íránu spojeneckými vojsky, která v zemi zůstala až do konce války (respektive do roku 1946). Šáh Rezá Pahlaví byl přinucen abdikovat ve prospěch svého syna, Muhammada Rezy Pahlavího, a odebral se do Jihoafrické republiky, kde v roce 1944 zemřel.⁴³ Po válce se jevil jako nutnost přechod ekonomiky a hospodářství z válečného do mírového stavu. Zemi sužovala stoupající nezaměstnanost, příliš vysoké ceny životních potřeb, nedostatečný vývoz íránského zboží atd.⁴⁴ V květnu 1945 vyslanec Josef Kadlec psal, že vzhledem k růstu cen a celkovému snižování životní úrovně začínají nižší vrstvy pohlížet se sympatiemi na Sovětský svaz a ten vynakládá velké úsilí na sblížení s Íránem (vliv SSSR byl hlavně na severu, kde se snažil připojit íránský Ázerbájdžán a podporoval například povstání, která tam propukala).⁴⁵ Stejně úsilí však vynakládala i Británie, která více působila na měšťanské obyvatelstvo.⁴⁶

Co se týče diplomatických styků s Československem, ty byly po vypuknutí války přerušeny. V květnu 1942 však došlo k jejich obnovení a v roce 1943 navštívil prezident Beneš Teheránskou univerzitu, kde obdržel čestný doktorát.⁴⁷ Následně se vztahy vyvíjely standardně. Z dokumentů, zaslaných z československé ambasády, je znát poměrně objektivní přístup například při popisování politiky velmocí (tedy USA, Británie a SSSR) vůči Íránu či zhodnocování politických i ekonomických situací. Smlouvy, podepsané v meziválečném období, byly v roce 1946 znovu uvedeny v činnost. Týkalo se to Obchodní, celní a platební úmluvy, Smlouvy o přátelství a Smlouvy o usazování.⁴⁸ V roce 1947 psal vyslanec Miroslav Kundrát (respektive obchodní přidělenec Kupa) o nutné reciprocitě v obchodu, neboť íránská vláda neměla zájem pouze na jednostranném obchodu, a doporučoval tak změnit postoj Ministerstva zahraničního obchodu, povolovací sekce, k dovozu íránských produktů. V zemi byl podle obchodního přidělence stále velký zájem o československé zboží, jež mělo v Íránu výbornou pověst, a bylo potřeba alespoň

⁴¹ Tamtéž, str. 180-183.

⁴² Tamtéž, str. 185.

⁴³ AXWORTHY, Michael. *Dějiny Íránu*. Praha: Lidové noviny, 2009. Str. 170-173.

⁴⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 1820/45. Hospodářské zprávy. 1945.

⁴⁵ Např. Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, věc: politická zpráva o situaci v Íránu v měsících říjnu až prosinci 1945. 1945.

⁴⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 72 dův./45. Politická situace v Íránu koncem května 1945.

⁴⁷ JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. *Československo-íránské vztahy v letech 1918–1938: politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie*. Praha, 2012. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin. Str. 227.

⁴⁸ Archiv MZV, TO – T, č. j. 1523/47; 1947. Věc: Zpráva o Íránu.

malými dodávkami tento trh udržet, aby se tím neustoupilo konkurenci, která by se jinak na takovýto trh vůbec nedostala. Zároveň však dodává, že se za vlády nového šáha upustilo od přílišné industrializace země (a Írán tak již nebude velkým odběratelem strojního a průmyslového zařízení), vzrostla však spotřeba konzumního zboží. Výhodou pro obchod měl být i fakt, že Československo, jakožto stát středně velký, nemělo v zemi politické zájmy jako velmoci. Ačkoli byl větším obchodním spojencem Sovětský svaz či USA, předpokládalo se, že Írán bude raději obchodovat s menšími zeměmi, neboť ty nebudou mít politický vliv.⁴⁹

Obchod s Íránem se ale neobnovil a po změně režimu v Československu, respektive po příklonu Íránu k USA, došlo k výraznému ochladnutí vzájemných vztahů. Z dokumentů je jasně patrná změna postoje a tím i rétoriky komunistického Československa proti zemi, ve které je šáh nakloněn „imperialistickým“ Spojeným státům. Definitivní rozkol však nastal až v roce 1953, kdy svržením premiéra Mosaddeqa zanikly naděje Sovětského svazu (a tím i jeho satelitů) na udržení moci v zemi. Svou roli země „na druhé straně barikády“ prokázalo Československo nejen verbálním postavením v diplomatických depeších, ale také přímým jednáním, kdy například poskytlo azyl členům strany Túde, jimž v Íránu hrozilo zatčení a některým i smrt. To už se však týká následujících kapitol.

⁴⁹ Archiv MZV, TO – T, č. j. 1523/47; 1947. Věc: Zpráva o Íránu.

3. Pád Muhammada Mosaddeqa a podpora strany Túde

3.1 Politické pozadí

Muhammad Mosaddeq⁵⁰ působil v íránské politice od roku 1905, tedy již za dynastie Kádžárovců. Jelikož byl zastáncem této dynastie i při nástupu Rezy Chána na trůn, opustil v roce 1925 politiku; znovu kandidoval a byl zvolen až v roce 1944, již za vlády Muhammada Rezy Pahlavího. Od začátku svého druhého působení v politice patřil k zastáncům znárodnění ropného průmyslu, respektive jak o něm napsal vyslanec Kadlec, byl „známý svými energetickými vystoupeními, kdykoliv považoval zájem Íránu za ohrožený, at' šlo o SSSR nebo o Anglii“,⁵¹ což odporovalo představám samotného šáha, v první řadě ale anglické ropné společnosti Anglo-Iranian Oil Company (AIOC),⁵² která měla na šáha vliv. Podle dohody z roku 1933 náležel Íráncům pouze 20% podíl, což bylo velmi málo (některé jiné země v regionu, mající smlouvu s americkými společnostmi, měly podíl v této době většinou už 50%).⁵³

Doba před jmenováním Mosaddeqa premiérem byla v Íránu poměrně neklidná (a nejinak tomu bylo i za jeho vlády). V únoru 1949 byl například spáchán neúspěšný atentát na šáha poté, co studenti demonstrovali proti udělení dalších koncesí na těžbu ropy Britům. Po tomto atentátu následovalo vyhlášení stanného práva a ještě tentýž den velké zatýkání, které se dotklo i československého studenta Panze,⁵⁴ jež stál velmi blízko místa činu⁵⁵ (druhý stipendista, Borecký, byl zatčen pouze na 24 hodin a po propuštění Panze byl odvolán do ČSR).⁵⁶ Zároveň byla rozpuštěna komunistická strana Túde⁵⁷ a její předáci zatčeni, neboť v prohlášení vlády stálo, že útočník (který byl podle informací chargé d'affaires a. i. Richarda Slánského zastřelen na místě ranou do hlavy) pocházel ze strany Túde.⁵⁸ Slánský v politické zprávě píše: „Celá věc do

⁵⁰ V češtině známěji ve formě s „k“ na konci, tedy Mosaddeq. Persky محمد مصدق, žil v letech 1882–1967.

⁵¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 167/dův/46. Politická zpráva o situaci v Íránu v lednu a v únoru 1946.

⁵² Dnes známá jako British Petroleum.

⁵³ Our History. Saudi Aramco [online]. 2014 [cit. 2014-07-09]. Dostupné z: <http://www.saudiaramco.com/en/home/our-company/our-history.html#our-company%257C%252Fen%252Fhome%252Four-company%252Four-history.baseajax.html>

⁵⁴ V publikaci *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. str. 113, se uvádí jméno Penz, ve všech dokumentech MZV jsem však našla „Panz“ a nikde jinde jsem toto jméno s „e“ uprostřed nenašla.

⁵⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 26962/1949. Atentát na šáha.

⁵⁶ Archiv MZV, TO-T, č. j. 759/dův/49; 1949. Záznam o návštěvě ministra zahraničních věcí Hekmata dne 12. 4. 1949.

⁵⁷ Strana Túde (Strana „masy“ Íránu, حزب توده ایران) se v těchto dokumentech, stejně jako například v angličtině, píše „Tudeh“. K tomu však není důvod, neboť „h“ se přidává jen v angličtině a v perštině není (resp. písmeno „h“ na konci se čte právě jako „e“). Stejně tak je zbytečné psát ji s velkými písmeny, neboť by to implikovalo zkratku.

⁵⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 101485/1949. Pozadí atentátu na šáha.

*ted' vyložená provokace k rozbití pokrokového hnutí. [...] Zatčeno již tisíce lidí. V parlamentě otevřené útoky na SSSR ze strany vlády. Zatčený čs. student Panz [...] držen jen z provokativních politických důvodů. [...].*⁵⁹ O pokusu o atentát se Slánský zmiňuje jako o „*neohrabané falsifikaci a hrubé provokaci*“, kdy i západní státy prý nevěří, že šlo o čin teroristy ze strany Túde.⁶⁰

V roce 1949 se také prohloubila ekonomická krize Íránu, podniky musely propouštět zaměstnance, v mnoha městech se demonstrovalo a z trhu zmizelo některé zboží ze spekulativních důvodů, například cukr. Podle informací R. Slánského to bylo důsledkem nedostatku peněz a oběživa, kapitálu (neboť v důsledku obav z větší krize si bohatší Íránci ukládali peníze do bank jiných států), úpadku a finanční pasivity obchodu a pasivní obchodní bilance.⁶¹

Dne 14. července byl také přijat nový zákon o volbách, podle něhož mohli volit pouze občané, kteří umí číst a psát. To je, jak uvádí Slánský, „*výsměch demokracii*“, neboť negramotnost v Íránu dosahovala 90%. V té době neměly volební právo samozřejmě ani ženy, volit mohlo tudíž cca 5–7% populace. Během hlasování o tomto zákoně podle jeho slov „*došlo ve sněmovně k ostrým potyčkám a prudkým scénám, kdy jednotliví poslanci si vzájemně nadávali, trhali se a políčkovali.*“⁶²

Klidu v Íránu nepřidal ani další atentát, tentokrát na ministra dvoru Abdula Husejna Hadžíra,⁶³ bývalého premiéra, který na jeho následky zemřel. V důsledku atentátu bylo zatčeno kolem 30 politicky činných osob z řad opozice. Ministr Hadžír vynikal podle vyslance Václava Vávry poctivostí, nebyl zkorumpovatelný a podílel se na odhalování státních machinací. Z tohoto důvodu samozřejmě nebyl oblíben u lidí, jichž se korupce týkala, plnou důvěru měl však u šáha. Nelze přejít bez povšimnutí, že právě Hadžír patřil k největším zastáncům Velké Británie v Íránu.⁶⁴

V této době vznikala také nová smlouva s AIOC, proti které se v létě roku 1949 vzbudil velký odpor veřejnosti, ale i politiků, kteří smlouvu nakonec neschválili.⁶⁵ Mezitím se stále mluvilo o možnosti znárodnění a pro podporu tohoto kroku se pořádaly časté demonstrace. Dne 27. června 1950 byla jmenována vláda v čele s premiérem Hadžím Alí Razmárou.⁶⁶ V parlamentu byla vytvořena komise, která zkoumala, jakou cestou by se naftový průmysl mohl znárodnit,

⁵⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 101485/1949. Zatčení studenta Panze.

⁶⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 28966/1949. Pozadí atentátu na šáha.

⁶¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 125682/1949. Těžká hospodářská a finanční krize v Íránu.

⁶² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 1291(?)3/1949. Nový volební zákon Íránu – výsměch demokracii.

⁶³ Na krátkou dobu byl v roce 1948 také premiérem.

⁶⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 148262/1949. Atentát na ministra dvora Abdola Hosseina Hagira.

⁶⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 130248/1949. Odpor Íránu proti smlouvě s AIOC.

⁶⁶ Hádží Alí Razmára (transkripce zapsáno jako ⁶Alí), persky حاجی علی رزم آرا, žil v letech 1901–1951.

avšak předtím, než projekt předložil parlamentu, vzal ho ministr financí Farúch z pořadu jednání. To vzbudilo obrovskou nevoli obyvatelstva, které volalo po jeho odstoupení. Dne 13. ledna 1951 ministr Farúch podal demisi.⁶⁷ V sobotu 25. dubna 1951 však přeci jen íránský parlament ratifikoval devět článků návrhu petrolejové komise a znárodnění tak bylo uzákoněno.⁶⁸ Den před tím vláda podala demisi (Alí Razmará, premiér, byl v březnu zavražděn) a následně byl většinou hlasů za ministerského předsedu zvolen Muhammad Mosaddeq, který byl pověřen sestavením nové vlády.⁶⁹

V době jmenování bylo Mosaddeqovi téměř sedmdesát let. Jeho vláda si vytkla za cíl především dva nejdůležitější body, a to realizaci znárodnění naftového průmyslu a zdokonalení volebního zákona, aby mohlo volit i negramotné obyvatelstvo. Američané, kteří se zpočátku do věci znárodnění nevměšovali, se po schválení zákona zastali Velké Británie.⁷⁰ Ve dnech 18.–20. června 1951 došlo k jednání mezi AIOC a íránskou vládou, avšak poté, co společnost odmítla zaplatit 75% čistého zisku a podala návrh, který se Íráncům nezamlouval, dal Mosaddeq příkaz k obsazení všech budov a zařízení AIOC.⁷¹ V té době byla zastavena těžba nafty v Ábadánu (největší rafinérii v Íránu) a dalších jižních provinciích a hospodářská krize Íránu se prohlubovala. Sovětskou pomoc však premiér odmítl, neboť by prý nikdo nesouhlasil s tím, aby se Írán obracel o pomoc ke státům s „levicovým vedením“. I Československo a Polsko se snažily ulehčit ekonomickým problémům Íránu a 11. srpna 1951 nabídky koupě nafty. Íránské vedení však tuto nabídku zveřejnilo zhruba o měsíc později poté, co AIOC vyzvala státy k bojkotu koupě nafty.⁷²

Ve vypjaté politické i ekonomické situaci žádal Mosaddeq o udělení zvláštní plné moci na 6 měsíců, na základě které by realizoval svůj program. Jelikož však úplné znění programu nepředložil, stejně tak jako seznam nových členů jeho vlády po volbách, madžles mu tuto pravomoc odmítl dát. V červenci 1951 žádal Mosaddeq po šáhovi, aby měl kromě postu premiéra i funkci ministra války. Jak poznamenávají dokumenty z československé ambasády, vzhledem k tomu, že po celém Íránu bylo vyhlášeno stanné právo a Mosaddeq měl své lidi na pozicích guvernérských, policejních i četnických, hrozilo nebezpečí, že po předání i této funkce do jeho rukou by se Mosaddeq mohl pokusit o státní převrat. Rezá Pahlaví mu funkci ministra války odmítl dát a na to podal Mosaddeq 17. července 1951 demisi. Novým předsedou vlády byl

⁶⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 110557/1951. Otázka znárodnění naftového průmyslu a nově reorganizovaná vláda.

⁶⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 139291/1951. Politická zpráva.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 123488/1951. Nová Mosaddekova vláda a její program.

⁷¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 131161/1951. Zpráva o situaci v Íránu.

⁷² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 118616/1951. Politická zpráva č. 1.

jmenován Ahmat Qavám as-Saltane.⁷³ Již dva dny poté byl na znamení protestu proti jeho jmenování uzavřen teheránský bázár⁷⁴ a propukly velké demonstrace. Mezitím žádal as-Saltane u šáha to samé, co před ním Mosaddeq. Kvůli demonstracím chtěl větší moc, která by mu pomohla hnutí potlačit, a také rozpuštění madžlesu, což odůvodňoval špatnou spoluprací s těmi poslanci, kteří stáli proti němu. Demonstrace však nabyly obrovských rozměrů, kdy proti demonstrujícím nestačila ani nasazená armáda. Dne 21. července 1951 tak Qavám as-Saltane podal demisi a následujícího dne byl do premiérského křesla opět zvolen Mosaddeq. Jak poznamenává chargé d'affaires Nový, demonstrace byly částečně velmi dobře řízeny levicí, a to hlavně stranou Túde. Mosaddeq si tedy měl být vědom podpory této strany a tudíž proti ní neměl vystupovat.⁷⁵

Ačkoli měl Mosaddeq poměrně ostrou rétoriku proti Britům, i nadále jednal s Američany a nijak se nepřikláněl na stranu „lidových demokracií“. V říjnu 1952 po neúspěšných jednáních přerušil Írán s Británií diplomatické styky, hospodářská situace se však kvůli izolaci nadále velmi zhoršovala. Zkraje roku 1953 tak předložil Mosaddeq návrh o prodloužení jeho zvláštních pravomocí o jeden rok, což parlament schválil.

3.2 Přebvat

Ačkoli se převrat jako takový odehrál až v srpnu, již na přelomu února a března byla situace velmi kritická. Dne 28. února dal šáh uveřejnit zprávu, že kvůli nátlaku vlády odjede ze země. Toto rozhodnutí mohlo vytvořit ještě větší napětí ve společnosti, jejíž část měla zajistit podporu šáhovi. To se také stalo, a ještě tentýž den lidé (například bývalí důstojníci či obchodníci z bázáru) demonstrovali před šáhovým palácem. Šáh nakonec neodjel. Téhož dne se konaly také demonstrace proti Mosaddeqovi, a to přímo před jeho domem, kde došlo i ke střelbě a sám Mosaddeq byl v ohrožení života (utekl oblečený v pyžamu, ve kterém se následně účastnil zasedání madžlesu).⁷⁶

Mosaddeq si však své postavení nijak významněji neupevnil a v noci z 15. na 16. srpna měl proběhnout další převrat. O tomto připravovaném puči psaly již 13. srpna 1953 noviny Šodžácat, jež zveřejnily i mnoho podrobných informací. Mosaddeq jim však nevěnoval pozornost a nepřijal žádná bezpečnostní opatření, a tudíž k puči nakonec opravdu došlo. Jelikož se ale premiér mohl

⁷³ Persky احمد قوام السلطنة, žil v letech 1876–1955. Prvním ministrem byl celkem pětkrát, poprvé v roce 1921, naposledy v roce 1952 a jeho působení v této funkci měla poměrně krátkou dobu trvání.

⁷⁴ Bázár je tradičním „nákupním střediskem“ na celém Blízkém východě či v Severní Africe. V Íránu má navíc velmi důležitou ekonomickou funkci, kdy se pojmem „Teheránský bázár“ či jen „Bázár“ myslí „iránské obchodníky“ a tedy iránský obchod celkově.

⁷⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 125934/1952. Politická zpráva č. 2.

⁷⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 137840/1953. Politická zpráva za srpen 53.

opřít o generální štáb a vojenské jednotky, nedošlo k jeho zatčení, na rozdíl od jiných ministrů, kteří byli přes noc pozatýkáni. Následujícího dne se konala velká demonstrace na podporu Mosaddeqa, ten proti ní ale povolal policii a zvláštní jednotky, čímž ztratil mnoho přívrženců. Šáh 16. srpna tajně uprchl do Říma, odkud se vrátil až 22. srpna. Dne 18. srpna se konala další demonstrace, tentokrát na podporu šáha, přičemž mnoho (bývalých) přívrženců Mosaddeqa zůstalo úplně stranou. Šáh následně jmenoval novým předsedou vlády generála Záhedího a Mosaddeq byl zatčen a postaven před soud.⁷⁷

Dnes je ze zpřístupněných dokumentů jisté, že za převratem stála CIA, která se pod krycím jménem „operace AJAX“⁷⁸ zasadila o svržení Muhammada Mosaddeqa, a to především kvůli jeho příklonu k levici a hlavně ke komunistické straně Túde. Jak moc měl Mosaddeq v plánu být „levicovým“ se již nedozvíme, z dokumentů československé ambasády je však naprosto jasné, že se k Sovětskému svazu klonil úplně stejně, jako ke Spojeným státům a Sovětský blok k němu na oplátku žádné větší sympatie nechoval. Mosaddeq měl sice podporu strany Túde, to však jen proto, že byl zastáncem znárodnění naftového průmyslu, a tudíž byl v jejich očích „protiimperialistický“. Sama strana o něm prý smýšlela jako o „buržoazním šovinistovi, nepříteli strany a komunismu“.⁷⁹ Túde mu prý i předložila své návrhy na hospodářskou výstavbu země a několikrát mu nabídla pomoc, Mosaddeq ale „váhá a bojí se vlastní dělnické třídy. Je pravým reprezentantem úpadkové buržoasie, a proto raději vyjednává s americkými imperialisty proti zájmům vlastního národa [...]“.⁸⁰

Převrat upevnil pozici Spojených států a samotného šáha, v očích veřejnosti však popularita obou klesla.

3.3 Podpora strany Túde

3.3.1 Historie strany

Politická strana Túde vznikla v roce 1941, a ačkoli byla od začátku stranou komunistickou a prosovětskou, prezentovala se spíše jako strana nacionální, neboť pro mnoho Íránců tím byla přijatelnější. V roce 1944 bylo za tuto stranu zvoleno 8 kandidátů a o rok později vykročila směrem k utvoření masové základny a získala podstatný vliv ve státě.⁸¹ V únoru 1948 se na

⁷⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 137840/1953. Politická zpráva za srpen 53.

⁷⁸ Ačkoli podezření (jak píše Axworthy) měli Íránci hned, o podílu CIA na převratu se diskutovalo již pár let potom, co se udál. V roce 1981 odtajnila CIA velmi kusé informace a v roce 2013 odtajnila všechny dokumenty, kterými nevyjasněné spekulace potvrdila oficiálně. Dokumenty jsou online např. zde: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB28/>

⁷⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 114923/1953. Politická zpráva za měsíc březen 1953.

⁸⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 122846/1953. Strana Túdeh – odvolání žaloby proti 23 vůdcům.

⁸¹ History of the Tudeh Party of Iran. Iran Chamber Society [online]. 2014 [cit. 2014-07-09]. Dostupné z: http://www.iranchamber.com/history/tudeh/tudeh_party01.php

krátký čas (tři měsíce) rozštěpila a několik vedoucích členů založilo Socialistickou skupinu Túde. Podle vyslance Kundráta šlo o skupinu reformistického, sociálně-demokratického smýšlení, která, kdyby se vyvinula v politickou stranu, by mohla být levicovou protiváhou komunistické Túde.⁸² Jak jsem zmínila v předchozí kapitole, v roce 1949 byla strana obviněna z pokusu o atentát na šáha a zakázána, vedení strany bylo pozatýkáno. Činnost Túde však pokračovala v ilegality, vytvořila malé buňky o 5 až 10 lidech a vydávala několik novin. Hlavní agitaci prováděla v průmyslových centrech na severu i na jihu v naftovém průmyslu, úspěch měla ale i v armádě.⁸³

Při nepokojích na začátku 50. let Túde organizovala demonstrace a nabízela podporu Mosaddeqovi, který byl obviňován ze spolupráce se zakázanou stranou, ačkoli z jeho úhlu pohledu šlo o dočasné spojení, které nebral moc vážně. O tom, že se vláda s Túde chce více sblížit, a skrze ni i se Sovětským svazem, píše Záhora v diplomatické zprávě z května 1953. V tomto měsíci zahýbala všemi novinami zpráva o rozhodnutí teheránského soudu, jež zastavil trestní řízení proti 23 vůdcům strany. Soud již v březnu prohlásil (na veřejnost se však zpráva dostala až v květnu), že strana Túde nemá komunistický program a nemůže být tudíž právně napadána. Na 19. sjezdu KSSS ovšem vyhlásil generální tajemník ÚV KSSS, že Túde je stranou komunistickou, a teheránský tisk se tak domníval, že za podporu vládě od ní získala strana patřičný ústupek. Proti rozsudku se však zvedla obrovská vlna protestu, zejména ve státním tisku, a na popud opozice a tohoto tisku byli soudci, kteří rozsudek vynесли, odvoláni.⁸⁴ O postoji strany k Mosaddeqovi se v červenci roku 1953 vyjádřil i sovětský velvyslanec v Teheránu Sadžikov, který uvedl, že strana Túde je přeci jen rozdělena na dvě křídla, kdy levé vidí v Mosaddeqovi jen amerického agenta a nepřítele íránského lidu a podporuje proti němu jakýkoli zásah, pravice v něm naopak vidí vůdce nacionálního hnutí a představitele úpadkové buržoazie, potřebující širokou podporu lidu.⁸⁵

V první fázi nástupu Mosaddeqa převážil levý proud, následně ale zvítězil názor, že strana musí Mosaddeqa podporovat, a to hlavně proto, že neustupuje „*anglo-americkému imperialistickému nátlaku*.“⁸⁶ Po nástupu Mosaddegovy vlády se podařilo využít nespokojenosti některých vládních důstojníků a během tří let získala strana podporu asi 600 mladých důstojníků, s jejichž pomocí byla založena „Vojenská organizace strany Túde v Íránu“.⁸⁷

⁸² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán. I. periodická politická zpráva: Írán (leden–březen 1948).

⁸³ Archiv MZV, TO – T, Írán. Strana Tudeh v ilegalite, jej boj, vplyv v tlači a v masách. 1951.

⁸⁴ Archiv MZV, TO – T, Írán. Strana Tudeh – odvolání žaloby proti 23 vůdcům. 1953.

⁸⁵ Archiv MZV, TO – T, Írán. Informace o straně Túde. 1953.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 015003/1977. Činnost opozice proti vládnoucímu režimu v Íránu.

I po svržení Mosaddeqa strana pokračovala v ilegalitě. Dne 11. září 1954 bylo v Teheránu oznámeno, že byla odhalena vojenská organizace této strany, v níž bylo zapojeno mnoho vojenských, policejních a četnických důstojníků a jež měla za úkol v době projednávání naftové dohody svrhnout šáha a nastolit lidovou demokracii (jedná se o zmíněnou Vojenskou organizaci strany Túde). Podle oficiálních zpráv bylo zatčeno 434 důstojníků, podle zpráv neoficiálních to bylo až tisíc osob, a to vše jen v Teheránu. Zatýkalo se ale samozřejmě i v dalších městech. V tom samém dokumentu se konstatuje, že strana bohužel přes své rozpory neumí využít situace, jako byla například v červenci 1952 nebo srpnu 1953. Navíc měla špatné „třídní složení“, neboť většina členů byli intelektuálové, a nikoli dělníci.⁸⁸ Dalších 18 úředníků policejní prefektury zatkli poté, co se na začátku roku 1955 objevily seznamy strany.⁸⁹ O dva roky později byl armádním činitelům trest zrušen a funkcionářům strany zmírněn, neboť vláda považovala Túde za zničenou, což byl podle ní výsledek dlouholetého mimořádného stavu v Teheránu (mimořádný stav trval v té době 16 let).⁹⁰

Až koncem 50. let se změnila taktika a byly vytyčeny dva základní úkoly činnosti Túde v zahraničí. Prvním bylo intenzivní působení na íránskou mládež. V různých zemích byly vytvářeny skupiny studentů studujících na tamějších univerzitách. Po vytvoření takovýchto oddílů docházelo k vyšší organizační formě řízení vytvářením federací těchto skupin v té dané zemi. V tomto stádiu se ještě nezabývaly politickou činností a nebyly to politické organizace. V roce 1960 vznikla spojením jednotlivých federací „Konfederace íránských studentů v zahraničí“, která již měla charakter politické organizace. Druhým úkolem bylo zahájení silné kampaně ze zahraničí proti íránskému režimu. Byla zřízena dvoje vysílání, „Rádio Pájke Iran“ a „Hlas svobodného Íránu“. Rádio Pájke Iran vysílalo do konce roku 1976, kdy se odmlčelo, protože vysílalo z území Bulharska a v prosinci 1976 navštívil Írán předseda Státní rady (tedy obdoba prezidenta či prvního tajemníka v SSSR) Bulharské lidové republiky Stanko Todorov a vztahy s Íránem se zlepšily. Názorové rozdíly uvnitř Túde se projeví zejména po ideologických rozporech mezi KSSS a KS Číny, zejména po XX. sjezdu KSSS. Uvnitř strany Túde vznikla opoziční frakce – „neomarxisté“, ti vystupovali proti politice strany Túde a dosáhli kontroly nad Konfederací íránských studentů v zahraničí. V roce 1962 vystoupila řada studentů studujících v Evropě a USA z Túde a po navázání kontaktů této skupiny s KS Číny a Albánie byla založena v Tiraně v roce 1964 „Revoluční organizace íránské strany Túde“. Tato nová organizace začala vysílat své členy do Íránu s cílem vytvořit svou síť v zemi a aktivizovat činnost starých členů Túde, kteří zůstali v IRN po zákazu strany. Při tom objevili člena šáhovy gardy, který

⁸⁸ Archiv MZV, TO – T, Írán, č. j. 133291/54; 1954. Řádná politická zpráva za září 54.

⁸⁹ Archiv MZV, TO – T, Írán, č. j. 109011/1955. Řádná politická zpráva za únor 1955.

⁹⁰ Archiv MZV, TO – T, Írán, č. j. 114757/1957. Řádná politická zpráva za I. čtvrtletí 1957.

sympatizoval s Túde a využili jej k atentátu na šáha 11. dubna 1965. Při této akci gardista zahynul, síť byla odhalena a její členové uvězněni.⁹¹

Politické zprávy z československé ambasády z dalších let pojednávaly o persekucích a počtu zatčených strany Túde, pomalu ale utichaly, až od poloviny 60. let již v dokumentech z československé ambasády o nich není téměř zmínka. Kromě menší činnosti strany za to může i zlepšování vztahů Íránu se socialistickými zeměmi, včetně Československa. Až koncem roku 1970 proběhla „další vlna antikomunismu“, jak píše vyslanec Straka, a to v souvislosti se stávkami studentů a odhaleným spiknutím bývalého ředitele tajné polije SAVAK⁹² Bachtjára, které bylo namířené proti režimu a organizované v sousedním Iráku. Společně s Bachtjářem se plánu měla účastnit i strana Túde, do které se ale infiltrovali agenti SAVAKu, a celá akce tak byla odhalena a členové ilegálních buněk pozatýkáni.⁹³

Po islámské revoluci a změně režimu v roce 1979 doufala strana Túde ve změnu politiky země a podpořila nový režim v čele s Ajatolláhem Chomejním.⁹⁴ Brzy se však ukázalo, že je islámská republika stejně tak protisovětská jako protiamerická a nakonec byla strana pronásledována se stejnou intenzitou jako za šáha.⁹⁵

3.3.2 Československá podpora

Československo tuto stranu podporovalo hned po jejím zákazu v roce 1949. Na přelomu 40. a 50. let pobývalo v ČSR šest nebo sedm členů strany Túde. Dvě velké skupiny Íránců dorazily do Prahy v roce 1954 a 1955. Jednalo se o 23 dospělých a 4 děti (11 bývalých důstojníků, 3 příslušníci technické inteligence, 4 úředníci, 2 ženy v domácnosti, 2 studentky). Po příjezdu do Československa se o íránské emigranty začal starat sociální odbor Československého červeného kříže (ČSČK). V rámci této péče ČSČK všechny přiměřeně vybavil šatstvem a ostatními potřebami a u všech nechal udělat lékařské prohlídky, na jejichž základě byla v sedmi případech umožněna dlouhodobá léčba v nemocnicích i v lázních. Zpočátku umístili skupinu do Prahy. V polovině roku 1955 přestěhovali část emigrantů, kteří přijeli dříve (10 dospělých a 2 děti) do Pardubic.⁹⁶ Devět z nich prozatímně získalo práci v závodech Tesla a Východočeské chemické závody, přičemž

⁹¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 015003/1977. Činnost opozice proti vládnoucímu režimu v Íránu.

⁹² Jedná se o zkratku perských slov Sázemán-e Ettelá'át va Amnijat-e Kešvar, persky اطلاعات و امنیت کشور سازمان, v překladu Národní informační a bezpečnostní služba. Vznikla v roce 1957 a zanikla se svržením šáha v roce 1979. Tato tajná služba měla na svědomí tisíce politických poprav a cvičila ji například CIA a izraelský Mosad, není tedy divu, že byla nejvíce nenáviděnou organizací v zemi.

⁹³ Archiv MZV, TO – T, Írán, č. j. 020345/1971. Politická zpráva č. 3 – nová vlna antikomunismu v Íránu.

⁹⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 012508/1979. Referendum o islámské republice v Íránu.

⁹⁵ ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel. *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. Str. 126.

⁹⁶ V Pardubicích jako pomocný dělník pracoval například i Dr. Molávi, absolvent právnické fakulty na Sorbonně a zástupce íránského vojenského atašé ve Francii (ZARGARI, Hamid. *Chtěli jsme odstranit šáha*. Vyd. 1. Říčany: Orego, 2004. Str. 116).

jejich plat se pohyboval v rozmezí 500 – 1000 Kčs. Zejména zpočátku nebyli schopni s tímto platem vyjít, a tak jim ÚV KSČ podle potřeby vydával finanční podporu. V Praze, kde emigranti zatím nebyli zařazeni do pracovního poměru, dostávali 900 Kčs na osobu a 450 Kčs na dítě. Vše se hradilo ze sociálního fondu ČSČK. Celkem vydal Československý červený kříž za poměrně krátký čas na celou skupinu cca 180 000 Kčs, což představovalo poměrně vysokou částku. Tyto vysoké náklady byly způsobeny zejména tím, že značná část emigrantů byla z Íránu zvyklá na vysokou životní úroveň, a měli tak velké nároky i v ČSR. Skupina měla podle československých funkcionářů velmi nízké ideologické a politické znalosti, Íránci chtěli společně bydlet v Praze a protestovali proti přemístění do Pardubic; když jim úředníci nabídli manuální práci, písemně si stěžovali. Generální tajemník strany Tůde Radmaněš se zasazoval o to, aby bylo všem emigrantům umožněno studovat na vysoké škole, kde by také získali základy marxismu-leninismu.⁹⁷

V roce 1955 byl schválen návrh na povolení k pobytu v ČSR skupině 10 íránských „soudruhů“, kterým v Íránu hrozila perzekuce. Celý pobyt hradil ÚV KSČ.⁹⁸

Na přelomu 50. a 60. let se počet íránských emigrantů zvýšil na 31 dospělých a 12 dětí. Od roku 1956 úřady těmto lidem umožnily studovat na vysoké škole. Jejich pobyt hradil stát a dohromady přišel na cca 300 000 Kčs ročně.⁹⁹ Seznam k 30. listopadu 1961 obsahuje již celkem 60 osob (avšak žijících jen v Praze a Brně), z čehož je 7 československých příslušníků a příslušnic a 1 bulharský, kteří se provdali či oženili s íránskými emigranty. Seznam zahrnuje též děti, které se mohly narodit už v ČSR.¹⁰⁰

Život íránských emigrantů v Československu popsal Hamid Zargarí v knize „*Chtěli jsme odstranit šáha*“¹⁰¹ či Muhammedem Torbatím v rozhovoru s Břetislavem Turečkem.¹⁰² Podle vyprávění Zargarího byli emigranti nejprve ubytováni v jakémsi bývalém hodinovém hotelu v počtu zhruba 20 lidí a mimo Íránců se zde ubytovali i političtí emigranti z Jugoslávie, Řecka či ze Španělska. Jelikož však téměř všichni (výjimkou byl právě Zargarí) představovali intelektuály, museli nejdříve pracovat v dolech v Ostravě. To mnoho Íránců pobouřilo, považovali tento krok za projev nedůvěry a žádali poskytnutí stipendií pro studium na vysokých školách. Následně byla

⁹⁷ Národní archiv (dále NA), fond: KSČ – ÚV – 02/1, KSČ Ústřední výbor 1945 – 1989, Antonín Novotný – zahraničí.

⁹⁸ NA, KSČ – ÚV – 02/1, fond: KSČ Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962 svazek 58, ar. j. 73/16.

⁹⁹ ZÍDEK, Petr a Karel SIEBER. *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009, 394 s. Str. 115.

¹⁰⁰ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945 – 1989, Praha – mezinárodní oddělení, sv. 46, ar. j. 208.

¹⁰¹ ZARGARÍ, Hamid. *Chtěli jsme odstranit šáha*. Vyd. 1. Říčany: Orego, 2004.

¹⁰² TUREČEK, Břetislav. *Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2013. Str. 197 – 200.

skupina asi třiceti lidí přemístěna do zámku v Paběnicích, kde měla absolvovat čtyřměsíční kurz češtiny.¹⁰³ Mnoha Íráncům pak úřady povolily studovat na vysoké škole.

Tak jako Zargarí, i mnoho dalších íránských emigrantů se v ČSR usadilo a vzalo si zde československé občanky. Někteří se vrátili do Íránu ještě za šáhova režimu a další až po revoluci. Část emigrantů pokračovala z Československa dále na Západ.¹⁰⁴

K prvním imigrantům patřil i Abdul Rahman Qássemrou,¹⁰⁵ kurdský politik a aktivista. Hned po druhé světové válce stál Qássemrou u zrodu Mahábádské republiky, státu, který vyhlásili Kurdové na území Íránu a který byl rok poté podroben šáhově centrální vládě. Poté Qássemrou odjel do Československa, kde se oženil s Helenou Krulichovou.¹⁰⁶ Ta se s ním následně přestěhovala do Íránu, ale v roce 1955 tam proběhly proti politicky aktivním lidem razie, dva bratři Qássemroua byli zatčeni a sama Krulichová byla hledaná jako špionka ČSR. Československá ambasáda považovala za nanejvýš nutné, aby odjela do ČSR, a to i vzhledem k jejímu pokročilému těhotenství. Vystavili jí proto československý pas za účelem návratu do země, na ten by jí však Íránci nepovolili vycestovat i s dítětem. Nakonec tedy zůstala ještě nějakou dobu v Íránu (pravděpodobně též za pomoci Rusů), poté se nelegálně přepravila do Bagdádu a do ČSR přijela až roku 1957.¹⁰⁷ V první polovině 70. let však Qássemroua československé úřady vyhostily a proto i s rodinou přesídlil do Francie. Později se s Helenou Krulichovou rozvedl.¹⁰⁸

Túde se také účastnila některých komunistických sjezdů, na což si následně stěžovali vyslanci Íránu. Oficiální protesty podala íránská ambasáda proti účasti zástupce strany Túde na XI. sjezdu KSČ (ve zprávě se též konstatuje, že to vztahy mezi oběma zeměmi nijak konkrétně nezhoršilo, protože stejně nejsou nijak dobré...¹⁰⁹ Íránský vyslanec vyjádřil nespokojenost nad článkem v tisku, v němž se psalo, že se Túde zúčastnila sjezdu KSČ. Tato strana, která byla v Íránu mimo zákon, podle vyslance v podstatě již neexistovala a je pravděpodobné, že ze strany organizátorů sjezdu došlo k omylu a je třeba jej dodatečně napravit. Íránská vláda totiž zcela jistě nepřijala příznivě zprávu o tom, že Túde byla uvedena v tisku jako účastník komunistického sjezdu, obzvláště když se v tu dobu chystala do ČSR parlamentní delegace. Tato výtku byla odmítnuta

¹⁰³ ZARGARI, Hamid. Chtěli jsme odstranit šáha. Vyd. 1. Říčany: Orego, 2004. Str. 113–117.

¹⁰⁴ ZÍDEK, Petr a Karel SIEBER. *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. Str. 116.

¹⁰⁵ Persky *عبدالرحمان قاسملو*, v literatuře také jako Ghasemrou. V roce 1973 byl zvolen generálním tajemníkem Demokratické strany íránského Kurdistanu, bojoval proti Saddámu Husajnovi v irácko-íránské válce a v roce 1989 byl v Rakousku zavražděn na příkaz nového íránského režimu. (TUREČEK, Břetislav. *Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2013. Str. 226.)

¹⁰⁶ Některé dokumenty uvádějí jako křestní jméno „Alena“.

¹⁰⁷ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945 – 1989, Antonín Novotný – zahraničí.

¹⁰⁸ TUREČEK, Břetislav. *Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru*. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2013. Str. 224.

¹⁰⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 019437/1958, Řádná politická zpráva za I. pololetí 1958.

jako nepřípustné vměšování s tím, že je potřeba rozlišit záležitosti, týkající se stran a záležitosti mezistátní. Podle pracovníka MZV nebylo možné do mezistátních styků vnášet otázky, které jsou vnitřní záležitostí politické strany.¹¹⁰

3.4 Vývoj vztahů s Československem v 50. letech

Nástup Záhedího vlády v srpnu 1953 přinesl všeobecné zhoršení ve stycích s Íránem na poli hospodářském i politickém. V květnu a červnu 1954 probíhala v Teheránu jednání československo-íránské smíšené komise, která skončila bezvýsledně. Kulturní styky byly do roku 1955 nepatrné (v podstatě pouze na odborné úrovni díky československým orientalistům), v roce 1956 „zahájilo“ zlepšení kulturních vztahů Vlachovo kvarteto (viz kapitola 5.2.1).¹¹¹ V březnu 1958 Írán přijal pozvání parlamentní delegace do Československa. Minimálně následující dva roky však k návštěvě nedošlo.¹¹²

V této době byl také vypovězen íránský diplomat A. Daráí, který si chtěl vzít za ženu Olgu Žaludovou, čemuž naše úřady nevyhověly, neboť dotyčná podle nich měla velmi špatnou pověst ve vztahu k mužům a „poškozovala by dobré jméno národa ve spřátelené zemi“. Šetřením se zjistilo, že prostřednictvím různých „živlů“ prodával Daráí na černém trhu dolary. Jen díky jedné osobě jich prodal několik tisíc. Při svých cestách do Švýcarska i jiných zemí pak zprostředkoval výměnu korespondence s příbuznými emigrantů a emigranty.¹¹³

V politické zprávě si diplomat Nový například stěžuje, že jim úřady zkonfiskovaly knihy pro československou ambasádu, neboť pošta nebyla označena jako diplomatická a celníci dostali nařízeno, aby jinou poštu otvírali a závažné věci konfiskovali.¹¹⁴

Zajímavostí je, jak vyslanec Záhora kritizoval současné postavení Československa na íránském trhu. Z jeho zprávy vyplynulo, že si za toto postavení mohlo Československo z části samo. Před válkou byli totiž podle jeho slov Íránci naprosto nezkušení a například cukrovary potřebovali. Proto se ve velké míře upláceli a československé firmy tak bez problémů získaly dané zakázky. Po válce se však situace změnila. V zemi rostl vliv Američanů, podstatnější však bylo, že íránští odborníci získali mnoho zkušeností a jejich komise kromě obálek žádaly i kvalitní zboží, jinak řečeno věděli, co chtěli. Poválečné československé výrobky také podle Záhory nedosahovaly takové kvality a množily se stížnosti na jakost materiálu, objevovaly se také vady a nedbalosti při montáži dalších cukrovarů.

¹¹⁰ Archiv MZV, TO – O, č. j. 07157/1958. Záznam o návštěvě íránského vyslance (...).

¹¹¹ Archiv MZV, TO – T, Írán, Djevad Ghadimi mimořádný vyslanec a zplnomocněný ministr Íránu v ČSR.

¹¹² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010476/1960. Záznam.

¹¹³ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 110923/1953. Zpráva o činnosti bývalého I. tajemníka ír. vyslanectví A. Darai.

¹¹⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán. Politická zpráva č. 3. 1952.

Zhoršení vztahů se projevovalo hlavně v udělování víz. Íránské ZÚ údajně dostaly příkaz pozdržet udělování víz obyvatelům socialistických zemí.¹¹⁵ Například hudebníci Páleníček a Plocek měli v Íránu vystupovat, přičemž všechny schvalovací orgány jim doporučily dát vízum, zamítl to až bezpečnostní orgán. Víza se tak stala nástrojem k omezení počtu československých osob v Íránu. Postiženo tím bylo hlavně početnější obchodní oddělení.¹¹⁶ Pracovník vízového oddělení íránského MZV československým diplomatům sdělil, že Československu byl přidělen určitý počet víz na rok. Každou žádost zkoumala policie a vízum úřady udělily až po jejím souhlasu (z 11 vízových případů bylo v roce 1957 kladně vyřízeno jen pět).¹¹⁷ Situace se poněkud zlepšila začátkem roku 1960. V prosinci 1959 totiž íránské MZV několikrát a ostře urgovalo udělení vstupních víz do ČSR pro pracovníky svého ZÚ, které bylo z recipročních důvodů pozdrženo. Víza byla vydána až po udělení íránských víz nediplomatickým pracovníkům ZÚ a některým pracovníkům obchodního oddělení. Od té doby byly íránské úřady o něco vstřícnější.¹¹⁸

Po Teheránu se též rozšiřovala brožurka v perštině, varující před obchodními styky se SSSR a ČSR. Základní téma brožurky bylo „*za rudými obchodníky přijde rudé vojsko podrobit každou zemi, která se dá oklamat*“.¹¹⁹ Kdo byl autorem brožurky a v jakém množství byla publikována, se nepodařilo dohledat.

Od nezdařené agrese na Egypt a nepovedené kontrarevoluce v Maďarsku se Írán snažil vystupovat jako partner všech, kteří bojovali na Středním východě proti komunismu. Na venek úřední činitelé zachovávali korektní postoj k ČSR, v lednu 1957 se ale například objevilo v teheránských novinách několik zpráv, podle nichž bude odmítnuto vízum československým umělcům SLUKu (zájezd se nakonec stejně nekonal). Jak konstatovali diplomaté v dokumentech, ze strany íránského MZV nebyla snaha rozvíjet styky s Československem a když už se podařilo odstranit všechny potíže a připravit půdu pro nějaké kulturní sblížení, nenašla se podpora ani v Praze....¹²⁰ Ještě v roce 1960 MZV konstatuje, že „*za současné politiky těsného připoutání Íránu k imperialistickým západním mocnostem a naproti tomu za současných napjatých vztahů mezi Íránem a socialistickými zeměmi, zejména se SSSR, není z naší strany vyvíjena iniciativa k rozvoji styků v politické oblasti. Převažujícími československo-íránskými styky jsou styky v hospodářské oblasti*“.¹²¹

¹¹⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010476/1960. Záznam.

¹¹⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 017473/1959. Řádná politická zpráva za II. pololetí 1958.

¹¹⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010974/1957. Řádná politická zpráva za II. pololetí 1957.

¹¹⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010476/1960. Záznam.

¹¹⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010974/1957. Řádná politická zpráva za II. pololetí 1957.

¹²⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 114757/1957. Řádná hospodářská zpráva za 1. čtvrtletí 1957.

¹²¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010476/1960. Záznam.

4. Oficiální diplomatické a státní styky

Vztahy s Íránem se po roce 1948 oproti předválečné době výrazně zhoršily, neboť každý stát stál na různých stranách pomyslné železné opony. Po roce 1953, kdy byl svržen Mosaddeq, vyslanectví nešetřilo ideologickou kritikou vůči „imperialistickým přísluhovačům“, avšak v polovině 60. let se vztahy začaly zlepšovat, neboť šáh ve snaze reformovat zemi zavedl mimo jiné politiku nestrannosti, která měla za následek i sblížení se zeměmi Východního bloku. Ačkoli ideologicky zůstalo vše „při starém“, politicky a obchodně začal hrát Írán opět důležitou roli. Od poloviny 60. let došlo k vzájemným návštěvám na vládní i nejvyšší, státní úrovni, což trvalo až do svržení šáha v roce 1979.

4.1 Život na ambasádě a diplomatické styky

Po roce 1948 se vzájemné styky výrazně ochladily. Jak píše Richard Slánský, státy lidových demokracií se navenek sice setkávaly se zdvořilostmi, sliby ministrů však byly zřídka splněny.¹²² Státy se navzájem osočovaly také kvůli médiím, jež byla v obou případech (tedy jak média íránská, tak československá) kritická. Íránské noviny napadaly Československo kvůli členům strany Túde, kteří dostali v Československu azyl, československé noviny zase příklon Íránu k západním imperialistům.

Po atentátu na šáha v roce 1949, kdy došlo k uvěznění československého studenta Panze (viz kapitola 3), vyjednával Slánský u íránského MZV jeho propuštění. Pozice ministra zahraničních věcí Hekmata byla ale slabá a sám Slánský připouští, že ministr situaci neměl ve svých rukou a propuštění studenta nemohl přímo ovlivnit.¹²³

Íránské ambasády, ostatně jako všech dalších, se dotkla československá měnová reforma, provedená 1. června 1953. Diplomaté nesouhlasili s kurzem a stěžovali si, že například za používání auta dali záruku 1000 Kč, a zpět jim tuto zálohu vrátili jako 20 Kč, zatímco vyslanectví trvalo na tom, že to mělo být 200 Kč.¹²⁴

Diplomatický protokol porušila československá ambasáda v roce 1950, kdy se bez omluvy nedostavila na pohřeb bývalého šáha Rezy Pahlaviho. Ačkoli tři zaměstnanci ambasády dostali pozvánku, rozhodli se na pohřeb bez omluvy nejít, neboť ostatní země sovětského bloku se také nezúčastnily a podle slov Vávry by „*omluva stejně působila nepravdivě*“. V íránské veřejnosti se prý navíc projevoval odpor vůči tak velké ceremonii. Taktéž vlajku, kterou společně s polskou

¹²² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 106571/1949. Poměr Íránu k zemím lidové demokracie

¹²³ Archiv MZV, TO – T, č. j. 759/dův/49; 1949. Záznam o návštěvě ministra zahraničních věcí Hekmata dne 12. 4. 1949. V dokumentech MZV bohužel již není zachované, kdy byl Panz propuštěn.

¹²⁴ Archiv MZV, GS – A, č. j. 136015/1953. Záznam o návštěvě (...) legislativního tajemníka Ameliho.

ambasádou spustila i československá strana na půl žerdi, odstranily obě vyslanectví ve chvíli, kdy zjistily, že sovětské žádnou vlajku nevyvěsilo.¹²⁵ Íránská pokroková veřejnost však prý plně pochopila gesto, které lidově demokratické státy koruně vyslaly, což mimo jiné působilo jako „jasný důkaz jednoty v boji proti reakci“. Pravicový tisk nicméně žádal přerušeni diplomatických styků s těmito zeměmi.¹²⁶ Zajímavostí je, že tato politická zpráva, která se odesílala vždy diplomatickou cestou, byla psána „*opatrně bez hlubšího rozboru pro zvýšené nebezpečí indiskrece za dopravy.*“ Znamená to tedy, že se československá strana bála porušení přísně tajné diplomatické pošty, která má nejvyšší imunitu.¹²⁷ Všechny diplomatické zprávy z tohoto období jsou velmi útočné a z našeho pohledu poněkud úsměvné. V jedné z nich Vávra například pojednává o „*rozsáhlé tajné teroristické organizaci v čele s generálem štábu Razmarou, která působí už několik let a má za hlavní úkol odstraňovat politické protivníky nejružnějšího druhu. Historie tohoto terorismu je charakterizována nesčetným množstvím známějších, méně známých či zcela neznámých vražd.*“¹²⁸

V dokumentech z ambasády je také zachyceno počínání diplomatického personálu poté, co se dozvěděl o smrti Klementa Gottwalda. Hlavní přijímací síň byla vyzdobena jako smuteční, na stěny, lustry a záclony byly zavěšeny černé látky a druhý den zaměstnanci vyvěsili vlajku na půl žerdi. Zpráva o úmrtí byla oznámena všem lidově-demokratickým vyslanectvím. Při návštěvě sovětské ambasády popisuje vyslanec Záhora, že „*soudruh Sadčikov byl zprávou úplně zdrcen, dlouho jsme si tiskli ruce, aniž bychom mohli promluvit.*“¹²⁹ Do kondolenčních archů se zapsali jako první „íránský pokrokový občan“ a jako první z kapitalistických zemí americký diplomat Henderson. Podle Záhory se v následujících dnech vepsali pravděpodobně představitelé všech zemí, které měly v Íránu zastoupení. Sovětské velvyslanectví dokonce uspořádalo tryznu za soudruha Gottwalda, kde velvyslanec Sadčikov mluvil o velkém přátelství Gottwalda a Stalina a jeho řeč končila slovy: „*Naši nepřátelé počítají s tím, že smrt velikých našich vůdců vnese zmatek a paniku mezi naše národy. Stane se však pravý opak. Dny velikého smutku ještě pevněji spojí národy Sovětského svazu a ČSR a navždy zpečetí bratrská pouta mezi nimi.*“¹³⁰ První zprávu o úmrtí prezidenta uveřejnily deníky již 15. března, většinou s velkou fotografií a článkem o životě a působení Gottwalda, některé „reakční“ noviny dodávaly, že Gottwald svrhl demokracii v nejpevnější kultuře demokracie ve Východní Evropě a že jestliže v zemi jako SSSR smrt Stalina

¹²⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 126004/1950. Protest íránského ministra zahraničních věcí pro neúčast na pohřbu šáha.

¹²⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 127239/1950. Neúčast na pohřbu šáhově – důsledky.

¹²⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 126004/1950. Protest íránského ministra zahraničních věcí pro neúčast na pohřbu šáha. Dodatek.

¹²⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 133.924A/IV-5. Terorismus jako nástroj imperialistické politiky v Íránu – boj o diktaturu, 1950

¹²⁹ Archiv MZV, TO – T, č. j. 114921/1953. Mimořádná politická zpráva č. 4 – ohlas úmrtí s. Gottwalda.

¹³⁰ Tamtéž

neměla vliv na změnu situace, nezpůsobí ani v Československu smrt Gottwalda nic neočekávaného.¹³¹

Íránští občané a diplomaté se v Praze dopouštěli též trestných činů. V roce 1961 byl zatčen Íránec Armenak Erganián, který jezdil do ČSSR pravidelně 2x až 3x měsíčně od roku 1958. Při poslední návštěvě byl sledován orgány státní bezpečnosti, které zjistily, že se zabývá valutovými machinacemi, a byl proto vzat do vyšetřovací vazby. Ministerstvo vnitra sdělilo, že se těchto machinací účastnil pravděpodobně i íránský chargé d'affaires v Praze.¹³² Podobná nebo ta samá událost se řešila ještě v roce 1964 (v dokumentech bohužel není jasné, o jakou věc se jedná a jelikož jde o incident, který se řeší tři roky po tomto prvním, je možné, že s ním nesouvisí. Na druhou stranu je méně pravděpodobné, že by se těmito podvody zabývali dva pracovníci íránské ambasády takto po sobě...). Rudé právo zmínilo v souvislosti s devizovými machinacemi výslovnou zmínku o pracovnících íránské velvyslanectví v Praze. Velvyslanec, který byl v té době v Praze krátce (Forúghí), tím byl podle svých slov šokován a svou misi pokládal za zkrachovalou. Když žádal MZV o vysvětlení, argumentovalo ministerstvo tím, že zpráva nebyla zveřejněna jimi ani vládou, nýbrž soudem, který navíc probíhal v Bratislavě, a noviny to přetiskly z čistě žurnalistického zájmu. Vzhledem k zájmu obou států o dobré vzájemné vztahy doporučil íránský velvyslanec, aby též československý velvyslanec oznámil příslušným íránským institucím, že MZV na tomto případě nemělo žádnou intervenci.¹³³ Kauza se točila kolem zaměstnance íránské ZÚ Ábádího, který zpronevěřil peníze, ale díky své imunitě je nechtěl vrátit. ČSSR hrozila Ábádímu vypovězením, íránská ambasáda ale prohlásila, že odjede sám. Nakonec přeci jen slíbil dlužnou částku zaplatit, neboť by mu jinak československé úřady neprodloužily pobyt a hned by ho vyhostily, což bylo pro ambasádu nevýhodné, neboť Ábádí potřeboval předat agendu.¹³⁴

Že vždy nešlo jen o chladné neformální styky, dokládá pozvání íránské vyslance, jemuž se v Praze 18. dubna 1962 měla vdávat dcera a který chtěl na svatbu pozvat ministra zahraničních věcí. Ministr však měl před touto událostí konferenci a nebylo jisté, zda svatbu stihne. Na závěr se měla zvážit vhodnost přijetí pozvání ministra na svatbu dcery íránské vyslance a popřípadě připravit svatební dar.¹³⁵ Zda ministr pozvání nakonec přijal, se v dokumentech nedochovalo.

Pocty se dostalo též velvyslanci Zdeňkovi Karmelitovi, jenž dostal při svém odjezdu z Íránu 5. července 1966 Císařský řád I. stupně. V dokumentech se dodatečně žádá o udělení souhlasu k přijetí řádu, neboť kdyby ho na místě odmítli, chápala by to íránská strana jako nevlídné gesto.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Archiv MZV, TO – O, č. j. 123065/1961. Zatčení íránské příslušníka Armenaca Erganiána.

¹³³ Archiv MZV, GS – T, č. j. 010892/1964. Záznam o návštěvě íránské velvyslance (...).

¹³⁴ Archiv MZV, GS – T, č. j. 017536/1964. Bez názvu.

¹³⁵ Archiv MZV, TO – O, č. j. 40716/1962. Záznam o rozhovoru vedoucího DP na večeři u íránské vyslance.

Diplomaté se někdy i několikrát do roka účastnili služebních cest. V roce 1960 například podnikl vyslanec Jablonský s obchodním radou Úblem a tiskovým pracovníkem Hrušeckým cestu do provincií Ázerbájdžán a Gílán. Ve zprávě si však stěžovali, že vynaložili obrovské množství času na přejezd z místa na místo, asfaltky byly totiž hlavně kolem měst a všude jinde se jednalo jen o prašné cesty. Za celou cestu najeli 2600 km a hlavní pozornost věnovali Tabrízu, kde navštívili například guvernéra celé provincie či rektora tabrízské univerzity.¹³⁶

Velvyslanec Karmelita a obchodní přidělenec Vopravil podnikli v únoru 1965 služební cestu do Kermanšáhu. Cílem bylo osobní poznání tohoto ekonomicky významného města, sondáž československých ekonomických možností v celé (stejnomené) provincii a navázání kontaktů se správními a obchodními kruhy kraje. První den vykonali zdvořilostní návštěvu u generálního guvernéra provincie a prohlídku města a bázáru, kde konstatovali, že úroveň prodeje je ve srovnání s jinými městy velmi nízká. Delegace se také setkala s představenstvem na kermanšáchské obchodní komoře, navštívila ředitele Bank Melli a prohlídla si ekonomický odbor guvernátu pro Kermanšáh a Kurdistán.¹³⁷

4.1.1 Nástupní audience

Jelikož byl Írán státním zřízením císařství, měly tyto audience svá specifika a diplomatický personál na ně musel být proškolen. Audience Jablonského, který střídal Šmídu, tak poslouží jako ukázka, neboť u dalších vyslanců a velvyslanců následně probíhala více méně stejně. Nástupní audience se konala 23. června 1959. Předepsaným úborem byl frak, tedy „nejvyšší možná forma“ obleku. Auto ze šáhova dvora přijelo pro Jablonského a společně s dalšími automobily a motorkou, která uvolňovala dopravu, jeli k šáhovu paláci – letnímu sídlu. Po příjezdu se diplomaté seřadili do dvojstupu, zatímco hrála československá hymna v podání šáhovy kapely a okolo byla nastoupená stráž. K šáhovi šel pak jen sám Jablonský, který se při vstupu do sálu hluboce uklonil, dvakrát uprostřed a jednou asi metr před šáhem. Poté přednesl projev a předal odvolávací listiny Šmída a pověřovací listiny svoje. Šáh odpověděl v angličtině jednou větou, v níž jej ujistil o své podpoře. Poté Jablonský jednotlivě představoval členy diplomatického sboru, kteří přicházeli se stejnými úklony. Následně šáh s novým vyslancem ještě chvíli mluvil o hospodářské výstavbě. Ze sálu se odcházelo pozpátku bez úklon.¹³⁸

¹³⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 031182/1960. Zpráva o služební cestě do provincií Azerbajdžán a Gílán.

¹³⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 107475/1965. Zpráva ze služební cesty do Kermanšáhu.

¹³⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 117494/1959 Zpráva o nástupní audienci vyslance s. Jablonského u íránského šáha.

4.1.2 Povýšení ZÚ na velvyslanectví

Kolem roku 1962 byla mezi Íránem a ČSSR projednávána otázka povýšení diplomatických vztahů na úroveň velvyslanectví. V Teheránu byl v té době jediný vyslanec, jímž byl právě ten československý, všechny ostatní země povýšily své úřady na velvyslanectví.¹³⁹ Dne 13. července 1962 byl oficiálně tlumočen návrh íránské vlády povýšit vztahy na velvyslanectví, ačkoli Írán preferoval, aby finální oficiální návrh podala československá strana.¹⁴⁰ Československo podle slov íránských diplomatů neustále s něčím otálelo a čekalo na vhodnou příležitost – Írán dal přitom „už tolikrát“ najevo, že by vzájemné vztahy rád povýšil.¹⁴¹ Československo počkalo na výsledek konzultací se sovětskými soudruhy a následně podalo návrh na povýšení vztahů na velvyslanectví. Společné komuniké o povýšení na velvyslanectví bylo vydáno 20. srpna 1962 a publikováno v tisku a v rozhlase v ČSSR i v Íránu.¹⁴²

4.1.3 Reakce na srpen 1968

Po událostech v srpnu 1968 odevzdal velvyslanec nótu, ve které íránská vláda vyjádřila sympatie ČSSR, odmítla vměšování do vnitřních záležitostí a vyslovila naději na plné obnovení suverenity státu. Velvyslanec si zároveň stěžoval, že okupační jednotky střílejí celé noci v blízkosti jeho rezidence, některé střely zasáhly okna v rezidenci norského velvyslance a odrážely se do jeho oken. Vojáci navíc prohlíželi vozidla úřadu, ale i jeho osobní. Zástupci Československa poděkovali a požádali jej, ať si stěžuje u sovětské vlády, že s tím československá nemůže nic udělat.¹⁴³

Obecně se reakce na srpen 1968 dala rozdělit do dvou kategorií: oficiální a ve sdělovacích médiích. Tisk byl zcela pod kontrolou vlády, takže v podstatě prezentoval vládní postoj a říkal to, co vláda oficiálně prohlásit nemohla. Dne 23. srpna 1968 vydala prohlášení:

„Císařská vláda Íránu, vyjadřující své nejhlubší politování a sympatii s československým národem prohlašuje, že považuje veškeré vměšování do vnitřních záležitostí jiných zemí a použití síly ve vztazích mezi státy za odporující principům Mezinárodního práva a podstatě charty OSN. Z těchto důvodů z hlediska íránské vlády vojenská intervence v Československu, která se udála bez požadavku jeho zákonné vlády, je neospravedlnitelná. Císařská vláda Íránu doufá, že bude nalezeno

¹³⁹ Archiv MZV, TO – O, č. j. 026719/1962. Záznam o návštěvě íránského vyslance (...).

¹⁴⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 36781/1962. Záznam o návštěvě íránského vyslance (...).

¹⁴¹ Archiv MZV, TO – O 026719/1962. Záznam o návštěvě íránského vyslance (...).

¹⁴² Archiv MZV, TO – O, č. j. 120302/1962. Povýšení ZÚ Teherán na velvyslanectví.

¹⁴³ Archiv MZV, GS – T, č. j. 011221/1968. Záznam z návštěvy íránského velvyslance.

*spravedlivé řešení, které zajistí práva československého národa jako libovolného jiného nezávislého národa v souladu s přáním a touhami lidu této země.*¹⁴⁴

Šáh s císařovnou se v době sovětské okupace Československa nacházeli v Sovětském svazu a Farah Pahlaví později vzpomínala na to, jak ji tato událost rozhněvala. V zemi nechtěla zůstat a „*usmívat se na tyhle lidi, jako bychom byli nejlepší přátelé*“. Pod záminkou onemocnění její švagrové proto odletěla do Paříže.¹⁴⁵

Sdělovací prostředky rozpoutaly antikomunistickou kampaň a do Prahy byli vysláni zpravodajové íránských médií. Deník Ájándegán kupříkladu prohlásil, že v roce 1947 mohl být převrat lehce odvrácen, protože komunisté neměli většinu, což podle československého velvyslance poukazovalo na neznalost československé historie. V různých rozhovorech a při různých příležitostech íránské činitelé „*zdůrazňovali svůj zvláštní vztah a zvláštní druh sympatií k Československu*“. Tisk také vyzdvihoval, že první oficiální návštěva prezidenta Svobody do nekomunistické země po okupaci ČSSR patřila právě Íránu.¹⁴⁶

4.1.4 Kulturní akce na ZÚ

Československý zastupitelský úřad v Teheránu pořádal též kulturní akce. Často se jednalo o promítání filmů, kam byli zváni hlavně diplomaté ze spřátelených socialistických zemí, ale i o různé přednášky. V roce 1953 se na ZÚ pořádala přednáška profesora teheránské univerzity Saída Nafísiho o Bedřichu Hrozném. Účastnilo se jí 40–50 osob z literárních a vědeckých kruhů a proběhlo na ní seznámení s novináři, jimž byly rozdány články o tomto vědci.¹⁴⁷

V červnu 1953 se na velvyslanectví promítaly filmy *Vítězná křídla*, *Lenin v Praze* a *Žurnál – Pohřeb prezidenta Klementa Gottwalda*. Představení se zúčastnili i zástupci přípravného výboru II. festivalu íránské mládeže, kteří chtěli půjčit film *Vítězná křídla* a krátké filmy *Brigáda* a film o Zátopkovi.¹⁴⁸ V září byl pak v zapůjčeném polském kinosále představen snímek *Bylo to v máji* a na československé ambasádě film *Past*, společně s několika krátkými filmy.¹⁴⁹ Koncem června roku 1956 se na ZÚ promítal snímek *Císařův pekař*, jenž byl zdejšími vládními činiteli pokládán za urážku dvora. V červenci pak měl být promítán *Jan Hus*, což íránské MZV též označilo jako

¹⁴⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 020346/1971. Politická zpráva č. 4/71. Stanovisko Íránu k 21. srpnu 1968.

¹⁴⁵ PAHLAVÍ, Farah. *Paměti*. Vyd. 1. Překlad Danuše Navrátilová. Praha: Argo, 2004. Str. 171.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 108079/1953. Politická zpráva č. 2 za měsíc únor 1953

¹⁴⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 130181/1953. Politická zpráva za měsíc červen 1953.

¹⁴⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 144088/1953. Politická zpráva za měsíc září 53.

urážku. Československá strana tedy vydala pokyn, aby se promítal jiný film, i když neopomněla připomenout, že si „*mohou pouštět, co chtějí*“...¹⁵⁰

4.2 Státní návštěvy

První státní návštěva se uskutečnila v roce 1967, kdy šáh s císařovnou navštívil Československo, a setkali se s prezidentem Antonínem Novotným. Podle instrukcí pro napsání zvacího dopisu se měli zaměstnanci MZV vyhnout formulacím, jež by kladně oceňovaly vnitřní politiku současného režimu. Měli také vypustit zmínky o postoji československého lidu k vzájemným vztahům obou zemí a k jeho zájmu o šáhovu vnitřní politiku. Tyto formulace totiž dávaly dopisu „*příliš přátelský tón*“. U íránských představitelů se projevovala snaha zdůraznit zájem socialistických zemí o rozvoj styků s Íránem a tlačit tak tyto země do nerovného postavení.¹⁵¹

Jednalo se o poslední socialistickou zemi, kterou šáh navštívil, neboť rok před tím ukončil návštěvu všech ostatních socialistických evropských zemí.¹⁵² Návštěva se uskutečnila 23. – 27. května 1967 a podle tehdejších vládních činitelů vytvořila přátelštější atmosféru pro rozvoj vztahů. Manželský pár si prohlédl Prahu, navštívil Plzeň a Karlovy Vary, některé průmyslové závody, technická zařízení, kulturní instituce a historické památky. Konkrétním výsledkem byl podpis kulturní dohody (první dohoda tohoto druhu v historii československo-íránských vztahů), která byla schválena v prosinci. Návštěva šáha měla zřejmě vliv na urychlené jednání o získání obchodních práv pro Československé aerolinie (ČSA) na lince Praha – Teherán – Praha.¹⁵³ Zároveň zřejmě pomohla i ke kladnému rozhodnutí (po více než 2 letech) k udělení ročního stipendia k postgraduálnímu studiu Jiřímu Osvaldovi na teheránské univerzitě. V říjnu 1967 „*jmenovaný soudruh*“ zahájil studia. Mělo také dojít k rozvoji výměny zboží. Nedořešen byl odběr nafty z Íránu, o nějž vláda projevovala dlouhodobý zájem do roku 1970. Českoslovenští představitelé též nabízeli i spolupráci na úseku zemědělství formou vyslání učitelů i expertů. To se však při návštěvě nedohodlo.¹⁵⁴ Země se neshodly na působení USA ve Vietnamu, kdy šáh přeci jen naznačil příklon k USA a tedy i souhlas s její politikou. Obě hlavy států odsoudily výrobu nukleárních zbraní a shodly se, že k zajištění trvalého míru považují všeobecné a úplné

¹⁵⁰ Archiv MZV, TO – O, č. j. 150277/1956. Výsledky jednání chargé d'affaires (...) na íránském MZV.

¹⁵¹ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1966–1971, svazek 12, ar. j. 12/15.

¹⁵² NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1966–1971, svazek 36, ar. j. 36.

¹⁵³ Udělení souhlasu k letům měly linky jednou týdně. Pravidelné lety zahájily ČSA 17. 8. 1967. Na základě výsledků ročního provozu pak měla Nejvyšší letecká rada znovu projednat celou otázku a rozhodnout o udělení plných obchodních práv a o uzavření mezistátní letecké dohody.

¹⁵⁴ Archiv MZV, TO – O, č. j. 021561/1968. Politická zpráva č. 4. Realisace výsledků návštěvy šáha v ČSSR.

odzbrojení pod mezinárodní kontrolou. Na druhou polovinu roku 1968 měla být sjednána reciproční návštěva.¹⁵⁵

Po této státní návštěvě přijel do ČSSR na nestátní (turisticko – lovecký) zájezd šáhův bratr Abdol Rezá Pahlaví, který pobýval v ČSSR od 2. do 7. října 1967. Hlavním účelem jeho návštěvy bylo seznámit se se zásadami a organizací československé myslivosti a odstřel trofejního muflona. Do programu byla též zařazena prohlídka závodu na výrobu letadel pro zemědělství, závodu na výrobu zemědělských strojů a výroby loveckých zbraní.

Bratr šáha však nebyl první sourozenec, který ČSSR navštívil. V létě 1966 vykonala návštěvu Československa princezna Ašraf – dvojče šáha.¹⁵⁶

Reciproční návštěva však vzhledem k událostem v srpnu 1968 proběhla až v roce 1969, konkrétně 24. – 29. listopadu, kdy do Íránu odletěl prezident Svoboda. Jednalo se o první oficiální návštěvu prezidenta v nesocialistické zemi po „základní politické konsolidaci vnitřní situace“.¹⁵⁷ Při své cestě navštívil Teherán, Isfahán a Šíráz a jednal se šáhem, předsedou vlády a ministrem zahraničních věcí. Prezident navštívil také automobilový závod v Teheránu, akciovou zemědělskou společnost v Persepoli a historické památky. Šáh při této příležitosti navrhl spolupráci měst – Praha s Teheránem, Brno s Tabrízem a Bratislava s Isfahánem. Nabízel, že by později projednali termín setkání starostů těchto měst, nikde jinde se však další zmínky o této spolupráci nepodařilo najít. Automobilový závod v Teheránu věnoval československému červenému kříži osobní automobil a naopak zemědělské společnosti v Persepoli prezident daroval traktor s příslušenstvím.¹⁵⁸

Další návštěva šáha se konala 26. – 30. srpna 1977. Vedle řady oficiálních rozhovorů došlo i k mnoha neoficiálním o bilaterálních a mezinárodních otázkách. Členy doprovodu československého prezidenta byl předseda vlády Štrougal, ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek, ministr financí Leopold Lér, vedoucí kanceláře prezidenta Haman a československý velvyslanec v Íránu Vladimír Poláček. Dle jejich konstatování proběhla návštěva v přátelské atmosféře, ocenili hlavně konstruktivní přístup. Delegation a českoslovenští politici diskutovali převážně o obchodních záležitostech, jeden den se šáh s císařovnou jeli podívat i na Slovensko. Manželskému páru byl předán Řád Bílého lva I. třídy s řetězem a čestné tituly doktorů práv a

¹⁵⁵ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1966–1971, svazek 36, ar. j. 36.

¹⁵⁶ ZÍDEK, Petr a Karel SIEBER. Československo a Blízký východ v letech 1948-1989. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009, 394 s. Str. 119.

¹⁵⁷ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1966–1971, svazek 36, ar. j. 36.

¹⁵⁸ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1966–1971, svazek 59, ar. j. 66/1.

filosofie na Univerzitě Karlově. Šáh udělil prezidentovi nejvyšší íránské vyznamenání Řád Pahlaví s řetězem. V íránských médiích měla návštěva velkou publicitu, čímž se prohloubila informovanost íránského obyvatelstva o ČSSR.¹⁵⁹ V České televizi se v pořadu „Mír pro patnáct milionů“ vysílaly záběry udělování čestných doktorátů z Velké auly Karolína. Následně se konstatovalo, že „*hospodářská, průmyslová, obchodní a kulturní spolupráce v mnoha rozličných oblastech, která existuje mezi Íránem a Československem, je jedním z konstruktivních prvků směřujících k míru a mezinárodnímu dorozumění*“.¹⁶⁰ Pár následně pokračoval na návštěvu Polska.

Z návštěvy se v archivu České televize zachoval šáhův projev v perštině, jehož část, ve které šáh mluví o vzájemných vztazích, zněla:

„V několika posledních letech, kromě oficiální cesty jeho excelence prezidenta Československa do Íránu, probíhaly vzájemné opětovné návštěvy premiérů, ministrů a parlamentních výborů a také kulturních, uměleckých a sportovních delegací. A nyní jsou každý rok vytvářeny společné pracovní ekonomické, vědecké, technické česko-íránské komise na parlamentní úrovni. Nejdůležitější konstruktivní příklad této společné ekonomické spolupráce je podpis dlouhodobé dohody v hodnotě 2,5 miliard dolarů na dodávku íránského zemního plynu do Československa a jak víme, jedná se dosud o největší ekonomickou smlouvu uzavřenou mezi vaší zemí a zemí, která není socialistická (myšleno Írán – pozn. autora). Vaše excelence pane prezidente, úspěchy, které vaše pokroková země dosáhla ve všech oborech – vědeckých, technických, průmyslových, technologických, společenských a kulturních jsme vždy obdivovali (uznávali). Oceňujeme vaši aktivitu, vzestup a materiální i duchovní úspěchy a s velkým zájmem sledujeme váš každodenní pokrok ve všech oblastech. Stejně tak zdůrazňujeme a také pevně věříme, že v dnešním světě je nutná koexistence a konstruktivní společná práce národů, i když mají různé vlády a ekonomiky, protože konečný cíl je zlepšení životní úrovně národů, a to vždy bude i cíl společný.“¹⁶¹

Kromě návštěv vrcholných představitelů státu došlo i k několika vládním návštěvám. Ve dnech 18. – 23. května 1974 navštívila Írán československá vládní delegace vedená ministrem zahraničního obchodu Andrejem Barčákem. Předmětem bylo projednání a uzavření nové obchodní a platební dohody a prodloužení kontrakční lhůty dohody o hospodářské a technické spolupráci mezi Íránem a ČSSR z března 1969.¹⁶² O rok později, v dubnu 1975, navštívila Írán a

¹⁵⁹ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1966–1971, svazek 48, ar. j. 52/16.

¹⁶⁰ Archiv České televize, IDEC (identifikační číslo pořadu): 277 450 10378. Mír pro patnáct milionů. Datum vysílání není uvedeno.

¹⁶¹ Archiv České televize, IDEC: 277 531 08788. Návštěva íránského šáha, přípitky. Vysíláno 26. 8. 1977. přeloženo s kolegy na jazykovém kurzu perštiny.

¹⁶² NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–1976, svazek 130, ar. j. 130/k info 7.

Kuvajt delegace Federálního shromáždění (se kterou měl přijet též redaktor Rudého práva, ČTK a kameraman České televize). Íránci návštěvě věnovali velkou pozornost, vedoucího delegace Aloise Indru (poslanec Federálního shromáždění) přijal i šáh, který rovněž vyslovil znepokojení nad zdravotním stavem prezidenta Svobody, jehož měl podle svých slov rád a velmi si ho vážil. Celou delegaci přijal také předseda vlády Amír Abbás Hovejdá,¹⁶³ který mluvil o tom, že by do ČSSR rád přijel (jeho návštěva byla již několikrát plánována, ale vždy ji musel odložit). Delegace navštívila kromě Teheránu také Isfahán, Šíráz, Persepolis a Tabríz. V dokumentech se vzájemné vztahy vychvalují a pro neznalého situace může být k neuvěření, že se jedná o „imperialistický a proamerický“ Írán: „*Vztahy mezi našimi zeměmi jsou tradičně dobré. Již jsem slyšel i od císaře mnoho dobrých slov na toto téma. Pokládáme to za přirozené, logické. Mezi našimi zeměmi nejsou žádné politické problémy. Mezinárodněpolitická stanoviska jsou blízká či shodná.*“¹⁶⁴

Zmiňovaná návštěva premiéra Hovejdy se uskutečnila na přelomu září a října 1975 (30. září – 2. října 1975) na pozvání jeho protějšku Lubomíra Štroukala. Hovejdá byl přijat i prezidentem Husákem a bylo mu uděleno československé vyznamenání Řád Bílého lva I. třídy. Měl též tlumočit pozvání šáha a císařovny do ČSSR. Kromě rozhovorů o obchodních a politických vztazích měl Hovejdá i kulturní program, včetně položení věnce na hrob Neznámého vojína.¹⁶⁵

Rok poté navštívil Írán předseda vlády Lubomír Štrougal (konkrétně se návštěva konala 28. listopadu – 1. prosince 1976). Premiér navštívil výzkumný ústav sér a očkovacích látek v Keredži a seznámil se s některými historickými památkami v Teheránu, Šírázu a Isfahánu. Položil i věnec v mauzoleu Rezy Šáha Pahlavího. Během jeho návštěvy došlo k podepsání Dohody o hospodářské, průmyslové, vědecké a technické spolupráci, Dohody o mezinárodní silniční dopravě mezi vládami ČSSR a Íránem a Protokolu z 3. zasedání Smíšené komise pro hospodářskou, vědeckou a technickou spolupráci. Štrougal byl přijat i šáhem, který vzpomínal na svůj pobyt v Praze v roce 1967 a zmínil, že by se při další návštěvě rád setkal s prezidentem Husákem. Sdělovací prostředky byly k návštěvě pozitivní. Íránská televize vysílala interview natočené již dříve v Praze, na závěr návštěvy poskytl Štrougal také obsáhlý rozhovor tisku.¹⁶⁶ Bezprostředně po jeho návštěvě také došlo k uzavření smlouvy na dodávky zemního plynu. Jednalo se o největší obchodní kontrakt, který Československo uzavřelo s nesocialistickou

¹⁶³ Amír Abbás Hovejdá, persky امير عباس هويدا.

¹⁶⁴ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–1976, svazek 144, ar. j. 149/5 a NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–1976, svazek 154, ar. j. 156/12.

¹⁶⁵ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–1976, svazek 173, ar. j. 175/7.

¹⁶⁶ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1976–1981, svazek 2, ar. j. 29/8.

zemí. Podle smlouvy měl Írán v letech 1981–2003 dodat ČSSR zemní plyn o objemu 3,6 miliardy m³ ročně, dohromady v hodnotě 2,5 miliardy dolarů.¹⁶⁷

Tabulka č. 1. Přehled československých vyslanců v Íránu¹⁶⁸

Jméno	Funkce	Od
Miroslav Schubert	Chargé d'affaires	21. 4. 1930
Vratislav Trčka	Chargé d'affaires	30. 11. 1933
Vladimír Fric	Chargé d'affaires	5. 3. 1934
František Bachtík	Chargé d'affaires a. i.	27. 5. 1942
Josef M. Kadlec	Vyslanec	14. 4. 1943
Miroslav Kunderát	Vyslanec	17. 7. 1946
Richard Slánský	Chargé d'affaires a. i.	6. 1. 1949
Václav Vávra	Vyslanec	26. 7. 1949
Josef Záhora	Vyslanec	14. 1. 1953
Jindřich Šmída	Vyslanec	3. 12. 1956
Mečislav Jablonský	Vyslanec	23. 6. 1959
Zdeněk Karmelita	Vyslanec	27. 9. 1962
Zdeněk Karmelita	Velvyslanec	16. 10. 1962
Zdeněk Hradec	Velvyslanec	16. 8. 1966
Jan Straka	Velvyslanec	12. 10. 1971
Vladimír Poláček	Velvyslanec	2. 11. 1974
Ladislav Opatrný	Chargé d'affaires a. i.	
Miroslav Oplt	Velvyslanec	4. 9. 1983

¹⁶⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 013535/1976. ČSSR-Írán – činnost obchodního oddělení ZÚ Teherán v roce 1975. Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 017493/1976. Írán – zpráva OBO čs. ZÚ v Teheránu za I. pololetí 1976.

¹⁶⁸ Příručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemí v Československu: 1918 - 1985. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1987.

Tabulka č. 2. Přehled íránských vyslanců v Československu¹⁶⁹

Jméno	Funkce	Od
Abul – Gjassem Khan Entéžam – ol – Molk	Vyslanec (Řím)	21. 8. 1925
Fatúlláh Chán Pakrévan	Vyslanec (Řím)	26. 8. 1930
Alí Motamédí	Chargé d'affaires (Řím)	18. 5. 1932
Anúčíraván Chán Sepáhbadí	Vyslanec (Řím)	Agrément 1939
Mohammad Alí Mogaddán	Vyslanec (Bukurešť)	26. 1. 1938
Mostafa Samídí	Chargé d'affaires	29. 8. 1938
Taghí Nabáví	Vyslanec	5. 12. 1946
Hosejn Zadžání	Vyslanec	29. 5. 1951
Mahmúd Bahádorí	Vyslanec	6. 2. 1956
Ahmad Eghbál	Vyslanec	8. 6. 1959
Mohammad Gúdarzí	Vyslanec	21. 10. 1960
Džamčíd Gharíb	Vyslanec	5. 10. 1961
Džamčíd Gharíb	Velvyslanec	10. 10. 1962
Masúd Forúghí	Velvyslanec	4. 5. 1963
Abdol Ahad Dará	Velvyslanec	24. 5. 1965
Hóšang Safíníjá	Velvyslanec	6. 5. 1969
Amír Mohammad Esfandiáří	Velvyslanec	4. 10. 1973
Náссерodín Mírfachráj	Velvyslanec	17. 3. 1978
Jahjá Mohammad Vazírí	Velvyslanec	5. 9. 1979
Golamrezá Salaf Jazdí	Chargé d'affaires a. i.	10. 9. 1980
Mohammad Hadí Gándží	Chargé d'affaires	Prosinec 1980
Mohammad Alí Sáhmadírád	Velvyslanec	3. 8. 1983

¹⁶⁹ Jména uvedených Íránců byla často zkomolená, u některých nebylo možné dohledat správný zápis. Je tedy pravděpodobné, že ani tato jména nejsou zapsaná přesně tak, jak by měla být. Zdroj: Příručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemí v Československu: 1918 - 1985. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1987.

5. Kulturní styky

Zastupitelské úřady jsou v cizích zemích nejen kvůli státním obchodním a politickým zájmům, ale také aby šířily kulturu a tradice své země. Československá ambasáda tak pořádala různé akce (například promítání filmů), zařizovala vystoupení československých umělců v Íránu, nebo řešila pořádání výstav.

5.1 Výstavy

5.1.1 Technická výstava v Teheránu

Nápad na pořádání technické výstavy přišel již v roce 1953, zrealizoval se pak o rok později. Pořádání se setkalo s velkou radostí náměstka íránského MZV Samíiho, který působil v Praze jako první vyslanec a ČSR tak znal. O povolení výstavy se nejvíce zasadil generální ředitel politického oddělení MZV Abdúh.¹⁷⁰

V těchto letech ale velmi ochladly vztahy mezi ČSR a Íránem a nebylo vůbec jednoduché v pořádku a včas zajistit vše, co bylo třeba. Jen v srpnu odeslal ZÚ několik nót s žádostmi o urychlení celého procesu schvalování a udělování vstupních víz, odbavení celních výrobků atd. Dne 2. srpna 1954 žádalo vyslanectví nótou sdělení podmínek výstavy spolu s urychleným udělením vstupních víz pro jejího ředitele a skupinu dalších 18 osob určených k její instalaci. Žádali rovněž o proclení výrobků až na výstavišti, neboť jejich odbavování na letišti by celý proces dále zdrželo.

Tím žádosti zdaleka nekončily. Nótou z 23. srpna požadovala ambasáda podporu íránského MZV při jednání s městskou správou o uvolnění městského parku pro výstavbu pavilonu. Nótou z 31. srpna naopak žádali o transitní celní režim pro plánované exponáty a informace o výsledcích jednání týkajících se uvolnění městského parku pro expozici. Další nótou ze stejného dne urgovali zmiňovaná vstupní víza pro ředitele výstavy, pana Maška. V zářijové nótě (z 3. 9.) pak ambasáda upomínala vstupní víza pro 9 člennou instalační skupinu.¹⁷¹

Výčtem různých nót bychom mohli pokračovat, neboť celý proces schvalování byl ze strany íránských orgánů velmi pomalý a plný byrokratických obstrukcí (především proto, že žadatelem byla socialistická země). V recipročních opatřeních proto Československo pozdrželo vydání víz íránským diplomatickým pracovníkům, což íránské úřady logicky pobouřilo (diplomatičtí

¹⁷⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 416250/1954. Rozmluvy o čs. výstavbě v Teheránu.

¹⁷¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 129290/1954. Řádná politická zpráva za srpen 1954.

úředníci byli de facto postaveni na roveň montérů výstavní haly).¹⁷² Ač nakonec íránské úřady většině požadavků vyhověly, nemohlo být vydáno více než 16 víz, a proto nezbyla víza na všechny informátory, techniky a dokonce ani na 4 členy delegace Ministerstva zahraničního obchodu. V nastalé situaci proto intervenoval československý vyslanec a varoval, že nebudou-li víza vydána, odmítne odpovědnost za výstavu a nedovolí její zahájení. Víza tak byla nakonec udělena dalším 12 lidem. To byl významný, avšak stále nedostatečný posun. Některé velké stroje nemohly být uvedeny do provozu, protože část montérů víza neobdržela. Zajímavostí je, že někteří technici z pracovní čety nebyli ubytováni v hotelu, ale v důstojnickém klubu, kde dříve bydleli členové konsorcia, kteří jednali o íránské naftě. Panovalo proto podezření, že zde ubytovaní lidé jsou sledováni.¹⁷³

Íránská strana se navíc obávala, že se bude během výstavy provádět politická propaganda.¹⁷⁴ O tu se Československo pokusilo zasláním brožurky „Svět v obrazech“. Ačkoli íránské vyslanectví v Praze upozornilo na její nevhodnost, dorazila 25. října 1954 v devíti bednách a v perském jazyce.¹⁷⁵ Generální ředitel politického oddělení MZV prohlásil, že bude-li objevena jediná brožurka na veřejnosti, může to znamenat konec výstavy. Bedny proto byly úředně zaplombovány a vráceny do Prahy.¹⁷⁶

Byrokratické překážky však nepředstavovaly jediný problém. Technici se museli například vyrovnat i s tím, že do Teheránu nebyly dováženy části pavilonu podle pořadí, potřebného ke stavbě.¹⁷⁷ Den před zahájením, 24. listopadu, psal tisk Síasatemá článek o komunistické propagaci a tvrdil, že určité procento z výtěžku výstavy bude věnováno na podvratnou činnost íránských komunistů a že výstavní hala je sídlem komunistické špionáže. Na tento článek si ředitel výstavy stěžoval u náměstka MZV Samíji a požádal ho i o další ochranu proti všemožným provokacím.¹⁷⁸

Ačkoli se výstava prezentovala jako technická, a nikoli zbrojní, naléhal náčelník generálního štábu Bahmangelič, jenž znal velmi dobře zbraně československé výroby, aby na výstavě figurovaly také. Vyslanec na to odpověděl, že se jedná o mírovou výstavu a že Československo stejně nehodlá zbraně vyvážet, neboť jsou pouze pro vlastní potřebu a že íránské MZV by to jistě

¹⁷² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 129290/1954. Řádná politická zpráva za srpen 1954.

¹⁷³ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 101862/1955. Mimořádná hospodářská zpráva č. 1: výstava čs. průmyslových výrobků v Teheránu.

¹⁷⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 416250/1954. Rozmluva o čs. výstavbě v Teheránu.

¹⁷⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 136615/1954. Řádná politická zpráva za říjen 1954.

¹⁷⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 136616/1954. Řádná hospodářská zpráva za říjen 1954.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 139908/1954. Řádná politická zpráva za listopad 1954.

nedovolilo. Bahmangelič prý odvětil, že do toho MZV nemá co mluvit, neboť on je náčelník a československé zbraně jsou nejlepší, co k nim kdy byly dovezeny.¹⁷⁹

Dne 25. listopadu 1954 v 18:00 byla výstava slavnostně zahájena. Vernisáže se zúčastnil íránský ministr zahraničních věcí, ministr národní ekonomie a ministr zemědělství se svými náměstky i četní zástupci diplomatického sboru.¹⁸⁰ Zahajovací proslov pronesl vyslanec Záhora, íránský ministr ekonomie Chádemán a vedoucí delegace Ministerstva zahraničního obchodu Jelínek.¹⁸¹

Výstava takových rozměrů nebyla doposud pořádána a byla první svého druhu v Íránu. Přes trvale deštivé počasí ji navštívilo množství lidí a podle vyslanců měla veliký politický a propagační význam. Kladný ohlas měla i v teheránském tisku.¹⁸² V dokumentech najdeme například toto hodnocení: „*Někteří návštěvníci nenápadně přicházeli k našim soudruhům s krátkou poznámkou ‚chejlí chúb‘.*“¹⁸³ Výstava trvala měsíc (ukončena byla v pátek 24. prosince 1954), denně přišlo na 5000 lidí, každý pátek¹⁸⁴ cca 8000 lidí, 10. prosince dorazilo dokonce 12–15 000 lidí a musela být povolána policie, neboť hrozilo nebezpečí, že davy převrhnou výkladní skříně, a policie na chvíli musela zakázat vstup do pavilonu. Výstavu navštěvovali i studenti, včetně studentů lékařských fakult, které zajímala zdravotní technologie. Velký zájem byl i o československé sklo a textil. Po stránce obchodní však výstava nesplnila očekávání, neboť se kvůli trvalé stagnaci íránského obchodu neuzavíraly obchody. Zaujala ale i jiné zastupitelské úřady.¹⁸⁵

Likvidace výstavy probíhala velmi pomalu, pavilon chtělo odkoupit ministerstvo ekonomie, jednání s ním však bylo zdlouhavé a dlouho se čekalo na proplacení šeku.¹⁸⁶

5.1.2 Další výstavy

V dubnu 1956 byla v Praze zahájena výstava „Perské miniatury“, které se zúčastnila íránská kulturní delegace a na níž se zapůjčily některé exponáty ze sbírek šáhova dvora.¹⁸⁷

V roce 1965 se v Íránu pořádaly dvě výstavy: „Péče o ženu a dítě v ČSSR“ a „Čs. loutkové divadlo“ v teheránském domě mládeže.¹⁸⁸

¹⁷⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 416250/1954. Rozmluvy o čs. výstavbě v Teheránu.

¹⁸⁰ Tamtéž.

¹⁸¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 139907/1954. Řádná hospodářská zpráva za listopad 1954.

¹⁸² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 139907/1954. Řádná hospodářská zpráva za listopad 1954.

¹⁸³ Chejlí chúb, persky خلی خوب, v překladu „velmi dobré“.

¹⁸⁴ Muslimský pátek je na stejné úrovni jako křesťanská neděle, není to tedy pracovní den.

¹⁸⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 101862/1955. Mimořádná hospodářská zpráva č. 1: výstava čs. průmyslových výrobků v Teheránu.

¹⁸⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 109012/1955. Řádná hospodářská zpráva za únor 1955.

¹⁸⁷ Archiv MZV, TO-O, č. j. 816/56. Írán – řádná politická zpráva za II. čtvrtletí 1956.

Československý ZÚ se zúčastnil dobročinného bazaru v Teheránu, který se konal 13. května 1963 a celkem se zúčastnilo 15 zemí, jež měly na bazaru národní stánky. Československo vystavovalo hlavně bižuterii, která se okamžitě vyprodala, zájem však byl i o křišťál. Mezi prvními nakupujícími přišla k československému stánku matka císařovny, princezna Šams a ministerský předseda Alam¹⁸⁹. Výtěžek z prodeje činil 21 075 Riálů a tuto částku československý ZÚ poukázal společnosti Červeného lva a slunce. Předměty prodávané na bazaru byly osvobozeny od cla.¹⁹⁰

V září 1975 Československo realizovalo svou účast na mezinárodním veletrhu Teherán. Tato akce měla pro Československo z propagačního hlediska klíčový význam, neboť jinak byla podle diplomatů propagační aktivita oddělení zahraničního obchodu (OZO) naprosto nedostatečná. Obchodního oddělení věnovalo československé účasti maximální pozornost a organizačně ji dobře zajistilo. V průběhu veletrhu tisk uveřejnil články o významu československo-íránské spolupráce, československém exportním programu a všeobecné informace o ČSSR. Určitým nedostatkem československé účasti bylo nepřilíh originální architektonické řešení, omezující vstupní a výstavní prostor s přemírou kanceláří apod. Počátkem roku 1976 navštívil budoucí výstavní haly pro rok 1976 architekt, který měl vyřešit lepší zpracování výstavního prostoru.¹⁹¹

5.2 Hudební a další spolupráce

5.2.1 Zájezd Vlachova kvarteta

Na druhou polovinu ledna 1956 se prostřednictvím Filharmonické společnosti v Teheránu dojednávalo vystoupení Vlachova kvarteta. Jelikož z Československa nepřišlo žádné potvrzení, v Teheránu s ním nikdo nepočítal. Nebyl tak připravený program či vyvěšené upoutávky. Až ve čtvrtek 19. ledna poslali z Československa telegram s informací, že kvarteto přijede 21. ledna. Vše se tedy muselo co nejrychleji zařídit. Nakonec mělo kvarteto vystoupit na slavnostním koncertu 27. ledna s klavíristou Kentnerem (k 200 letému výročí Mozartovy smrti) a na samostatném koncertu 1. a 2. února. Klavírista Kentner, který měl v té době vystupovat sám, se musel vzdát části svého koncertu, aby mohlo účinkovat i kvarteto. Pro teheránský rozhlas kvarteto nahrálo Mozartův kvartet D-dur a Janáčkův kvartet Listy důvěrné. Vystoupení dne 27.

¹⁸⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 024228/1965. Informativní zpráva k současnému vývoji vnitro a zahraničně politické situace v Íránu.

¹⁸⁹ Přesněji Alam, persky علم.

¹⁹⁰ Archiv MZV, GS – T, č. j. 115738/1963. Zpráva o čs. účasti na dobročinném bazaru v Teheránu.

¹⁹¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 016723/1975. Zpráva za I. pololetí 1975.

ledna sledoval i šáh s královnou a velmi se jim to líbilo. Kvarteto sklídilo velký úspěch, obzvláště vezme-li se v potaz to, že nemělo žádnou reklamu.¹⁹²

Velkým úspěchem bylo i vystoupení Novákova kvarteta v prvním týdnu prosince 1957 v Teheránu. Zasluhou manžela šáhovy sestry Šams se koncert konal v paláci princezny a navštívili jej i tituláři všech kapitalistických zemí. Velký ohlas měl koncert i v tisku.¹⁹³

V Íránu mohlo v roce 1958 vystupovat i Smetanovo kvarteto, a to společně s hudebníky Páleníčkem a Plockem. Tito dva umělci ale nakonec nedostali víza, a proto se celý zájezd zrušil.¹⁹⁴ Z druhé strany se dvoučlenná delegace íránských hudebníků v roce 1956 zúčastnila Pražského jara.¹⁹⁵

5.2.2 Další kulturní spolupráce

V 60. letech byla navázána spolupráce s íránským rozhlasem a televizí. Íránský rozhlas měl podle sdělení ZÚ v Teheránu zájem o výměnu hudebních pořadů s československým rozhlasem. Z Československa mu tedy zaslali hudební snímky, obsahující taneční a estrádní hudbu a lidové písně s průvodními texty ve francouzštině. Redakce československého rozhlasu zároveň žádala půlhodinové hudební pásmo íránského folkloru.¹⁹⁶ Íránské televizi byl zaslán katalog televizních filmů v českém a anglickém znění.¹⁹⁷

Pro íránské školy a instituce předal ZÚ v roce 1961 školní a kulturní materiály o ČSSR. Jednalo se například o 13 knih, diapozitivy – 68 pohledů na Prahu a různá místa ČSSR, diafilmy – například husitské revoluční hnutí, Praha kulturní, A. Dvořák, gramofonové desky – Smetana, Janáček, Dvořák, Martinů a také množství propagačních dokumentů o československé kultuře a architektuře (časopisy, fotografie i mapy). ZÚ měl při předávání těchto materiálů následně požádat o zásilku obdobné kolekce z íránské strany pro vysoké školy v ČSSR nebo pro Orientální ústav.¹⁹⁸

Pravděpodobně v 60. letech vyslal Írán do Československa několik malířů na školení, neboť v rámci Bílé revoluce¹⁹⁹ se začaly tvořit knihy pro děti, které do té doby v Íránu téměř

¹⁹² Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 106037/1956. Mimořádná kulturní zpráva č. 1. Zájezd Vlachova kvarteta.

¹⁹³ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010974/1957. Řádná politická zpráva za II. pololetí 1957.

¹⁹⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 017473/1959. Řádná politická zpráva za II. pololetí 1958.

¹⁹⁵ Archiv MZV, TO – O, č. j. 816/56. Írán – řádná politická zpráva za II. čtvrtletí 1956.

¹⁹⁶ Archiv MZV, TO – O, č. j. 106199/1962. Spolupráce s íránským rozhlasem.

¹⁹⁷ Archiv MZV, TO – O, č. j. 105770/1962. Írán – navázání styků s televizí v Teheránu.

¹⁹⁸ Archiv MZV, TO – O, č. j. 115496/1961. Bez nadpisu.

¹⁹⁹ Bílá revoluce představovala reformní program, vyhlášený v roce 1963. Jednalo se o pozemkové reformy, privatizaci továren, zavedení volebního práva pro ženy, boj s negramotností atd. (AXWORTHY, Michael. Dějiny Íránu. Praha: Lidové noviny, 2009. Str. 297).

neexistovaly. Tyto knihy ale neměl kdo ilustrovat a jak píše Farah Pahlaví, „v této oblasti odvádělo skvělou práci Československo“. Malíři se také naučili techniku výroby kresleného filmu,²⁰⁰ takže v Íránu mohl být později založen Mezinárodní festival dětského filmu.²⁰¹

5.3 Sport

Od 60. let se s Íránem rozvinula i spolupráce v oblasti sportu. V roce 1962 byli vybráni tři trenéři, kteří měli odjet na dva roky na teheránskou univerzitu. Jednalo se o Radoslava Síse, trenéra košíkové, Františka Stibitze, trenéra odbíjené a Ottu Češpivu, trenéra kopané. Projekt realizovala Polytechna a MZV projevovalo o celou akci velký zájem, neboť univerzita byla hlavním střediskem pokrokových sil v zemi. Akce by se navíc u Íránců setkala s kladným ohlasem a pro ČSSR by představovala značný politický význam.²⁰² Trenéři měli dostávat plat 25 – 30 000 riálů, bezplatné ubytování bez rodiny, 2 měsíce dovolenou a mohli je využít i jiné organizace, avšak pouze se souhlasem univerzity.²⁰³ Ačkoli se jednalo již i o platu a podmínkách smlouvy, není z dokumentů jasné, zda tito trenéři nakonec do Teheránu opravdu vyjeli.

Jako trenéři gymnastiky působili v Íránu rok a půl manželé Trmalovi, vybraní v roce 1962 nejprve na jeden rok.²⁰⁴ Ti po měsíčním působení žádali o umožnění vybrat talentované mladé gymnasty a gymnastky ve sportovních klubech a na školách, přičemž chtěli vytvořit dvě družstva mužů a dvě družstva žen. Muži se měli připravovat na olympiádu v Tokiu a u žen se mělo započít se základy gymnastiky, neboť nízká úroveň neumožňovala účastnit se mezinárodních soutěží. V červenci uspořádali manželé Trmalovi týdenní školení trenérů gymnastiky.²⁰⁵ Dnem 15. listopadu 1964 vypršela smlouva o působení trenérů, a jelikož byla již jednou prodloužená o půl roku, ve spolupráci se dále nepokračovalo.²⁰⁶

První větší akce na úrovni sportovních styků se odehrála (doslova) v roce 1962. Jednalo se o zájezd československého národního mužstva košíkové do Íránu v květnu 1962. Družstvo plánovalo přijet 23. května 1962 a první zápas se měl odehrát 24. května. Příjezd ve stanoveném termínu se však nepovedlo dodržet a celý program se musel narychlo měnit. Tým jel přes Tabríz, kde se mu dostalo vřelého přivítání. Kvůli nucenému jednodennímu zdržení mohlo mužstvo uspořádat veřejný trénink za účasti veřejnosti. Do Teheránu družstvo dorazilo 25. května a hned večer téhož dne odehrálo první zápas. Celkem sehrálo 6 zápasů a po 4 dny trénovalo. Trenér

²⁰⁰ Český či československý kreslený film je v Íránu velmi oblíbený a postavičky Pat a Mat či Krteček jsou hitem, který nesmí chybět ve formě plyšové hračky či obrázku na tričku.

²⁰¹ PAHLAVÍ, Farah. *Paměti*. Praha: Argo, 2004. Str. 130–131.

²⁰² Archiv MZV, GS – T, č. j.105722/1962. Čs. trenéři v Íránu.

²⁰³ Archiv MZV, GS – T, č. j.130038/1962. Vyslání čs. trenérů.

²⁰⁴ Archiv MZV, GS – T, č. j. 128233/1962. Gymnasté pro Írán.

²⁰⁵ Archiv MZV, GS – T, č. j. 117867/1963. Jednání (s předsedou íránské organizace sportu).

²⁰⁶ Archiv MZV, GS – T, č. j. 123800/1964. Ukončení působení manželů Trmalových (...).

Krnáč se zúčastnil tréninku žen a besed s trenéry několika mužstev a diskuze o výkladu pravidel. Ze dvou zápasů byly pořízeny filmové záznamy pro teheránskou televizi. Celkem tisk o celé akci uveřejnil 76 článků, informací a reportáží a 28 fotografií a jak zmiňují dokumenty, „všechny informace byly kladného charakteru“.²⁰⁷

Rok poté se do Íránu na základě pozvání fotbalového klubu Teherán – Džaván (Javan) vypravilo fotbalové družstvo Baníku Ostrava. Zájezd se uskutečnil 30. května – 8. června 1963. Celkem fotbalisté sehráli 4 zápasy a to s týmem Šahín (3:2 – první je uvedeno mužstvo Baníku), Teherán-Džaván (1:0), Darájí (2:2) a s vybraným mužstvem Teheránu (3:2). Íránci věnovali návštěvě velkou pozornost, noviny dokonce vydávaly zvláštní čísla věnovaná československému týmu a průběhu utkání. Všechny zápasy se dohromady zúčastnilo asi 55 tisíc diváků. Na poslední zápas se podíval i šáh s manželkou, kteří prohlásili, že to byl nejlepší zápas, jaký byl v Íránu kdy sehrán.²⁰⁸

V lednu 1964 do Íránu vyjelo fotbalové mužstvo Trenčín, a to opět na pozvání klubu Teherán – Džaván. Ze čtyřech zápasů se odehrály kvůli nepřízní počasí pouze tři. S mužstvem Tádž vyhrál Trenčín 4:0, s týmem Šahín 4:2 a s vybraným mužstvem Teheránu 1:0. Všechny zápasy vysílal teheránský rozhlas a utkání se dohromady zúčastnilo přes 40 000 diváků, přičemž nebýt velkých mrazů a množství sněhu, byla by návštěvnost jistě vyšší.²⁰⁹

Na pozvání ČSTV navštívil v létě 1965 ČSSR činovník sportovního klubu banky Melli Kazemaini, který o Československu následně napsal do magazínu Sepíd va Sía pochvalný článek.²¹⁰

5.4 Činnost Art Centra

Art Centrum vzniklo v roce 1964 pod názvem „Art Centrum, československé středisko výtvarných umění“ s cílem založit kulturní obchod s výtvarným uměním do zahraničí, hledat a vytvořit formy prodeje, experimentovat a vyhledávat nové druhy umění, vyplývající z moderního vývoje společnosti, vhodné pro vývoz.²¹¹

V souvislosti s jednou ze zahraničních cest se produkční skupina Jaroslava Friče zastavila v Teheránu a při té příležitosti jednala s císařovnou Farah Díbá,²¹² kterou zaujala výstava na Expu

²⁰⁷ Archiv MZV, GS – T, č. j. 116216/1962. Zájezd čs. národního mužstva košíkové do Íránu.

²⁰⁸ Archiv MZV, GS – T, č. j. 102399/1963. Zpráva o zájezdu Baníku Ostrava do Íránu.

²⁰⁹ Archiv MZV, GS – T, č. j. 103221/1964. Zpráva o zájezdu Jednoty Trenčín do Íránu.

²¹⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 216148/1965. Bohemika za říjen 1965.

²¹¹ VÁVRA, Tomáš. *Art Centrum jako subjekt komunikace o umění*. Zlín, 2007. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

²¹² Manželka íránského šáha, Farah Pahlaví (فرح پهلوی), rozená Díbá (دیببا), narozena v roce 1938, byla milovnicí umění. V Paříži vystudovala architekturu.

v Montrealu v roce 1967.²¹³ Perská císařovna přišla do československého pavilonu (kde měl Frič své expozice) v Montrealu ve chvíli, kdy tam Jaroslav Frič montoval elektřinu. Jelikož nebyl přítomen ani ředitel výstavy ani nikdo, kdo by uměl anglicky, ujal se Frič císařovny, provedl ji pavilonem a poukázal na to, že je to celé jeho práce. Jelikož se Farah expozice velmi líbila, nic nebránilo další spolupráci.²¹⁴ Jednání v Teheránu zprostředkoval kulturní rada Höger a ředitelka íránského institutu pro mládež Lily Árdžomándová. Po jednání s J. Fričem přijala císařovna námět na výstavu a program audiovizuální prezentace „*Heritage of Ages*“ - „*Dědictví věků*“ pro památník Šáhjád²¹⁵ v Teheránu.²¹⁶

V letech 1970–1978 realizovalo Art Centrum podle námětů J. Friče a jeho tvůrčí skupiny SCARS (Science-Art-Sense) v Íránu i pro Írán v zahraničí značné množství projektů. Z vybraných to jsou například:

Audiovizuální prezentace v muzeu Šáhjád, 1971–1977.²¹⁷

Podzemní prostory zaklenuté ocelovou mostní konstrukcí zahrnovaly obrovský sál, foyer a další místnosti s muzeální prezentací. Program pro ně byl vytvořen v několika fázích. Nejdříve (do roku 1975) pod vedením architektů Radoslava Máci a Radky Zieglerové vznikaly expozice dějin perského státu v osmi za sebou řazených místnostech,²¹⁸ kterými návštěvníci proplouvali na posuvných chodnících. Expozice zde ve spolupráci architektů s Jaroslavem Fričem kombinovala reálné předměty, fotografie, zadní projekci a světelné efekty s pohybem diváků. Filmové záběry a diapozitivy střídaly dynamické momenty (sprintér, závodní auto, havárie, pád na překážce a raketa) s kontrastně pomalu pracujícím sochařem, klidným krměním holubů či pohledem na lidské oči. Prostor byl geometricky členěn pomocí lomených útvarů. Projekci ve druhém prostoru, zaměřeném tematicky na historii (Persepolis), doplňovala leptaná skla s historickými motivy od Bohumila Šimice. Ve třetím oddíle, nazvaném Dobro, se zrcadlová multiprojekce propojovala s odrazy diváků, čímž byl divák novým nápaditým způsobem vtážen do díla. Kromě hlavního sálu a foyer našla v dalších místnostech a chodbách uplatnění díla několika umělců přizvaných z Československa. Například Hugo Demartini tu v roce 1975 realizoval dekorativní strop a kašnu v atriu. Sklářský výtvarník (který zaujal už monumentální fontánou z vrstveného

²¹³ KRAMEROVÁ, Daniela. „My prodáváme sny“: Šáhova zakázka pro české umělce v sedmdesátých letech 20. století. *UMĚNÍ*. 2013, LXI, č. 4, 341 - 355. Dostupné z: viz seznam použité literatury.

²¹⁴ Neřízený rozhovor s panem Mnislavem Zeleným Atapanou dne 30. 6. 2014.

²¹⁵ Šáhjád je dnes jedním z nejznámějších „památníků“ či věží na světě. Po revoluci byl přejmenován na „Ázádí“ – svoboda, v perštině se používá název Bordž-e Ázádí, (برج آزادی), jinak také Azadi tower.

²¹⁶ VÁVRA, Tomáš. *Art Centrum jako subjekt komunikace o umění*. Zlín, 2007. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.

²¹⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 013639/1978. ČSSR – Írán. Činnost Art centra v Íránu.

²¹⁸ Expozice v jednotlivých místnostech byly pojmenovány: *Chaos světa, Persepolis, Dobro a zlo, Válka a mír, Básníci, Bílá revoluce, Korunovace a Vize budoucnosti*.

skla v Montrealu) Bohumil Eliáš zde vytvořil lustr a monumentální plastiku Zrcadlo času na náměty perské mytologie a kultury a Bedřich Dlouhý provedl rozměrné oslavné olejomalby.²¹⁹

Audiovizuální muzeum Šestý Bahman, 1975–1977.²²⁰

Šestý Bahman představoval první audiovizuální muzeum na světě. Vznikalo v letech 1975–1977 a předvádělo historii a úspěchy reformy, které zahájil šáh v roce 1963. Fričův projekční systém Teatron tu propojoval muzeum s divadelní a filmovou prezentací, pro něž architekt Stanislav Pícek přizpůsobil sál. Hlavní sál byl slavnostně koncipovaný do černo-zlaté barvy, jeviště oddělovala kovově potištěná opona s motivy Persepole a velkým stylizovaným motivem slunce Jarmily Trösterové (viz obrázek 1 a 2). Prostoru pod jevištěm dominoval stylizovaný bronzový reliéf lva sochaře Vojtěcha Paříka pokrytý plátkovým zlatem. V jevištní části ze stropu viselo dvanáct vysokých pohyblivých sloupů, na které byly přední i zadní projekcí promítány diapozitivy. Sloupy se pohybovaly vodorovně, různě se prolínaly a překrývaly.

²¹⁹ KRAMEROVÁ, Daniela. „My prodáváme sny“: Šáhova zakázka pro české umělce v sedmdesátých letech 20. století. *UMĚNÍ*. 2013, LXI, č. 4, 341 - 355. Dostupné z: viz seznam použité literatury.

²²⁰ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 013639/1978. ČSSR – Írán. Činnost Art centra v Íránu.

Obr. 1. Návrh opony Jarmily Trösterové.²²¹

Obr. 2. Výsledná realizace opony.²²²

²²¹ Jarmila Trösterová – návrh a realizace opony. In: *Malování kreslení* [online]. [cit. 2014-06-24]. Dostupné z: <http://www.muweb.cz/malovani.kresleni/04.htm>

²²² Tamtéž.

Muzeum Dynastie Pahlaví, 1976.

Jednalo se o rekonstruovaný dřívější palác šáha upravený na moderní muzeum dynastie Pahlaví, respektive novodobou historií Íránu.²²³

Muzeum Negárestán, 1974.

Nacházelo se v dřívějším muzeu královny matky a jednalo se o galerii obrazů kádžárského umění ze sbírky císařovny.²²⁴

100 výročí Rézy Šáha, 1978.

Jubilejní výstava k 100. výročí narození Rézy šáha, kde byly poprvé použity lasery.²²⁵

Rekonstrukce Mramorového paláce, 1976.

Záchranná rekonstrukce některých částí Mramorového paláce byla patrně uměleckým vyvrcholením československých projektů. Palác dostal nový interiér i exteriér včetně střechy. Expozice oslavující padesát let dynastie Pahlaví byla umístěna v několika sálech pokrytých mramorem a drahými kovy. V auditoriu, pro které vytvořila textilní stěnu Markéta Venhodová, opět probíhal Fričův komponovaný program. Historický vývoj prezentovala série grafických koláží leptaných do kovových desek, na nichž v průběhu asi ročních příprav v Československu pracovali Pavel Brom, Oldřich Kulhánek a Jan Krejčí. Ústřednímu sálu dominovala geometrická plastika Huga Demartiniho „*Stůl zákonů*“ kontrastující s historickou architekturou.²²⁶

Mezi projekty uskutečněné pro Írán v zahraničí pak patří například realizace íránských pavilonů na světové výstavě „Člověk a jeho svět“ v Montrealu v roce 1977, íránský pavilon v USA na světové výstavě „Životní prostředí“ v roce 1975 a íránský pavilon v Okinawě na světové výstavě oceánů v roce 1976.²²⁷

Rozpracované projekty pak zahrnovaly například umělecko–historický audiovizuální systém „*Pahlavi memovize*“ tvořící kulturní paměť dynastie Pahlaví, íránský pavilon na světové výstavě v Los Angeles na EXPO 1981 či spoluúčast na vytvoření Íránského institutu audiovizuálního umění (projekt na 5 let). Celkem byly realizovány projekty za 15 669 000 dolarů, výhledové možnosti mohly přinést dalších cca 77 700 000 dolarů.²²⁸

Projekty patřily mezi nejnavštěvovanější památky v Teheránu, ty nejvýznamnější z nich bývaly zařazovány do programů návštěv cizích hlav států či jiných důležitých osob. Těmto dílům

²²³ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 013639/1978. ČSSR – Írán. Činnost Art centra v Íránu.

²²⁴ Tamtéž.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ KRAMEROVÁ, Daniela. „My prodáváme sny“: Šáhova zakázka pro české umělce v sedmdesátých letech 20. století. *UMĚNÍ*. 2013, LXI, č. 4, 341 - 355. Dostupné z: viz seznam použité literatury.

²²⁷ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 013639/1978. ČSSR – Írán. Činnost Art centra v Íránu.

²²⁸ Tamtéž.

věnoval pozornost samotný šáh a císařovna, kteří s Fričem vše projednávali osobně a schvalovali návrhy. Šáh si při každé příležitosti činnost Art Centra velmi chválil a za zmínku stojí i to, že díky Art Centru vyšel plně vstříc i v obchodních záležitostech, jako byly dodávky plynu do ČSSR. Většina projektů popularizovala šáha a ukazovala jeho úspěchy, s čímž někteří českoslovenští politici, vzhledem k politické situaci, nemuseli souhlasit. Velvyslanci však argumentovali, že „stejně, resp. hůře pro nás (socialistické země) by tomu bylo, kdyby tyto projekty realizovaly západní země“, neboť by navíc ještě akcentovaly to, co je proti socialistickým zemím, „připomínaly by hrůzu komunismu“ atd. Projekt realizovaný ČSSR navíc přecházel ty stránky novodobé historie Íránu, které byly krizové z hlediska vztahů Íránu a SSSR (například vstup sovětských vojsk do Íránu – na záběrech bylo vidět jen vylodování Angličanů v Perském zálivu, období demokratické vlády a její potlačení v Ázerbájdžánu atd.).²²⁹ Ačkoli se tedy jednalo o zakázky pro imperialistický stát, KSČ schvalovala tuto práci vzhledem k obrovským finančním ziskům a jako umělci byli dokonce najímáni lidé, kteří nemohli v ČSSR tvořit. Ochrannou ruku nad projekty držel přímo předseda vlády Štrougal.²³⁰

Pro velikost, časovou a organizační náročnost některých akcí byla Art Centrem zřízena organizační kancelář a byt přímo v Teheránu. Někteří autoři, připravující záběry pro audiovizuální programy či dohlížející na realizaci interiérů, pobývali v Íránu i několik měsíců.²³¹ Mnislav Zelený Atapana působil jako produkční a jediný stálý zaměstnanec Art Centra u projektu Šáhjádu v roce 1977. V Íránu byl půl roku v kuse a dvakrát na kratších návštěvách. Zaměstnanci Art Centra bydleli pohromadě bez rodin v jednom pronajatém domě a každé ráno je pan Zelený rozvážel po potřebných pracovištích. Financování umělců probíhalo tak, že Art Centrum dostalo od íránského ministerstva kultury finance a následně oslovilo umělce na volné noze, s nimiž podepsali smlouvu a po zhotovení příslušného díla jim vyplatili honorář. Zaměstnanci neměli po celou dobu jediný problém se SAVAKem, což si pan Zelený vysvětluje tak, že měli opravdu jakousi protekci u šáha, a tak mohli po celém Íránu jezdit, kam se jim zachtělo.²³²

Zajímavostí je, že i po islámské revoluci a smrti šáha Pahlavího, kdy se přerušily veškeré vazby, navštěvovala Farah Díba nadále soukromě své přátele umělce a jejich rodiny v Československu.²³³

²²⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 013639/1978. ČSSR – Írán. Činnost Art centra v Íránu.

²³⁰ Neřízený rozhovor s panem Mnislavem Zeleným Atapanou dne 30. 6. 2014

²³¹ KRAMEROVÁ, Daniela. „My prodáváme sny“: Šáhova zakázka pro české umělce v sedmdesátých letech 20. století. *UMĚNÍ*. 2013, LXI, č. 4, 341 - 355. Dostupné z: viz seznam použité literatury.

²³² Neřízený rozhovor s panem Mnislavem Zeleným Atapanou dne 30. 6. 2014

²³³ KRAMEROVÁ, Daniela. „My prodáváme sny“: Šáhova zakázka pro české umělce v sedmdesátých letech 20. století. *UMĚNÍ*. 2013, LXI, č. 4, 341 - 355. Dostupné z: viz seznam použité literatury.

5.5 Média ve službě režimu

Také v médiích se projevovalo jiné smýšlení obou zemí. V 50. letech obě strany ZÚ učinily několik protestních návštěv proti psaní tisku. Už v roce 1952 navštívil tiskový odbor MZV íránský vyslanec Gharíb, který si stěžoval, jak píše o Íránu československý tisk, konkrétně Československý květ, Práce a Rudé právo, kde prý byla snižována vážnost Íránu, včetně osobních útoků na předsedu vlády a hlavu státu. Příslušné oddělení MZV mu však sdělilo, že v Československu je svoboda tisku a že Ministerstvo zahraničních věcí tudíž nemůže tisku přikazovat či zakazovat, o čem mají psát. Zároveň mu byl na důkaz vzájemných útoků, a ne jen jednostranných, předložen výtisk časopisu Firmán z roku 1951, v němž malíř zobrazil karikaturu, která „nemístným způsobem snižovala vážnost ČSR, její spojení se SSSR a zeměmi lidové demokracie“.

Dne 30. prosince 1953 protestoval československý vyslanec v Íránu u náměstka MZV proti zprávě týdeníku Siásí (politika), který obvinil „československé a rumunské velvyslanectví, že dodává straně Túde štvavé brožury a jiné zakázané tiskoviny a dokonce i třaskaviny, které do Íránu dovážejí českoslovenští a rumunští diplomatictí kurýři“. Náměstek slíbil, že zakročí proti redakci časopisu²³⁴ a nakonec tuto zprávu úřady opravdu vyvrátily.²³⁵ (Přesto se 1. února musel dostavit tajemník zastupitelského úřadu Nový na hlavní celnici v Teheránu, neboť celníci ambasádě zabavili zásilku s kancelářskými potřebami, u které bylo podezření, že obsahuje tiskoviny a jiný materiál nepřátelský Íránu. Bedna opravdu obsahovala jen kancelářský papír a ještě týž den si vyslanec stěžoval u přednosta protokolu, který se mu následujícího dne jménem ministra zahraničních věcí omluvil²³⁶).

O měnové reformě v roce 1953 přinesl íránský tisk pouze „obsáhlé štvavé články“, převzaté ze zahraničního tisku. ZÚ tedy dodal pokrokovému tisku články čerpané z Rudého práva a Práce o kladném ohlasu československého pracujícího lidu.²³⁷

V československém tisku se naopak velmi nepřátelsky psalo o pádu Mosaddeqa, na což si stěžoval legislativní tajemník Amelí. Ten prohlásil, že si je vědom toho, že je ČSR svobodný stát a proto nečiní žádnou intervenci, neboť tisk si může psát, co chce, ale prosí, aby MZV dalo novinám pokyn nepsat proti šáhovi a vládě.²³⁸ V září 1954 íránská strana oficiálně protestovala proti článku „Nová vlna policejního teroru v Íránu“, který byl uveřejněn v Rudém právu 26. září

²³⁴ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 103410/1953. Politická zpráva za měsíc prosinec 53.

²³⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 105302/1954. Politická zpráva za měsíc leden 54.

²³⁶ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 109721/1954.

²³⁷ Archiv MZV, TO – O, č. j. 125860/1953. Ohlas měnové reformy v ČSR v íránském tisku

²³⁸ Archiv MZV, GS – A, č. j. 136015/1953. Záznam o návštěvě (...) legislativního tajemníka Ameliho

1954.²³⁹ V této situaci vyslanec Záhora dokonce žádal, aby redakci upozornili, že takovéto články mohou vyvolat útoky íránského tisku a to může poškodit v té době probíhající technickou výstavu v Teheránu.²⁴⁰

Vzhledem k tomu, že ideologické rozdělení trvalo po celou dobu, bylo možné si také neustále stěžovat na nemístné články, a to i v období, kdy se vztahy poněkud oteplily a kromě těchto „nepřátelských“ článků bylo možné nalézt i ty pochvalné. Tak například v roce 1960 vyšel protičeskoslovenský článek v listu *Mellion* a naopak v československém časopise *Svět* v obrazech vyšla zpráva „*A lid to zaplatí*“, na který si stěžoval íránský vyslanec.²⁴¹ V květnu roku 1966 předal velvyslanec nótu ve věci článku „*Nespravedlivé rozsudky v Teheránu*“, který vytisklo Rudé právo. Podle jeho slov měli žurnalisté nepodložené informace a zpráva působila nepříznivě na československo-íránské styky. Strana ČSSR opět argumentovala tím, že tisk je svobodný a že tedy nemůže být cenzurován.²⁴² Stejný argument použili i v roce 1965, kdy íránský velvyslanec přednesl protestní nótu proti článku z Rudého práva z 29. května 1965, který se podle něj vměšoval do vnitřních záležitostí státu a napadal šáha.²⁴³

²³⁹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 136615/1954. Řádná politická zpráva za říjen 1954.

²⁴⁰ NA, KSČ – ÚV – 02/1, Fond: KSČ Ústřední výbor 1945 – 1989, Antonín Novotný – zahraničí.

²⁴¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010476/1960. Záznam.

²⁴² Archiv MZV, GS-T, č. j. 010709/1966. Záznam (...).

²⁴³ Archiv MZV, GS-T, č. j. 010565/1965. Záznam o návštěvě íránského velvyslance.

6. Írán a tajné služby

Tak jako mnoho dalších zemí, byl i Írán v hledáčku československé rozvědné služby, takzvané První správy Ministerstva vnitra (dále I. správa MV, či jen I. správa).²⁴⁴ Írán je celkem ojedinělým případem, kdy se od začátku o situaci v této zemi nezajímala I. správa, nýbrž II. Zatímco I. správa plnila funkci rozvědky a zabývala se tak zajišťováním informací z cizích zemí, II. správa plnila funkci kontrarozvědky a měla tudíž zajišťovat informace podstatné pro bezpečnost ČSR uvnitř země. I. správa se během studené války zajímala hlavně o západní státy, a jelikož Írán byl prozápadní, avšak nebyl klasickou kapitalistickou zemí, je možné, že neměla kapacitu na pokrytí i této země. Do začátku 60. let zde tedy působila II. správa MV, takzvaná „zahraniční kontrarozvědka“.²⁴⁵ Úkolem rozvědky²⁴⁶ bylo typovat na území Íránu osoby, které by byly svolné ke spolupráci a poskytovaly tak cenné informace Československu. Aby byla spolupráce kvalitní a přínosná, muselo se jednat o osoby, jež měly přístup k zajímavým informacím, jinde nezjistitelným. Za tyto informace dostávaly zaplacení v případě vědomé spolupráce, v případě nevědomé byly pouze vedeny jako zdroje. „Výtěžnost“²⁴⁷ při nevědomé spolupráci však byla menší. Hledali se tak například lidé s kontakty na členy vlády, ozbrojené složky nebo americké či jiné firmy, které v Íránu působily. Cílem byli často (bývalí) českoslovenští občané, jež v Íránu žili, ale i Íránci, kteří zastávali tzv. pokrokové názory a tudíž se předpokládalo, že budou snáze spolupracovat se socialistickým státem. Zároveň se „rozpracovávaly“²⁴⁸ i osoby, které do Íránu teprve měly vyjet, nebo žily v ČSR, ale měly kontakty na Íránce v zahraničí.²⁴⁹ I. a II. správa MV, stejně jako další diplomaté ze Zastupitelského úřadu (dále ZÚ), byli naopak pod dohledem

²⁴⁴ Podle webových stránek nynějších českých zpravodajských služeb je rozdíl mezi rozvědkou a kontrarozvědkou následující. Rozvědka (v současné době Úřad pro zahraniční styky a informace) „je zpravodajskou službou České republiky, jejímž prvořadým cílem (...) je zabezpečovat pro ústavní činitele a orgány státní správy České republiky včasné, objektivní a kvalitní zpravodajské informace, které mají původ v zahraničí a jsou důležité pro bezpečnost a ochranu zahraničně politických a ekonomických zájmů České republiky.“ Kontrarozvědka (v současné době Bezpečnostní informační služba) má za úkol „získat, porovnat a vyhodnotit zpravodajské poznatky relevantní pro vnitřní bezpečnost. Vnitřní bezpečnost usiluje o ochranu státu, území a společnosti proti terorismu, špionáži, sabotáži, podvratné činnosti, extremismu, organizovanému zločinu, produkci a pašování drog atd.“. Zatímco kontrarozvědka sbírá informace „uvnitř“ státu, rozvědka zajišťuje informace vně. (Úřad pro zahraniční styky a informace [online]. 2011 [cit. 2014-06-09]. Dostupné z: <http://uzsi.cz/cz/>).

²⁴⁵ Zahraniční kontrarozvědka měla pronikat do nepřátelských rozvědných a kontrarozvědných organizací, její příslušníci působili v zahraničí v rámci „legálních“ rezidentur.

²⁴⁶ Jelikož je kontrarozvědná činnost typická pouze pro „vnitřní“ obranu, budu nadále používat výraz „rozvědka“, ačkoli se nejednalo o I. správu. Náplní II. správy, kontrarozvědky, totiž v tomto případě byla i rozvědná činnost.

²⁴⁷ Z dokumentů jsem převzala některé jejich termíny, které se běžně používaly a doteď používají. „Vytěžení“ osoby znamená její vyzpovídání k danému tématu – tedy například co vše ví vytypovaná osoba o americkém působení v íránském naftovém průmyslu

²⁴⁸ Takzvané rozpracování znamenalo, že se na dotýčeného založil svazek a pracovníci rozvědky na něj sbírali informace, ze kterých bylo možné vyhodnotit, zda osoba bude schopná spolupracovat s československou službou, zda bude moci podávat zajímavé informace a nenechá se „naverbovat“ cizí rozvědkou.

²⁴⁹ Ačkoli by se lidmi z území ČSR měla zabývat kontrarozvědka, neboť rozvědka je pouze pro účely shánění informací v zahraničí, je možné dělat zde výjimky, jako jsou právě takovéto případy. Osoba žijící v ČSR mohla podávat informace, mající původ v zahraničí a týkající se zahraničí (zde konkrétně Íránu), a pak tedy spadala pod moc rozvědky.

iránské kontrarozvědky SAVAK, která je sledovala a některé pracovníky ZÚ se snažila také získat na svou stranu.

Podle dochovaných informací nebylo jednoduché najít v Íránu kvalitní spolupracovníky s dobrým dosahem.²⁵⁰ Lidé původem z Československa byli často mimo tento dosah, a Íránce bylo velmi těžké získat pro spolupráci.

6.1 Historie I. správy²⁵¹

V květnu 1947 byla reorganizována skupina zahraničního politického zpravodajství MV, do té doby pozůstatek aparátu londýnské vlády. Do února 1948 pak kromě dosavadních úkolů sledovat vývoj v Německu a jeho mezinárodní podporu a „fašizující“ českou a slovenskou emigraci dostala rozvědka za úkol zabývat se i tajnými zahraničními kontakty představitelů strany lidové, národně socialistické a demokratické. Tento malý aparát (o asi 20 lidech) se tak podílel i na zpravodajském zajištění „února“. Po únoru 1948 se rozvědka stala důležitou součástí nového režimu a přikročilo se k přípravě systematické a metodické výstavby jejího aparátu doma i v zahraničí. Začaly se zřizovat první rezidentury na zastupitelských úřadech, které měly úkoly politicko-zpravodajské, ale i obranné – tedy zejména předcházet dezercím. Příslušníci rozvědky se opírali i o zaměstnance ZÚ, kteří byli získáváni k tajné spolupráci.

Přebudovat dosavadní zpravodajskou službu na konspirativní rozvědku dostal na konci roku 1948 za úkol Oskar Valeš, do té doby krajský organizační tajemník v Ústí nad Labem. Byl zřízen operativní sektor o 25 orgánech a nezávislý studijní sektor na vyhodnocování zpráv. Práce byla zaměřena především proti „reakční emigraci“, ale také proti imperialistickým státům „s výrazným vyjádřením přesvědčení o nevyhnutelnosti světového konfliktu.“ Od 60. let již měla I. správa v popisu práce i takzvaná „aktivní opatření“, což byly vlivové a dezinformační akce k dezorientaci protivníka (využívaly se i legálně dostupné zdroje, například tisk). V polovině roku 1950 přišli do rozvědky sovětsští poradci, kteří přinesli své metody a zkušenosti.

Na přání sovětské rozvědky se rozšířila práce I. správy takřka na celý svět, ačkoli chybělo značné množství pracovníků na zajištění všech oblastí. V dubnu 1951 došlo k hlubokým kádrovým zásahům, kdy v celé rozvědce zbylo jen několik dosavadních příslušníků. V této době opět pomohli „sovětské přátelé“, neboť nebýt jich, I. správa by se pravděpodobně zhroutila. Od konce roku 1952 došlo k nárůstu práce – i přes nezáměr a nedůvěru tehdejšího ministra Václava Noska.

²⁵⁰ Tedy takové, kteří měli zajímavé kontakty na politiky, ozbrojené složky či americké firmy a tedy i informace, které se hodily československým tajným službám.

²⁵¹ Zdroj k celé kapitole o historii I. správy: Základní informace o čs. rozvědce. ÚSTR - Ústav pro studium totalitních režimů [online]. Odtajněno 2001 [cit. 2014-06-10]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/srpen1968/rozvedka/info680416.pdf>

Od roku 1953 došlo k oživení zájmu ministerstva (v září 1953 nastoupil do funkce ministra vnitra Rudolf Barák) a k rychlému růstu československé rozvědky. Zároveň došlo i k početnímu růstu, kdy zatímco v roce 1950 měla I. správa asi 100 příslušníků, v roce 1961 jich bylo cca 930. S počtem zaměstnanců rostla také specializace – vedle politické rozvědky a zahraniční kontrarozvědky se rozvinula i rozvědka vědecko-technická²⁵² či takzvaná „nelegální“²⁵³ rozvědka. Pod I. správou byli převzati i šifréři, diplomatictí kurýři (v druhé polovině 50. let) a radisté (v roce 1966) z MZV.²⁵⁴ K 1. lednu 1968 byl celkový početní stav rozvědky 1236 příslušníků (s šifréry, radisty a kurýry potom 4020), z čehož 352 působilo v zahraničí jako operativní a neoperativní pracovníci.

Vzhledem k několika „provalům“ začal „nepřítel“ věnovat rozvědce velkou pozornost – nejintenzivnější hned po rozvědce sovětské. To bylo usnadněno tím, že měl také neporovnatelný předstih v technických prostředcích. Koncem roku 1961 se nové vedení MV a rozvědky ocitlo ve svízelné situaci, neboť další vývoj dosavadním směrem byl prakticky nemožný. Největším problémem se ukázalo zjišťovat objektivní situaci na pracovištích a komplikované vnější vztahy v rámci MV i složek zahraniční služby. V období 60. let byl vypracován a schválen Statut čs. rozvědky, který se snažil vymezit její místo a úlohu v československém zpravodajském systému. Podle statutu měla čs. rozvědka pronikat do příslušných státních, politických, hospodářských, vědeckých a dalších institucí v zemích svého působení a k dobrovolné spolupráci mohla získávat občany ČSR, kteří pracovali v zahraničí, s výjimkou pracovníků aparátu KSČ. Rozvědka nesměla využívat komunistických a dělnických stran v kapitalistických státech a jakkoli s nimi spolupracovat. K plnění těchto úkolů vysílala I. správa MV do zahraničí své zaměstnance pod legalizačním krytím pracovníků MZV, MZO aj. Vedle vlastní rozvědné činnosti tak plnili příslušníci rozvědky i agenturu svého legalizačního úřadu. Převážná většina z nich tak byla rovnocennými partnery svých kolegů z těchto resortů a podílela se na legální činnosti československého ZÚ. K roku 1968 bylo celkem 41 rezidentur v 39 zemích, přičemž diplomatické zastoupení mělo Československo v 61 státech.

6.2 Metody SAVAKu

SAVAK byl zřízen v roce 1957 a jednalo se nejen o zpravodajskou službu, ale též o tajnou policii, která měla na starost i domácí bezpečnost. Založena byla za podpory USA a na výcviku se

²⁵² Zajímavostí je, že touto špionáží (desítky až stovky materiálů ročně) byly odcizeny například informace k výrobě televizních obrazovek, což mělo státu údajně ušetřit až 20 milionů Kčs či výroba čpavku z benzínu podle americké technologie.

²⁵³ „Legální“, či „legalizovaná“ rozvědka pracovala pod krytím různých československých resortů a organizací, zatímco „nelegální“ nebyla nijak navázána na I. správu či jakékoli další orgány státní správy a neměla tedy žádné oficiální krytí.

²⁵⁴ Tyto tři kategorie zůstaly nadále v organizačním rámci MZV a plnily úkoly pro celou zahraniční službu.

podílela mimo jiné i izraelská tajná služba Mossad.²⁵⁵ Za svého působení se stala jednou z nejvíce nenáviděných institucí v celém Íránu, a to kvůli svým metodám, mezi které běžně patřilo mučení. Velmi obvyklé byly i tresty smrti.²⁵⁶

Kontrarozvědná činnost proti představitelům socialistických zemí spočívala na VII. hlavní správě SAVAKu, jejíž prioritou bylo hlavně sledování. Již v brzké době po svém vzniku se stala velmi efektivní a kvalifikovanou součástí služby. VII. hlavní správa se skládala ze dvou oddělení. První sledovalo pracovníky zastupitelství SSSR a jiných socialistických zemí, Západní Evropy, USA a jejich styky. „Sledka“ se zajímala hlavně o sovětské občany, o ostatní jen příležitostně. Druhé oddělení sledovalo a kontrolovalo činnost pracovníků východních zemí, hlavně arabských. Kromě toho existovalo samostatné oddělení, které provádělo sledování pokrokových složek, valutových spekulantů a nebezpečných zločinců.²⁵⁷

Základní operativní jednotkou byla skupina, která se zpravidla skládala ze 4 – 5 automobilů a 2 – 3 agentů na každé auto. Sledovací služba měla k dispozici celkem cca 300 – 400 agentů, 100 – 120 vozidel, používali ale i motocykly, skútry a kola. Sledovací skupiny začínaly pracovat zpravidla mezi 6 a 7 hodinou ranní a končily cca ve 20 až 24 hod. Jednotlivé objekty byly někdy sledovány celodenně. Ve městě pracovalo 8 – 10 skupin ve všední den, v době volna cca 6 skupin.²⁵⁸

Pro íránskou sledovací službu bylo dle dokumentů, mapujících její činnost, charakteristické důkladné sledování, analýza a studium jednání jednotlivých občanů. Na základě toho se pak snažili odhalit ty sledované příslušníky (objekty), kteří patřili k rozvědce. Služba měla také velmi dobrou znalost objektů sledování a města (například hledání „ztracených“ objektů trvalo jen 15 – 20 minut), vysokou odbornost a konspiraci. Vybaveni byli současnou speciální technikou (získanou od USA). Metod sledování bylo několik, od hrubého demonstrativního, kdy agenti ve

²⁵⁵ Izraelští experti se podíleli nejen na vybudování íránské tajné služby, ale též na organizaci šáhovy reformy či organizování vládního tisku. Někteří poradci působili v SAVAKu i po jeho výcviku. Vzhledem k mimořádnému postavení této služby v Íránu měli Izraelci možnost ovlivňovat postup a kroky íránských oficiálních míst. Izraelští poradci údajně řídili práci SAVAKu proti některým ZÚ arabských zemí. Po roce 1967 (kdy proběhla tzv. Šestidenní válka) byla spolupráce mezi armádami menší, ale přesto stále existovala. Podle informací z československých dokumentů se několikrát do roka setkávali na tajných schůzkách představitelé rozvědek Íránu, Pákistánu, Turecka a Izraele. Média dokonce spekulovala i o pokusném výbuchu jaderné bomby v poušti jižně od Teheránu, který se měl uskutečnit ve spolupráci s Izraelem. Tyto zprávy se však nepodařilo potvrdit. Nadále však tiskem kolovaly úvahy o spolupráci při vývoji nukleární zbraně v rámci Izraele, Íránu a Německé socialistické republiky. S přihlédnutím k dnešní politické situaci je až úsměvné, jak tyto vztahy fungovaly před islámskou revolucí. Paradoxní také je, že současné Revoluční gardy, které mají ve své gesci i část zpravodajských služeb v Íránu, přebraly způsob práce po SAVAKu z minulého režimu – a jejich modus operandi tak může být shodný s izraelským. (ABS, fond Objektové svazky – I. správa, č. j. 80412/4. Vztahy Írán – Izrael, datum neznámé.)

²⁵⁶ SAVAK se zajímal hlavně o politické nepřátele, které od roku 1972 zavíral do nechvalně známé věznice Evín (اوين). Tato věznice na severu Teheránu stále funguje a ze své pověsti neslevila, neboť i dnes je tam mnoho politických vězňů – kteří ovšem vzdorovali již zcela jinému režimu... Celkově jsou metody SAVAKu za minulého režimu a dnešních Revolučních gard velmi podobné, ačkoli představují zcela jinou politiku a režimy, které se navzájem nenáviděly.

²⁵⁷ ABS., fond Objektové svazky – I. správa. MTH 21856, r. č. 80412_103_1. Informace o činnosti sledovací služby Íránu. (bez data i č. j.).

²⁵⁸ Tamtéž.

snaze psychicky zapůsobit na objekt se ho drželi velmi blízko, po odborné a konspirativní za použití množství aut a lidí. Na přelidněných ulicích se sledující držel za objektem blízko, přičemž se snažil maskovat se v proudu, na pustých ulicích a dálnicích měli odstup 0,5 km až 1 km.²⁵⁹

Mezi základní způsoby sledování patřil takzvaný „řetízek“ a „vidlička“²⁶⁰ v paralelních ulicích, střední sledování s předběžným předjížděním a volné sledování. Mezi nejrozšířenější taktické postupy patřilo:

1. Sledování prvního, kdo vychází. Auta byla rozmístována v přímé vzdálenosti 2 – 3 km od vyslanectví. Na každého, kdo vyšel z vyslanectví, připadly 1 – 2 vozidla, tzn. 5 – 6 lidí. Objekt byl sledován od chvíle, kdy opustí vyslanectví, až do jeho návratu.
2. Zablokování všech institucí a totální sledování množstvím 25 – 30 aut.
3. Blokování určitých čtvrtí města. Doba blokování byla 7 – 10 dní, poměr blokování byl 3 – 5 km a vzdálenost blokováných čtvrtí od vyslanectví 3 – 10 km.²⁶¹

Provedení složitých speciálních operativních opatření s využitím agentury a techniky bylo na velmi vysoké úrovni, neboť díky spolupráci s USA mohli používat špičkovou techniku.²⁶²

Od roku 1968 bylo možno pozorovat zesílenou nepřátelskou činnost proti ZÚ a československé kolonii, a to jak ze strany íránské policie, tak i ze strany americké rozvědky. Íránská kontrarozvědka využívala proti čs. kolonii emigranty, místní síly zaměstnané na úřadech a operativní techniku. Jako pravděpodobný agent íránské policie působil například Ferdinand Zapárka, kterému se podařilo získat k emigraci korespondentku obchodního oddělení Ivanu Šrautovou. „Sověťští přátelé“ upozornili pracovníky čs. rozvědky, že íránská kontrarozvědka získala také 3 čs. experty na stavbě strojírenského závodu v Tabrízu a jednoho experta v cukrovaru. Dvě místní síly nahlásily, že byly verbovány SAVAKem a podle rozvědky bylo pravděpodobné, že ostatní pracovníci z místní síly byli také verbováni, ale neohlásili to a se SAVAKem spolupracují.

S důmyslnou operativní technikou se československá rozvědka potýkala poměrně často. Když například vyřadila automobil a prodala ho řidiči sovětského ZÚ, byl řidič svědkem, jak

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Sledování takzvaně „na řetízek“ znamená, že osoby, které sledují objekt, jdou v určité vzdálenosti (záleží na frekvenci dané ulice) za objektem po stejné straně ulice a tvoří „další články řetězu“. Sledování na vidličku je pak o něco výhodnější, neboť první sledující osoba jde po druhé straně ulice a až druhá sledující osoba jde za objektem. V případě, že objekt např. přechází ulici, je jednodušší jej udržet, aniž by viditelně a očividně přecházely na druhou stranu i sledující osoby.

²⁶¹ Proč a jaké části města se blokovaly, není jisté a z dokumentu konkrétnější informace nevyplývají. Často se blokovaly bydlíště či úřady činitelů daných zemí, když např. nebylo možné mít „sledku“ uvnitř. Obsadily se tedy všechny možné výjezdy z dané oblasti a čekalo se, kam se sledovaný objekt vydá.

²⁶² ABS, fond Objektové svazky – I. správa. MTH 21856, r. č. 80412_103_1. Informace o činnosti sledovací služby Íránu. Bez data i č. j.

v autoservisu mechanici odkryli čalounění u zadního levého sedadla ve výši hlavy a odstranili odtud malý aparát. Vůz používal převážně 2. tajemník ZÚ Heger.²⁶³

Na obchodním oddělení měla být rovněž nasazena operativní technika, jak upozorňoval pracovníky I. správy Peršan Násserí (pravděpodobně místní síla).

Co se týče americké rozvědky, mezi diplomaty jich bylo podle zaměstnanců čs. rezidentury deset, přičemž dva byli československého původu a zaměření proti čs. ZÚ (Beran a Hala). V říjnu 1969 se americká rozvědka pokusila naverbovat II. tajemníka Jiřího Hegra.²⁶⁴

V období od 26. února do 14. března 1971 byla zaznamenána značná aktivita „sledky“ proti československému ZÚ, zejména proti diplomatickým pracovníkům, ale i proti jejich manželkám. Úřad byl prakticky pod plnou kontrolou sledovací služby. Sledování probíhalo tak, že při výjezdu vozu z československého ZÚ jeden vůz sledovačky vyjížděl za tímto vozem a na hlavních ulicích ho předával dalším sledovacím vozům, které současně projížděly postranními ulicemi. Při cestě do Isfahánu, který je vzdálen cca 480 km od Teheránu, si tři jedoucí vozy vyslanectví žádné „sledky“ nevšimly, nicméně po příjezdu do města narazily na tři auta teheránské sledovací služby.²⁶⁵ Podle jiného dokumentu se tituláři agenti SAVAKu přímo představili.²⁶⁶ Podle zkušeností diplomatů, včetně spřátelených ambasad, měla následovat po této fázi intenzivního sledování fáze namátkového sledování. Takováto intenzita sledování podle úřadu odpovídala tehdejší nové vlně antikomunismu,²⁶⁷ která proběhla koncem roku 1970. Na tajném zasedání výboru pro obranu státu byl vypracován celý komplex opatření proti pronikání komunistické ideologie do Íránu. Byla zpřísněna vízová opatření a vydány zvláštní směrnice pro udělování pracovního povolení pro pracovníky ze zemí socialistického tábora. Tato opatření byla vůči socialistickým státům samozřejmě diskriminační. Současně začalo ostré sledování diplomatů východních zemí za účelem dokázání jejich styku s vnitřní opozicí. SAVAKem byli rozpracováváni i českoslovenští experti a technici. Mimořádně intenzivní akce SAVAKu proti ČSSR a čs. specialistům v Íránu v březnu 1971 však souvisely s odhalením a popravou 13 členné

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ ABS, fond Objektové svazky – I. správa, č. j. A-005359/32-4-70, Návrh na služební cestu do Teheránu, 2. 12. 1970.

²⁶⁵ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. MTH 21856, r. č. 80412_106, č. j. 80412/210. Poznátky o sledovačce, 3. 4. 1971.

²⁶⁶ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. MTH 21856, r. č. 80412_000. Zpráva o agenturně operativní situaci v Íránu.

²⁶⁷ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. MTH 21856, r. č. 80412_106, č. j. 80412/210. Poznátky o sledovačce, 3. 4. 1971.

skupiny, jejíž příslušníci byli částečně vyzbrojeni zbraněmi československé výroby. Později se ukázalo, že tyto zbraně byly do Íránu propašovány přes Kurdistán.²⁶⁸

6.3 I. a II. správa na ZÚ Teherán

6.3.1 Budova ZÚ

Celý Zastupitelský úřad se stěhoval koncem roku 1959 (přesněji ke dni 1. 10. 1957). Nové sídlo ZÚ do poslední chvíle nebylo sdělováno ani pracovníkům ZÚ. Místo se vybíralo přes makléře a podle slov titulářů nemohl nikdo vědět, kam úřad přesídluje.

Po přesídlení do nového objektu se žádalo o příjezd technické skupiny, která by zajistila bezpečnost ZÚ. Technici přijeli 5. listopadu 1959. Oplechovali některé z důležitých dveří (například u šifrovací místnosti), provedli instalaci poplašného zařízení tak, že služba může zvukovým tlačítkem zalarmovat pracovníky II. správy na ZÚ (oba zvonky byly umístěny v ložnici), páskovým železem, které našroubovali jako mříže, zajistili celé přízemí (okna, dveře) a všechny dveře v prvním patře vedoucí na balkón. Zároveň též vyměnili zámky íránské výroby.²⁶⁹

Jak však napsal v nedatované správě kádrový pracovník Žatecký, budovy velvyslanectví byly pro tyto účely nevhodné. Jednalo se o dvě stavby těsně u sebe, u nichž byl malý dvorek, kam se na noc dávala auta. Na dvorku byl malý bazének. V jedné budově byla v suterénu škola pro děti zaměstnanců, v přízemí byt domovníka, v prvním patře pak kanceláře velvyslanectví, ve druhém patře byt, ve kterém měl po příjezdu spát rada velvyslanectví (do té doby tam spali kurýři). Ve třetím patře bydlel ředitel školy. Ve druhé budově byl v suterénu klub, v té době také škola pro vyšší ročníky, v přízemí byt šifranta, v prvním patře kanceláře velvyslanectví, ve druhém bydlel atašé velvyslanectví a ve třetím patře pak radista.²⁷⁰

Zaregistrována byla také snaha o prohlídku nové budovy ZÚ pravděpodobnými bezpečnostními orgány. Ve dnech 14.–16. 10. 1959 přišel s majitelem domu velmi slušně vypadající a oblečený Peršan s tím, že je makléřem zabývající se pronájmem a obchodem s nemovitostmi a že by si chtěl prohlédnout budovu ZÚ i vedlejší budovu ještě s třemi dalšími lidmi, rovněž obchodníky. Jako důvod udal to, že majitel chce dát budovu jako zástavu na půjčku. Žádost byla odmítnuta s odůvodněním, že to nejprve musí povolit v tu chvíli nepřítomný vyslanec, neboť to je území ČSR. Další den znovu přišel makléř a trval na prohlídce budovy, přičemž byl znovu odmítnut.

²⁶⁸ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. MTH 21856, r. č. 80412_000. Zpráva o agenturně operativní situaci v Íránu.

²⁶⁹ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Technická skupina na ZÚ Teherán. Ze dne 17. 12. 1959.

²⁷⁰ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/011(5). Obrana budovy – zpráva. Bez data.

Když se o toto neznámý člověk pokoušel třetí den, byl zavolán majitel, že takovéto vyrušování není v nájemní smlouvě a že si ZÚ nepřeje být obtěžován. Podle pracovníků rozvědky se mohlo jednat o pokus policie zjistit rozložení a obsazení této nové budovy.²⁷¹

V roce 1970 byla na ZÚ znovu provedena důkladná technická prověrka. Technici nejdříve prohledali všemi přístroji místnost šifry, a to několikrát denně. Nalezli jen tři frekvence sledovačky, což nebylo nijak vzácné.²⁷² Kancelář velvyslance a byt radisty a šifřanta byly bez závad. Poté byla provedena fyzická kontrola (tedy prohledání místností), která dopadla také v pořádku, stejně jako residence velvyslance. Problém se zdál být u sluhy velvyslance, Íránce, který měl vždy před jakoukoli návštěvou telefonický hovor, což se zdálo být podezřelé. Fyzické kontroly dalších místností zastupitelského úřadu a kontrola telefonní ústředny byly též bez poznatků. Závěrem kontrola znovu poukázala na to, že budova stojí na nevhodném místě. Ze všech stran sousedila s budovami, ve kterých sídlily státní úřady nebo policejní důstojníci (příčemž vzdálenosti k jednotlivým budovám byly od 5 do 30 metrů).²⁷³

6.3.2 Obranná činnost

Mimo zaměstnance MZV sídlili na ZÚ také příslušníci II. a následně I. správy, kteří ovšem se zaměstnanci ministerstva velmi často spolupracovali. Například vyslanec Jindřich Šmída byl před svým odjezdem do Teheránu pozván na MV, kde jej informovali, že usnesením strany a vlády je MV pověřeno vést rozvědnou práci v západních kapitalistických státech (kam se vzhledem ke své politice počítal i Írán). V souvislosti s tím mu bylo řečeno, že jako vedoucí úřadu v Teheránu je povinen tuto činnost v patřičném rozsahu umožňovat a krýt.²⁷⁴ Vedle zaměstnanců MZV existovalo v Teheránu poměrně početné obchodní oddělení.

Kromě zjišťování informací, které by měly zajišťovat bezpečnost Československa, však měla II. a I. správa za úkol i věnovat „*maximální pozornost*“ obraně čs. občanů. Jelikož od 60. let íránská kontrarozvědka v daleko větší míře přistupovala k „rozpracování“ a verbování československých občanů (o čemž svědčil zvýšený počet „realizací“ přímo v ČSR), dali z ústředí příkaz k „aktivnímu rozpracování“ všech pracovníků úřadu.²⁷⁵ „Rozpracování“ osob a účinná kontrola jejich činnosti

²⁷¹ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727. Snaha o prohlídku nové budovy ZÚ. Ze dne 29. 10. 1959.

²⁷² V okolí všech ZÚ se nacházelo různé množství frekvencí domácích „sledky“, kterou tak bylo možné i odposlouchávat.

²⁷³ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/4. Záznam o provedených technických prověrkách na ZÚ Teherán 8. 12. – 20. 12. 1970.

²⁷⁴ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/-(4), Návrh na pohovor s vedoucím ZÚ, ministři vnitra Barákovi, 14. 2. 1956.

²⁷⁵ Aktivním rozpracováním se rozvědka snažila zjistit co nejvíce informací o daném zaměstnanci (včetně např. i toho, zda je korumpovatelný, zda má milostné poměry ad., zároveň na něj mohla být nasazena i „sledka“). Na každého člověka byl tak zaveden svazek, ve kterém se zjišťovalo, zda ho nezískala „2. strana“. Rozpracování osob před jejich

byly v té době hlavním úkolem obranné práce. Na centrále zavedli opatření, aby všechny osoby, které dlouhodobě vyjížděly do zahraničí, byly předem „rozpracovány“.²⁷⁶ Zároveň činnost pracovníků monitorovali a v případě „hrubých závad“ (například proti režimu) by dotyčného začali zpracovávat jako tzv. „objekt“, tedy někoho, koho je nutné sledovat pro jeho „podvratnou“ činnost a tím i možnou spoluprací s místní kontrarozvědkou.²⁷⁷

V roce 1961 na ZÚ pracovalo 9 čs. příslušníků, z toho tři kádroví, a dále 4 místní smluvní síly. Na obchodním oddělení bylo zaměstnáno 21 čs. příslušníků a 6 zaměstnanců jako místní síla. Obranné úkoly na ZÚ v Íránu plnil pracovník 10. odboru II. správy MV. Tento obranný pracovník využíval 6 spolupracovníků. Pod jejich krycími jmény to byli: „Kovář“, delegát Strojexportu, který byl zpravodajským důstojníkem „řízen“ k obraně obchodního oddělení a typování a vytěžování svých oficiálních styků z řad íránských obchodníků. „Robert“, technik Kovo, byl „řízen“ k obraně obchodního oddělení a čs. příslušníkům – montérům, kteří žili a pracovali mimo Teherán a k čs. krajanům a emigraci. Působil mimo Teherán, takže měl omezené možnosti spolupráce a styku s řídicím orgánem. „Stein“, delegát Keramiky. Prověrkou se následně zjistilo, že není vhodným spolupracovníkem, neboť *„je nerozhodný, pasivní a neprůbojný.“* „Dvořák“, delegát Strojexportu. Byl veden k obraně obchodního oddělení, k MSS a čs. krajanům. „Xaver“, hospodář obchodního oddělení. Byl „řízen“ k obraně tohoto oddělení, sledoval činnost československých občanů. Také navázal zajímavé styky s íránskými obchodníky a vytěžil je. „Šamil“, korespondent obchodního oddělení, byl veden k obraně obchodního oddělení a sledování pracovníků. Krajané v emigraci byli zpracovávaní pomocí agentky „Marmoni“, která provedla otypování a podala charakteristiky jednotlivých osob, z nichž ale žádnou následně neshledali vhodnou k „rozpracování“. Krajané v Íránu však nevyvíjeli nepřátelskou činnost proti československému ZÚ a v této době (1961) nebyly také zjištěny žádné konkrétní nepřátelské akce proti ZÚ a jeho příslušníkům ze strany tamní policie či cizích rozvědek.²⁷⁸

Obranný pracovník (zaměstnanec II. správy MV) pracoval na residentuře do 16. dubna 1962, kdy jej v rámci snižování stavů na zastupitelských úřadech odvolali. Veškeré jeho „rozpracované“ osoby předal k operativnímu využití I. správě. Dne 1. září 1962 ústředí na rezidenturu vyslalo Holického, jež byl zaměstnanec I. správy.²⁷⁹ V roce 1970 však zrušili i zastoupení této služby,

výjezdem do zahraničí zahrnovalo zjišťování, zda na území ČSR dotyčná osoba neshledá informace, které by pak poskytla druhé straně, či zda nemá vazby na podezřelé zahraniční osoby.

²⁷⁶ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/011(5), 21. 7. 1961 – bezpečnost čs. občanů, zajištění.

²⁷⁷ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/4. Vyhodnocení plánu na rok 1961, Írán. Ze dne 19. 12. 1961.

²⁷⁸ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/4. Vyhodnocení plánu na rok 1961, Írán. Ze dne 19. 12. 1961.

²⁷⁹ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/011(5). Vyhodnocení plnění plánu práce za rok 1962. Ze dne 27. 11. 1963.

neboť Írán byl v rámci nové reorganizace zařazen mezi tzv. „země III. kategorie“,²⁸⁰ kde neměla působit residentura I. správy. Měly se zajišťovat pouze obranné úkoly přes šifrovaného pracovníka a ideoagenturu.²⁸¹

V souvislosti s přípravou mírové smlouvy s NDR došlo k zostření mezinárodní politické situace a čs. rozvědka tak předpokládala zvýšenou provokační činnost místní kontrarozvědky proti československému ZÚ a jeho pracovníkům. Proto bylo nutné provést opatření k zvýšení bezpečnosti úřadu. Jednou měsíčně se pak měla provádět praktická zkouška. Na ZÚ se nesměl skladovat žádný tajný materiál, který nebyl nutný, což se vztahovalo na materiály rozvědky i MZV. Materiál, který nebyl potřeba k práci, měli zaměstnanci po dohodě buď zničit na místě či poslat do ústředí.²⁸²

Urychleně se měl vypracovat plán na zničení obranné a operativní techniky, která se vyskytovala na ZÚ Teherán. V plánu se mělo uvést, jakým způsobem se zařízení zničí v případě nenadálého napadení a obsazení úřadu, v případě, že k této akci bude dán pokyn od centrály, a kdo bude za akci zodpovědný.²⁸³

Na rezidentuře se skladovala pouze fotokamera s příslušenstvím (teleobjektiv, širokoúhlý objektiv a kroužky), již podle zaměstnanců nebylo nutno v žádném případě ničit, pouze by se vyškrala čísla na krabicích. Rezident by pak zlegalizoval její přítomnost na ZÚ jako svůj majetek. Dále byla na ZÚ aktovka, upravená na fotografování. V případě nutnosti by se z aktovky vyňalo zařízení (fotokamera). Samotná aktovka by se použila na učení dětí, další součástky by se přidaly k součástkám radiostanice. V případě rozkazu ke zničení by se z aktovky sňal zámeček, který sloužil jako objektiv, ten by se zdeformoval a aktovka spálila. Z obranné techniky byly na ZÚ jen zařízení od trezorů a šifrovací místnosti. V trezoru i ke dveřím příslušelo kovové tlačítko, které se dalo u trezoru odšroubovat, u dveří by se musela vybourat zeď, ve které bylo zazděné. Vedení bylo vedeno ve zdi s použitím trubek elektrického vedení, takže dráty od doteků bylo možné snadno vytáhnout či odstříhnout. Signální aparatura byla zavedena do ložnice v bytě

²⁸⁰ Z dokumentů není jasné, co přesně byla „země III. kategorie“. Mohlo se jednat o „podřadný“ stát, kde nebylo prioritou získávat zpravodajské informace, nebo naopak o stát natolik spřátelený, že nebylo vhodné provádět na jeho území špiónážní činnost. Dle mého názoru se může jednat o obě varianty – Írán přestal být nebezpečnou „imperialistickou“ zemí, zároveň však nebyl natolik podstatný, aby bylo nutné vynakládat značné finanční prostředky na udržování zdrojů a příslušníků I. správy.

²⁸¹ Ideová neboli politická agentura, tedy zaměstnanci ZÚ (diplomati), měla sama poskytovat základní informace pro obranné úkoly.

²⁸² (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Poplachová směrnice ZÚ. Ze dne 21. 7. 1961.

²⁸³ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Plán na zničení obranné a operativní techniky. Bez data.

šifréra, kde byl umístěn „Jestřáb“²⁸⁴ v nočním stolku. Ten bylo možné snadno vyjmout a zničit rozebráním.²⁸⁵

Pořadí při ničení materiálů v případě ohrožení ZÚ cizí přesilou:²⁸⁶

1. Materiály rezidentury, několik spisů, rozdrtit,
2. Šifrové tabulky mimoprovozní, rozdrtit
3. Šifrový materiál mimoprovozní, spálit
4. Šifrové protokoly provozní, asi 60 listů, spálit
5. Šifrové spisy všechny, asi 100 stran, spálit
6. Šifrové protokoly spisové, asi 30 stran, rozdrtit
7. Popsané archy tajného protokolu 1958 – 1962, spálit
8. Důležité tajné spisy ze současného roku i z let minulých, asi 500 stran, spálit,
9. Ostatní tajné materiály podle povahy utajení, mimo pokladní a účetní evidence ZÚ, která zůstane, spálit
10. Staré tajné, důvěrné nebo obyčejné spisy z let 55 – 58, na nichž méně záleží. Spálit podle podmínek úřadu.

Celková lhůta ničení 1 až 9 ve dvou lidech 20 – 30 minut.

Dne 2. září 1961 se nechala opravit křesla a pohovka vyslance, jehož následně kádroví zaměstnanci upozornili, že mu během opravy mohou do nábytku něco namontovat. Souhlasil tedy s tím, že to zaměstnanci rezidentury prohlédnou, až na vyslanectví nikdo nebude. Měli totiž podezření, že překladatel Rúzbachí, pracující na ZÚ, může spolupracovat s policií, takže by jim opravu křesel určitě nahlásil. Pracovníci do ústředí napsali, že se budou snažit odposlouchávat mu telefon, což zařídí místní technik Klouček.²⁸⁷ V odpovědi z ústředí však stálo, že montování operativní techniky mohou provádět pouze povolání a schválení pracovníci. Nebylo tedy přípustné, aby to dělal technik Klouček. Pracovníci měli sdělit, kde se Klouček podobné práce naučil a jakým způsobem a kde si hodlal opatřit materiál. Dále byla pracovníkům připomenuta povinnost řídit se zásadou, že o montování a používání operativní techniky se nesmí hovořit a uvažovat před nezasvěcenými lidmi – jímž Klouček jistě byl.

Zastupitelský úřad v Teheránu vlastnil (jak to bylo v té době poměrně běžné) i několik zbraní. Ke konci roku 1959 ústředí zaslalo na ZÚ samopal, který měli pracovníci udržovat s naplněnými

²⁸⁴ Druh šifrovacího přístroje.

²⁸⁵ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Plán, 28. 8. 1961.

²⁸⁶ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Pořadí při ničení materiálů v případě ohrožení ZÚ cizí přesilou. Ze dne 17. 8. 1961.

²⁸⁷ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Dokument bez názvu, s datem 31. 10. 1961.

zásobníky (dohromady k němu bylo zasláno 500 nábojů) a utajen před všemi pracovníky ZÚ,²⁸⁸ pracovníci čs. rozvědky, jakož i vyslanec, šifrář a domovník obchodního oddělení, u sebe měli pistoli.²⁸⁹ Pistole však nebylo možné nikde vyzkoušet, neboť domy v Teheránu neměly sklepení a mimo Teherán se držitelé zbraní neměli čas dostat. Proto žádali ústředí, zda mohou poprosit „sovětské přátele“ o odzkoušení v jejich zahradě na předměstí Teheránu.

Další technický problém (respektive spíše problém s operativní technikou „nepřítele“) řešila rezidentura 28. ledna 1962, kdy telefonoval na rezidenci úředník z poštovní telefonní centrály, že jejich telefon má poruchu, má špatnou slyšitelnost a že by ho přišli opravit. Podle pracovníků ZÚ měl telefon skutečně závadu, ta však nebyla nikomu hlášena. Na základě toho se asi hodinu po telefonátu dostavil slušně oblečený člověk s dobrou angličtinou (což bylo pracovníkům ZÚ nápadné) s požadavkem, že se na telefon podívá a že by ho následně přišli opravit. Manželka tituláře jej odmítla pustit dovnitř s požadavkem, aby přišel, až bude přítomný její manžel. Na ZÚ se poté domluvili, že telefon nechají opravit a potom ho odpojí, zapojí jiný a tento „opravený“ pošlou do Prahy na zkoumání. Telefon opravili ještě týž den odpoledne. Pracovníci rozvědky se domnívali, že byl telefon odposloucháván a že poruchy telefonu znemožňovaly dobrý odposlech. Je ale také možné, že byl telefon naschvál rušen, aby se k němu někdo musel dostavit na opravu, a společně s opravou umožnit odposlech. Takový odposlech je ale snáze rozpoznatelný, neboť se dá spatřit po rozebrání telefonu.²⁹⁰

Rozvědné zastoupení v Íránu měla v této době velká část zemí. Úřady o sobě navzájem věděly a snažily se odkrýt, kdo všechno je členem rozvědky cizího státu. Podle sdělení Poláků měli Američané začátkem 60. let vytvořit rozvědné oddělení, které se bude zabývat jen východními zeměmi. To mimo jiné potvrzoval i koktejl pořádaný 20. srpna 1962 pro pracovníky ZÚ socialistických zemí. Atašé John Terjelian (SSSR o něm prohlásilo, že je to „provokátor rozvědků“) zval na koktejl osobně, kdy obešel všechny socialistické ZÚ. Československá ambasáda se zúčastnila, i když podle slov zúčastněného jen proto, aby zjistila, „o co se jedná“.

Koktejl byl velmi dobře organizován, Terjelian i jeho manželka se věnovali hostům, měli dopředu naučená jména (vyslovovali je dobře), chovali se neformálně, „ne však hrubě, jak je zvykem u Američanů“. Ze strany přítomných Američanů nebyl zájem o politický hovor, šlo o běžnou konverzaci, ve které se snažili zjistit základní poznatky (například jak je daná osoba v diplomacii dlouho). Překvapivé podle zúčastněného bylo, že nekladli provokativní otázky a na politické otázky představitelů socialistických zemí odpovídali všeobecně. Celá akce byla podle příslušníka

²⁸⁸ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Dokument bez názvu, s datem 29. 10. 1959.

²⁸⁹ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Odpověď na žádost přidělení pistole domovníkovi ZÚ. Leden 1962.

²⁹⁰ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 10727 (2). Telefon na rezidenci – závada. Ze dne 30. 1. 1962.

I. správy připravená s cílem provést otypování a navázat kontakty. Dne 25. června 1963 přišel ten samý americký atašé na čs. ZÚ, že by si rád objednal český křišťál. Mluvil také o hrozbě Číny a že přijde doba, kdy východní blok raději bude hledat spojence proti Číně, než proti Západu. Podle jeho slov jsou „USA (...) kdykoli ochotny přijít vám na pomoc“. Následně Terjelian navštívil obchodní oddělení kvůli koupi krystalu. Při této příležitosti se porušily předpisy o ostražitosti a bdělosti, neboť jej provedli po celém obchodním oddělení, nejednali s ním v přijímací místnosti a styk s americkým diplomatem nenahlásili nadřízeným. Již průběh jednání ukázal, že se jedná o politickou otázku a otypování dvou zaměstnanců ZÚ, u nichž Američané přistoupili k tzv. aktivnímu rozpracování.²⁹¹

6.4 Aktivita I. a II. správy

6.4.1 Zájem o československé občany

Československá rozvědka a zahraniční kontrarozvědka působila v Teheránu na zlegalizované residentuře, přičemž disponovala několika zdroji. Jak již bylo uvedeno výše, z materiálů je patrné, že nebylo vůbec lehké působit v Íránu v roli rozvědky a službám se poměrně často nedařilo získat vytypované zdroje. Poměrně aktivní byla rozvědná činnost do roku 1962 (v působení II. správy), kdy byla residentura z finančních důvodů uzavřena. Následně byly podávány informace pouze šifrérem, zaměstnancem I. správy, který však zajišťoval jen obranu ZÚ a informace aktivně nevyhledával.

Mezi neúspěšné pokusy o získání kontaktu lze považovat například akci „Rudolf“. Jednalo se o „rozpracování“ Rudolfa Macúcha, profesora na Teheránské univerzitě, v letech 1961–1963. Jelikož byla na univerzitách silná opozice proti režimu, počítalo se s tím, že by Rudolf Macúch o této opozici podával informace. K seznámení Macúcha s rozvědkou došlo díky tomu, že byl na ZÚ omylem doručen jeho dopis. V rozhovorech s Macúchem se zjišťovalo, že mu byl povolen výjezd do Íránu s tím, že bude studovat za československé stipendium. Ještě před odjezdem do Íránu se ve Francii seznámil se svou tehdejší manželkou íránského původu a byl s ní oddán v Praze na íránském vyslanectví. Po příjezdu do Íránu měl problémy se zapsáním na universitu, neboť zrovna propukla aféra s Pancem, který byl zadržen v důsledku atentátu na šáha.²⁹² Následně dostal výzvu, aby se vrátil zpět do ČSR, což Macúch nemohl učinit, neboť na cestu neměl peníze. Poté získal íránské občanství.

²⁹¹ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 11779_011_1_2. Struktura a činnost ZÚ USA v IRN, struktura a kádrové obsazení.

²⁹² Viz kapitola 3.1.

Macúch přemýšlel o návratu do ČSR, ačkoli se obával nového režimu (jak ostatně I. správa zjistila z odstávky dopisů, které posílal bývalým kolegům a matce). V průběhu „rozpracování“ se však zjišťovalo, že nemá ke zpravodajské činnosti vlohy (nezájem o politiku, málo zdrojů) a od dalších akcí se tedy upustilo.²⁹³

Podobně neúspěšně dopadla i akce „Tork“ v letech 1962–1963. V tomto se jednalo o „rozpracování“ československého emigranta Miloslava Tučka, automechanika, šoféra a později vedoucího vrtné skupiny naftařského průzkumu. Na základě „vytěžení“ jeho bratra se ukázalo, že má dobrý vztah k ČSSR a do Íránu emigroval spíše z nerozvážnosti. Tuček měl podávat informace o působení Britů a Američanů v Íránu v naftařském průmyslu. Od dalšího „rozpracování“ se ale odstoupilo, neboť Tuček ukončil svůj pobyt v Íránu. Následně se zjišťovalo, že pracuje v Anglii, tam však neměl potřebné kontakty pro možné využití.²⁹⁴

V letech 1960–1961 „byl rozpracováván“ a ke spolupráci získán Vladimír Hobrlant, krycím jménem „Malina“. Na tomto případě je možné sledovat postup československé rozvědky až do konce – tedy do takzvaného „naverbování“. Hobrlant²⁹⁵ měl možnosti kontaktů na íránské diplomatické pracovníky v Praze a na íránského obchodního atašé ve Vídni, který „byl rozpracován“ v akci „Démon“ („Démon“, vlastním jménem Sálehí-Rechti, byl švagrem „Maliny“). Tento atašé ve Vídni zaujal rozvědku, neboť se předpokládalo, že by mohl být osloven k vědomé spolupráci. „Malina“ měl vzhledem k příbuzenskému poměru k „Démonovi“ důvěru íránských diplomatů, které navštěvoval i doma, a tudíž jej mohli využít i pro vytipování diplomatů k naverbování.

„Malina“ měl být pozván do budovy MV v rámci obyčejného pohovu, neboť se ucházel o práci na MZO (vzhledem k jeho příbuzenským vztahům v zahraničí mu bylo řečeno, že se to formálně prověřuje). Mělo se poukázat na to, že vzhledem k jeho potenciálnímu přijetí na MZO a vztahům s íránským obchodním atašé bude možná cílem zahraničních rozvědek a v případě, že tomu tak bude, aby na to upozornil. Bylo dohodnuté, že pokud bude kladně reagovat a projeví zájem, požádají jej, aby předával poznatky ke všem osobám, s nimiž přijde do styku. V dokumentu se následně uvádělo: *„Po přijetí spolupráce bude mu sděleno, že přijetí zaměstnání vyřešíme v jeho prospěch.“* V případě odmítnutí spolupráce měl Hobrlant podepsat slib mlčenlivosti, v kladném případě prohlášení o spolupráci s MV. Za úkol měl znovu navázat styky na íránském ZÚ v ČSR, což ochotně slíbil, i když bylo patrné, že má strach. „Malina“ byl však zároveň v těsném kontaktu s legalizovaným příslušníkem I. správy (tzn., nevěděl, že je z rozvědky, neboť byl legalizován na

²⁹³ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 10119/300. Celý svazek.

²⁹⁴ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 10119/301. Celý svazek.

²⁹⁵ Mimo jiné člověk, který stěžil dodělat gymnázium, hovořil ale anglicky, persky, částečně pak německy, francouzsky, tádžicky a arabsky. Měl pověst inteligentního a slušného člověka.

jiném státním orgánu) Šustrem. Před tím, než šel na zmíněný pohovor na MV, se Šustrovi svěřil, že ho možná vyzvou ke spolupráci. Šustr píše: „*H. má ke mně naprostou důvěru, což svědčí o tom, že mne nepodezírá ze spojení s MV*“. Dne 30. března 1960 se Vladimír Hobrlant sešel se Šustrem a řekl mu, že byl opravdu získán ke spolupráci a že mu nebylo přesně řečeno, co po něm budou chtít, z čehož má strach. O „Démonovi“ podával informace bez zábran a „*byl k němu plně vytěžen*“. Akce „Démon“ však byla nakonec zastavena a v archiváliích se již nedochovalo, zda Hobrlant práci na MZO dostal, či nebyl přijat, protože už nebyl potřeba k „vytěžování“ rozvědkou.²⁹⁶

Dalším zajímavým případem bylo „rozpracování“ československého studenta, který měl rodiče v Íránu. Akce s krycím jménem „Macka“ (skutečné jméno dotyčného bylo Thagím) se uskutečnila kolem roku 1962 a byla stejně jako předchozí případy vedena z Československa. Rodina „Macka“ měla v Íránu široké styky na vyšší důstojníky armády a policie (otec pracoval v armádě). V případě návratu do Íránu by tak měl dobré možnosti pro získávání zpráv vojenského charakteru. Jeho matka, původem z Československa, byla bývalá spolupracovnice s krycím jménem „Marmoni“, v září 1961 však „*byla dána do klidu*“. V době, kdy byl „rozpracováván“ Thagím v ČSSR, byl zároveň „rozpracováván“ rezidenturou v Teheránu jeho otec, u něhož se snažil pracovník rozvědky získat vděčnost tím, že zařídil jeho synovi v ČSSR stipendium. Pro „podstavení“²⁹⁷ Taghiho byl vybrán spolupracovník III. oddělení Radomír Rozbroj, s krycím jménem „Miloš“. „Miloš“ byl zavázán ke spolupráci III. odborem II. správy jako „*informátor na dobrovolném podkladě s cílem zjišťovat záporné projevy a činy v řadách vysokoškolských studentů a pedagogů na lékařské fakultě v Brně*.“ Student Thagím byl ve finanční tísní, na studia dostával jen 200 Kč od své tety, takže velmi málo jedl (často na dluh) a v Brně byl dobře znám hlavně u žen, které za něj platily útratu. S některými udržoval milostný poměr, za který si také nechával platit. Úkolem celé akce tedy bylo zajistit takové aktivity, přes které by se dala „*ovlivnit výchova*“ (v tomto smyslu výchova ke spolupráci s tajnými službami) „Macka“ a podle výsledku se v roce 1963 mělo rozhodnout o jeho „verbování“. Jelikož ale jeho otce v roce 1963 propustili z armády, klesl význam „Macka“ (v té době byla akce přejmenována na „Kosík“) a v jeho studiích už se mu nepomáhalo jako doposud.²⁹⁸

Zmíněná „Marmoni“, matka Thagíma, byla aktivní kolem roku 1959, kdy se kvůli předávaným informacím scházela se zaměstnancem rezidentury každé druhé pondělí. Vzhledem

²⁹⁶ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 11124/300. Celý svazek.

²⁹⁷ „Podstav“ je výraz pro „nastrčení“ spolupracujícího člověka ke sledovanému objektu. Tento člověk se musí svým chováním velmi nenásilně vnutit do přízně objektu a následně o něm podávat informace.

²⁹⁸ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 10119/300. Celý svazek.

k zaměstnání svého manžela sdělovala poznatky vojenského charakteru, například na jakých projektech spolupracují Američané společně s Íránci.²⁹⁹

6.4.2 Zájem o íránské občany

Ačkoli to bylo poměrně těžké, vzhledem k nedemokratickým poměrům v Íránu a aktivitě íránské kontrarozvědky, měla I. a II. správa i několik „rozpracovaných“ Íránců přímo v Íránu. Nadějným zdrojem byl Behrúz Čangájí Džahángúr³⁰⁰, krycím jménem „Míša“, rozpracován rezidenturou Teherán v roce 1958. V roce 1952 byl dopisovatelem pařížského *Telepressu*. Behrúz vydával bulletin *Echo reports*, ve kterém poskytoval přehled o íránském tisku a zpracovával nejdůležitější politické a ekonomické problémy. Na důležitých ministerstvech měl spolupracovníky a ti mu podávali zprávy nebo vypracovávali týdenní reporty. Místní úřady mu dovolily otiskovat zprávy, jež nebyly v tisku, neboť jeho časopis byl určen pouze pro cizince, kteří se stejně takové věci dozvěděli a nebylo možné je před nimi skrývat jako před místními obyvateli. V roce 1956 s ním představitelé rozvědky jednali, neboť měl zájem být dopisovatelem do ČTK, ale jelikož se nechtěl kompromitovat vztahem s ČSSR, dopisoval pod jiným jménem. Několikrát jej požádali o písemnou zprávu (s odůvodněním, že o to má zájem ČTK) o naftovém průmyslu, k *Iran Party* atd., a vše odevzdal kvalitně zpracované. V této době plnil úkoly k hospodářským a politickým informacím, a ačkoli z dokumentů nebylo možné zjistit, zda se jednalo o vědomou spolupráci, je pravděpodobné, že si Behrúz myslel (alespoň „oficiálně“), že píše pro ČTK. Po krátkém přerušení byl znovu „rozpracován“ od roku 1960, kdy jeho zájem stát se dopisovatelem ČTK trval.³⁰¹ Dne 29. června 1962 přiletěl „Míša“ na návštěvu z Polska do ČSSR. Při návštěvě chtěl vidět, jak si obyvatelé žijí, jaká je jejich úroveň, jak se baví a zda se vůbec bavit mohou, chtěl mluvit s lidmi v ČTK, navštívit obchodní komoru a klub novinářů. Zajímal se o podmínky studentů na univerzitě, o stipendia a jejich spokojenost. Následně chtěl mluvit i s cizími studenty, jichž se vyptával, jak jsou spokojeni či zda po příjezdu do své země budou chtít nastolit marxismus-stalinismus. Na sídlišti Hloubětín se vyptával občanů, jaký mají plat, byt, jak jsou spokojeni atd.³⁰² Návštěvu hodnotil pozitivně, jediné, co se mu nelíbilo, byla zdrženlivost děvčat. Snažil se však budít dojem pokrokového novináře a prohlásil, že o Polsku a ČSSR bude psát objektivně a nikdo jej nedonutí psát proti nim. Plně prý chápal orientaci na SSSR a spojenectví po špatných zkušenostech se Západem. V té době už byl ale styk s ním omezen,

²⁹⁹ (ABS), fond Objektové svazky – I. správa. Svazek 80412/4. Záznam ze schůzky s Marmoni. Ze dne 14. 7. 1959.

³⁰⁰ V dokumentech je jméno zapsané jako Behrouz Changuis Joharguir. Domnívám se, že se jedná o anglicko-francouzskou transkripci, pravé znění jména jsem však nebyla schopná dohledat, a tak je možné (či spíše pravděpodobné), že ani „Čangájí Džahángúr“ nebude přesné znění tohoto perského jména.

³⁰¹ Pro názornost zde uvedu návrhy k hodnocení této spolupráce: 1. Fixně obdrží 10 000 riálů a dodá zprávy celkem o 2000 slov. Za každých dalších 500 slov dostane 2000 riálů. 2. Měsíčně fixně dostane 5000 riálů a za každou zprávu 3000 riálů nezávisle na počtu slov. 3. Za každou stranu dostane 500 riálů, ale v měsíci dodá nejméně 10 stran.

³⁰² Ze všech těchto zájmů a aktivit, které v Praze podnikal, je zřejmé, že se nemuselo jednat o novináře, ale opravdu o spolupracovníka americké či íránské tajné služby.

neboť se po prověrce u Rumunů, Poláků a Sovětů ukázalo, že jde pravděpodobně o spolupracovníka s britskou a americkou rozvědkou. Pravděpodobně byl napojen i na íránskou policii, která díky němu odhalila studentskou protivládní organizaci. Pro všechny tyto „závady“ se měl styk s ním nechat odumřít a v případě nutného setkání se mělo brát v úvahu, že jde o „provokatéra“.³⁰³

Jako další novinář byl od roku 1960 „rozpracováván“ Amíd Masúd Barzín, krycím jménem „Korán“. Masúd Barzín byl v roce 1957 vedoucím oddělení tisku *Consortia Iran Oil Operating Co.*, v roce 1962 se stal zakladatelem a generálním sekretářem Syndikátu spisovatelů a novinářů a od roku 1957 překladatelem a sekretářem na indickém ZÚ. V době „rozpracování“ se však nepodařilo převést styk na konspirativní a tudíž byl jeho svazek následně archivován.³⁰⁴

Ze stejného důvodu (nebylo možné převést styk na konspirativní) bylo ukončeno „rozpracování“ íránského státního příslušníka Mostafy Elma, s krycím jménem „Malý“ (v některých dokumentech je také uvedeno „Malina“). Elm byl vedoucím oddělení Organizace plánu, dopisovatelem listu *Etelá'át* a *Kajhán International* a ekonomickým poradcem *Bank Melli*. Rozvědka o něj měla zájem od roku 1960 vzhledem k jeho kladným vztahům k ČSSR (a tedy možnosti, že bude vědomě spolupracovat), kam chtěl přicestovat na pozvání společnosti *Rapid*. Měl dobré styky do uvedených objektů, v nichž působil, na MZV a do madžlesu. Mostafa Elm byl „vytěžován“ bez jeho vědomí a z jeho informací se podařilo sepsat několik politických zpráv o íránské vládě, k vědomé spolupráci se nepodařilo přejít, neboť „Malý“ přestal mít zájem o stýkání se s lidmi z československého ZÚ. Jeho svazek byl archivován v roce 1963, ačkoli se předpokládalo, že bude možné se na něj v budoucnu obrátit.³⁰⁵

Další novinář, Esmail Kádchodázáde, krycím jménem „Mustafa“ a následně „Gali“, byl „rozpracován“ taktéž na začátku 60. let. Esmail také pracoval jako překladatel do angličtiny na ministerstvu války a následně jako vedoucí vojenské knihovny. Polovinu svého platu tak dostával od amerického vedení, které se nacházelo při íránském ministerstvu, a mohl tedy nosit informace o amerických aktivitách. Jelikož byl Esmail velmi sdílný, přišel z Teheránu do ústředí požadavek na jeho pozvání do ČSR, kde by proběhla „verbovka“. „Mustafa“ předával například vypracované dokumenty o americké hospodářské pomoci Íránu, všechno to však byly méně závažné (neutajené) informace, za něž dostával odměnu. Centrále šlo však o jeho schopnosti získávat utajené informace, které kontakt neměl. Nakonec byl Esmail propuštěn z ministerstva války, údajně pro politickou nespolehlivost (možná i proto, že se stýkal s lidmi z československé

³⁰³ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 11124/301. Celý svazek.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 11125/300. Celý svazek.

ambasády), čímž ztratil jakékoli schopnosti získávat zajímavé informace a kontakt s ním byl ukončen.³⁰⁶

Dva zajímavé objekty z řad místního obyvatelstva měla „rozpracované“ rozvědka v období 1961–1962. Jednalo se o příslušníky íránské policie, kteří byli ženatí se ženami, jež měly vazby na Československo. Tenk Dárján, velitel kriminálního oddělení hlavního velitelství policie v Teheránu, měl za manželku ženu původem ze Slovenska. Chásání Husbang, kapitán policie (který pracoval mimo jiné jako doprovod šáha) se oženil s dcerou této Slovenky. Kontakt se měl uskutečnit přes matku ženy, která žila na Slovensku (Sperlingová Marie) a v Íránu již jednou na návštěvě dcery byla. Předpokládalo se tedy, že pojedje znovu. Pro svůj vysoký věk a zdravotní stav však od návštěvy upustila. V důsledku toho, a také proto, že rezidentura byla v této době slabě obsazená, nedošlo k dalšímu „rozpracování“.³⁰⁷

Zajímavý případ řešila rozvědka v letech 1963–1964, kdy konzulát navštívil Mustafa Bulghání (krycí jméno „Esmail“), místní síla na ZÚ USA, s tím, že by chtěl emigrovat do ČSSR a jaké jsou požadavky. Se stejným požadavkem navštívil i konzulát SSSR a po konzultacích s lidmi ze sovětské rozvědky dospěli pracovníci obou služeb společně k názoru, že Mustafa pravděpodobně není poslán íránskou kontrarozvědkou, ale že chce asi opravdu emigrovat. Z centrály však bylo řečeno, že může jít o tzv. podstav ze strany Američanů (což brali lidé v Teheránu za nepravděpodobné, neboť Američané by podle jejich názoru neposílali místní sílu) a že tedy není vhodné se s tímto člověkem stýkat nad rámec pracovních povinností při vyřizování víz. Proti rozkazům z ústředí ho zaměstnanec ZÚ Holický začal typovat, zda by mohl mít rozvědné schopnosti a předávat jim informace o americké ambasádě.³⁰⁸ Mustafa však nevěděl, co přesně se po něm chce, a jelikož byl v zoufalé situaci a požadavek na víza se nijak neposunul, rozhodl se emigrovat do Dubaje.³⁰⁹

³⁰⁶ Tamtéž

³⁰⁷ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 10119/302. Celý svazek.

³⁰⁸ Holický dokonce výrazně porušil zásady utajení, když šel k Mustafovi domů (kde viděl, v jak špatných podmínkách žije s početnou rodinou), kde ho požádal, zda by mohl pro ZÚ přinést nějaké informace z amerického zastupitelství. Tato nabídka ke spolupráci tak byla učiněna v neznámých podmínkách, kde mohlo klidně dojít k odposlouchávání.

³⁰⁹ ABS, fond Objektové svazky – I. správa. Svazek číslo 11779/301. Celý svazek.

7. Islámská revoluce

V podstatě již od začátku vlády šáha Rezy Pahlavího se vyskytovala celá řada problémů – politických i ekonomických. Tyto problémy se však nedařilo řešit a nespokojenost obyvatelstva rostla přímo úměrně s represí SAVAKu. Po mnoha pokusech o atentát šáh mezi obyvatelstvo v podstatě téměř nechodil. V roce 1971 uspořádal Rezá Pahlaví oslavu výročí 2500 let od počátku íránské monarchie. Tato velkolepá a pompézní oslava vedla k obrovské kritice všech vrstev obyvatelstva, neboť na ni stát vynaložil značné finanční prostředky.³¹⁰ Oslavu okamžitě odsoudil i velký kritik režimu, Ajatolláh Rúholláh Chomejní, vyhoštěný ze země v roce 1964.³¹¹ Novinkou též bylo nahrazení islámského kalendáře kalendářem novým, který začínal od nástupu Kýra Velikého. Místo roku 1976, respektive 1355, byl tak zaveden rok 2535.³¹²

Od roku 1977 se režim začal mírně uvolňovat, neboť nový americký prezident Jimmy Carter neschvaloval represivní politiku šáha. Nálady obyvatelstva se však nezměnily a velmi často probíhaly demonstrace.³¹³ Během návštěvy šáha v USA (polovina listopadu 1977) se konaly obrovské demonstrace přímo v USA; demonstrující byli v maskách, aby je nerozeznal SAVAK. Masivní protesty proběhly i v Teheránu v době návštěvy prezidenta Cartera, který tam slavil Nový rok³¹⁴ (31. 12. 1977–1. 1. 1978). Protivládní elementy byly podle zpráv čs. ZÚ rozdělovány podle politické příslušnosti do tří skupin. Pravicové křídlo tvořilo duchovenstvo hlásící se k Chomejnímu, střed představovali „islámští marxisté“, jejichž cílem byla islámská republika. Jejich ideologická koncepce nebyla do té doby vyjasněna. K levici patřili přívrženci různých směrů, od strany Túde až po pročínské maoisty. Údajně usilovali o různé formy lidově demokratické republiky.³¹⁵ Jaromír Štětina vzpomínal na bouřlivá léta v pořadu České televize, kde popisoval své působení v Íránu a dojmy. Zemi projel několikrát nákladním automobilem, následně pro perskou firmu hledal bauxit a alumíniovou rudu a díky tomu se z Teheránu dostal i do vesnic pohoří Zagros. Při kontaktu s obyčejnými lidmi zaznamenal, že rozhodně nesedí „u mísy s naftou“ a že nejsou tak bohatí, jak by odpovídalo příjmu z ropy. V Íránu také zažil velké

³¹⁰ Za Československo se oslav účastnil prezident Ludvík Svoboda.

³¹¹ Sajjid Rúholláh Músaví Chomejní, persky روح الله موسوی خمینی, 1902–1989. Šíitský klerik, který byl po svém vyhoštění nejprve v Iráku, následně působil ve Francii.

³¹² AXWORTHY, Michael. *Dějiny Íránu*. Praha: Lidové noviny, 2009. Str. 186 – 187.

³¹³ Lidem, ve většině případů muslimům, vadila příliš prozápadní politika a vliv, který podle jejich mínění kazil dobré muslimské mravy. Jak vyprávěl pan Mnislav Zelený, v Teheránu byly celé čtvrtě, které sloužily jako veřejné domy. Zajímavostí bylo, že si ženu nevybíral příchozí zákazník – muž, ale že si naopak prostitutka vybírala muže z dlouhé fronty zájemců. Samozřejmostí byla i možnost zakoupit téměř všude (restaurace, obchody) alkohol, muslimské svátky a denní modlitby se nedodržovaly a ženy mohly nosit jakékoli západní oblečení – tedy včetně minisukní. (Neřízený rozhovor s panem Mnislavem Zeleným Atapanou dne 30. 6. 2014.)

³¹⁴ A jak již bylo zmíněno, společně se šáhem si přiřkl skleničkou šampaňského, což okamžitě kritizoval Chomejní.

³¹⁵ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 010669/1977. Protivládní demonstrace v Íránu.

množství demonstrací.³¹⁶ Pan Mnislav Zelený Atapana si naopak žádné demonstrace za dobu svého působení v Teheránu nevybavuje. Jakožto antropolog jezdil do malých vesnic, kde politika rozhodně nebyla na pořadu dne (a dokonce se u obyvatel neprojevoval nesouhlas se západními vlivy vzhledem k jejich náboženskému smýšlení) a i v Teheránu si vybavuje obyvatele klidné. Pro celou skupinu Art Centra přišla podle jeho slov revoluce nenadále a velmi je překvapila.³¹⁷

V roce 1978 pokračovaly rozsáhlé protestní demonstrace. Na postu premiéra se rychle vystřídal několik lidí. Týden po tragédii v Ábadánu, kdy někdo zamkl kinosál s cca 400 lidmi a do klimatizace nalil hořlavinu (ze sálu se téměř nikdo nedostal³¹⁸),³¹⁹ padla Amúzegarova vláda a v srpnu se stal prvním ministrem Emámí.³²⁰ Ten provedl několik usmiřovacích opatření vůči duchovním – například zavedl starý kalendář. Současně došlo k bouřlivému rozvoji opozičních sil a zesílila činnost náboženské skupiny kolem Chomejního. Začaly vystupovat i různé politické strany, přičemž nejvíce se projevovale Národní fronta (dále NF), která sdružovala tři politické strany. Dne 29. srpna 1978 předložila NF vládě 12 požadavků, jejichž splnění považovala za podmínku vytvoření klidné politické atmosféry. Jednalo se například o zrušení SAVAKu, osvobození politických vězňů, zajištění svobody slova, tisku a shromažďování či povolení všech politických stran. Představitelé náboženských skupin zveřejnili své požadavky 30. srpna, a to například zrušení zákonů, které jsou v rozporu s náboženskými islámskými předpisy, uzavření nemorálních zábavních podniků, povolení návratu do země Chomejnímu či zavedení zákonů na principu islámu.³²¹

Počátkem září bylo vyhlášeno stanné právo³²² ve 12 největších městech země, což mělo za následek velké demonstrace, které policie brutálně potlačila. Velká demonstrace 5. listopadu vyústila v pád vlády Emámího a k nastolení vlády generála Azhárího.³²³ Počátkem prosince se konaly další obrovské demonstrace, kdy každou noc tisíce lidí skandovaly hesla proti šáhovi.³²⁴ Tyto noční protesty (tzv. „teheránské čtvrtky“) probíhaly tak, že se vždy v devět hodin večer (kdy začínal podle stanného práva zákaz vycházení) všude zhaslo, lidé vyšli například na střechy

³¹⁶ Archiv České televize, IDEC: 280 350 43215/0002. Televizní klub mladých. Datum vysílání neuvedeno (vyrobeno v roce 1980).

³¹⁷ Neřízený rozhovor s panem Mnislavem Zeleným Atapanou dne 30. 6. 2014.

³¹⁸ Osmi lidem se podařilo uprchnout, 377 lidí uhořelo. (ŠTĚTINA, Jaromír. *Studna pro Mandon*. Praha: Panorama, 1984. Str. 16)

³¹⁹ Archiv České televize, IDEC: 280 350 43215/0002. Televizní klub mladých. Datum vysílání neuvedeno (vyrobeno v roce 1980).

³²⁰ Džafar Šaríf Emámí, persky جعفر شریفامامی, byl premiérem také v letech 1960–1961.

³²¹ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 012509/1978. ČSSR – Írán. Zpráva OBO za II. pololetí 1978.

³²² Podle vyprávění Jaromíra Štětiny bylo 8. září, 1. den stanného práva, postříleno na náměstí v Teheránu několik set lidí. Stanné právo zakazovalo shromažďování více než tří osob, zákaz nošení zbraní a zákaz vycházení od devíti hodin večer do páté hodiny ranní.

³²³ Gholam Rezá Azhárí, persky غلامرضا از هاری.

³²⁴ Politické zprávy Teherán, č. j. 012509/1978. ČSSR – Írán. Zpráva OBO za II. pololetí 1978.

domů a skandovali hesla jako „smrt šáhovi“.³²⁵ Dne 10. a 11. prosince proběhly v Teheránu demonstrace, kterých se zúčastnilo přes milion lidí. V lednu se šáh pokusil řešit situaci tím, že jmenoval člena vedení NF Bachtjára³²⁶ premiérem. Chomejní však vládu označil za nelegální. V únoru šáh (v té době již v pokročilém stádiu rakoviny) uprchl ze země a Chomejní se následně vrátil z exilu. K vedení vlády poté zplnomocnil Bázargána.³²⁷

V posledních březnových dnech se konalo referendum o islámské republice v Íránu. Referendová otázka zněla: „*Chcete islámskou republiku? Ano či ne?*“ Ačkoli se tedy jednalo o demokratický hlasovací prvek, otázka byla položena nedemokraticky, neboť lidé neměli na výběr, čím chtějí monarchii nahradit. Podle některých obyvatel by bylo příhodnější, kdyby otázka zněla: „*Chcete monarchii?*“. Voleb se zúčastnila nadpoloviční většina voličů (volební právo měly osoby nad 16 let) a všeobecně se předpokládalo, že ten, kdo nesouhlasí s islámskou republikou, k volbám ani nepůjde. Strana Túde vydala prohlášení, že bude volit islámskou republiku. Komunistická ideologie se však neslučovala s náboženstvím, a proto bylo toto rozhodnutí v Československu považováno za prozíravou politiku, kdy strana chtěla politický prostor v budoucím zřízení, ačkoli se neztotožňovala s náboženským režimem.³²⁸ Na univerzitě se také objevil leták o Túde, který hlásal, že pomohla šáhovi svrhnout Mosaddeqa a že je to „*přisluhovač SSSR*“, který nevěří v boha a schovával se v exilu, zatímco národ bojoval.³²⁹

Reportér Rudého práva, který se do Íránu vydal ve dnech 27. února až 22. března 1979, popsal situaci v době před přijetím ústavy. Chomejní se krátce po svém příjezdu odebral do Qomu (město s mnoha šíitskými školami a tedy největší koncentrací ajatolláhů), kde začal kázat a tato kázání přenášela i státní televize. Během proslovů zazněl příkaz nekonzumovat maso a zničit jeho nynější zmražené zásoby, zrušil šáhem prosazený zákon na ochranu rodiny (čímž mimo jiné zrušil i mnohá ženská práva) a přikázal ženám nosit „čádory“ nebo „hedžáby“ (obojí ženu zahaluje; zatímco hedžáb se nosí jen na hlavě, čádor zakrývá celou postavu). Proti tomuto kroku proběhly i demonstrace. Začínala se též projevat nejednotnost mezi duchovními. Po celém Íránu probíhaly velké masové popravy, proti nimž musel zakročit Bázargán, který toto dění označil za hanbu režimu a revoluce. Ačkoli reportér hlásil, že mínění o Chomejním se začíná lehce měnit, dav byl podle jeho slov stále zfanatizovaný.³³⁰

³²⁵ Archiv České televize, IDEC: 280 350 43215/0002. Televizní klub mladých. Datum vysílání neuvedeno (vyrobeno v roce 1980).

³²⁶ Šápúr Bachtjár, persky شاپور بختیار.

³²⁷ Mehdí Bázargán, persky مهدی بازرگان. Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 012509/1978. ČSSR – Írán. Zpráva OBO za II. pololetí 1978.

³²⁸ Archiv MZV, Politické zprávy Teherán, č. j. 012508/1979. Referendum o islámské republice v Íránu.

³²⁹ KSČ – ÚV – 02/1, fond: KSČ Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1976–1981, sv. 106, ar. j. 106/k info 7.

³³⁰ Tamtéž.

Islámskou revolucí a vznikem islámské republiky byla započata další etapa perského státu, která trvá dodnes. V jeho čele stojí nejvyšší duchovní vůdce – do roku 1989 Rúholláh Chomejní, nyní jeho nástupce Alí Chámeneí³³¹. V kontrastu se šáhovým přílišným příklonem ke Spojeným státům je nový režim označil za původce všeho zlého a po napadení americké ambasády v Teheránu spolu země přerušily diplomatické styky, což trvá dodnes.³³²

Československo uznalo novou vládu již 13. února 1979 a v dubnu zaslal Gustáv Husák Chomejnímu poselství, v němž ho ujistil, že ho podporuje celý československý lid.³³³ Ačkoli se vláda zprvu domnívala, že nový režim bude díky svému protiamerickému vystupování více nakloněn socialistickým zemím, brzy se ukázalo, že se mohou dočkat podobné rétoriky jako USA. V archivech se navíc nedochovaly (nebo zatím nejsou přístupné) dokumenty, které by objasňovaly některé důležité věci, jako například co se stalo se smlouvou o dodávkách íránského zemního plynu, jak přesně ukončilo svou činnost Art Centrum či jak chtěla československá vláda vůči novému režimu postupovat.³³⁴

Paradoxem je také fakt, že československá ambasáda v čele s Vladimírem Poláčkem byla požádána americkým ministerstvem zahraničních věcí, aby zprostředkovala informace mezi Íránem a Spojenými státy v době obsazení americké ambasády. Český titulář se totiž po odvolání mnoha velvyslanců stal doyenem diplomatického sboru.³³⁵

Ačkoli se po islámské revoluci vztahy zhoršily, téměř na nulu klesly až po revoluci v Československu v roce 1989 a poté, co se nový československý režim přidal na stranu Západu „se vším všudy“ – tedy i s velkou podporou Izraele a Spojených států. Na konci 90. let v Praze začalo vysílat protirežimní Rádio Fardá³³⁶ a obě ambasády mají pouze nižší diplomatické zastoupení na úrovni chargé d'affaires. V roce 2000 byl českou vládou přijat zákon „lex Búšehr“, který zakázal českým firmám jakékoli dodávky pro jadernou elektrárnu v Búšehru. Tento zákon byl navíc přijat těsně před tím, než došlo k podpisu smlouvy s českou soukromou firmou, jež měla dodat pro Búšehr vzduchotechniku. Zatímco mnohé zahraniční firmy (včetně těch amerických) tak pro tuto jadernou elektrárnu plní velké zakázky, ty české to mají zákonem

³³¹ c Alí Husejn Chámeneí, persky علی حسینی خامنه ای.

³³² Ačkoli od listopadu 2013 dochází k oteplení vztahů a vzájemné komunikaci kvůli vyjednávání o íránském jaderném programu a od května 2014 také kvůli postupu islamistické skupiny ISIL (Islámský stát v Iráku a Levantě, nebo také ISIS – Islámský stát v Iráku a Sýrii) v Iráku.

³³³ ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel. Československo a Blízký východ v letech 1948-1989. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. Str. 125.

³³⁴ Zatímco jindy byly svazky plné analýz, k této situaci se téměř nikdo nevyjadřoval a revoluce (možná i proto, že jí nikdo pořádně neporozuměl) tak nebyla zanalyzována se všemi následky, které pro Československo mohla mít.

³³⁵ ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel. Československo a Blízký východ v letech 1948-1989. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. Str. 126.

³³⁶ Fardá znamená persky „zítra“.

zakázané.³³⁷ Je otázkou, jak se vzájemné vztahy vyvinou po 20. červenci 2014 (respektive po finální dohodě mezi Íránem a zeměmi P5+1³³⁸ o jaderném programu – pokud samozřejmě k nějaké dohodě dojde, zároveň i termín se může posunout), kdy by mohlo dojít ke zrušení některých sankcí a pronikání zahraničních firem na íránský trh, který prahne po investicích.

³³⁷ TUREČEK, Břetislav. Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2013. Str. 29–42.

³³⁸ Země P5+1 jsou státy s permanentním zastoupením v Radě bezpečnosti OSN, tedy Rusko, Čína, USA, Velká Británie a Francie. K nim bylo pro jednání s Íránem do šestice přidruženo Německo. Skupina se může též psát jako „E3+3“ – tedy tři země z Evropské unie a tři mimo.

8. Závěr

Československo–íránské vztahy po roce 1953 nabízejí velmi zajímavý a téměř jedinečný pohled na politiku dvou „znepřátelených“ zemí, kdy každá stála na opačné straně bipolárního světa, ale přesto našly mnoho společného.

Práce si kladla za cíl představit tyto vzájemné styky na poli politickém (diplomatickém) a kulturním, a to v rozmezí let 1953–1979. V 50. letech byly vztahy mezi Československem a Íránem na poměrně špatné úrovni, neboť po svržení Mosaddeqa se Írán jasně přiklonil k USA, což v Československu vnímaly politické špičky velmi negativně. Mosaddeq, od roku 1951 íránský premiér, chtěl za velké podpory obyvatelstva znárodnit ropný průmysl. To se samozřejmě nezamlouvalo anglickým ropným společnostem, které chtěly v oblasti těžít. Mosaddeqa podporovala komunistická strana Túde, neboť se z jejího úhlu pohledu jednalo o protizápadní zaměření politiky. Ačkoli Mosaddeq nebyl komunistou a o podporu strany Túde nestál, byl kvůli komunistické podpoře v srpnu 1953 svržen za pomoci CIA. Írán poté omezil styky s komunistickými zeměmi a strana Túde začala být ještě více pronásledována. Československo přijalo několik emigrantů této strany, čímž se vztahy s Íránem ještě více vyhrotily. Několik Íránců emigrovalo do Československa již na konci 40. let, další se do ČSR uchýlili právě po roce 1953. Mnoho z nich vystudovalo vysokou školu a založilo zde rodinu – ať již díky tomu, že jim úřady povolily uchýlit se do ČSR s celou rodinou (která často přijela až později), nebo proto, že si v Československu našli partnerku či partnera. Když se ale začínaly lepší politické a obchodní vztahy s Íránem, představovala Túde pro Československo spíše zátěž. Strana navíc vyvíjela velmi malou politickou aktivitu, takže její podpora pomalu ustala.

Od 60. let začal šáh uplatňovat nezávislejší politiku, což vedlo k oteplení vztahů s celým Východním blokem. Zlepšení vztahů se promítlo v oblasti kulturní, diplomatické i obchodní. V roce 1962 byly zastupitelské úřady vzájemně povýšeny na velvyslanectví. ČSSR byla poslední zemí, se kterou Írán své diplomatické vztahy povýšil. Kromě několika návštěv na úrovni premiérů se v roce 1967 konala návštěva šáha v Praze (opět bylo ČSSR poslední zemí ze socialistického bloku, kterou šáh navštívil) a v roce 1969 navštívil prezident Svoboda Írán. Šáh s manželkou se do Prahy podívali ještě jednou, a to v roce 1977. Oběma byly předány Řády Bílého lva a čestné akademické tituly. Mimo to se uzavřely některé důležité obchodní smlouvy (například smlouva o dodávkách zemního plynu). Při své druhé návštěvě v Československu oba obdrželi Řády Bílého lva I. třídy a čestné tituly doktorů práv a filozofie na Univerzitě Karlově v Praze.

Kulturní vztahy mezi Československem a Íránem se vyvíjely hlavně od 60. let v souvislosti s oteplováním vztahů politicko-ideologických. Již v roce 1954 byla v Teheránu uspořádána

technická výstava, která se v té době neobešla bez byrokratických průtahů z iránské strany a pokusů o komunistickou propagandu ze strany československé. V Iránu měl také úspěch československý sport. Několik sportovních týmů mělo příležitost odehrát v zemi zápas a do Teheránu dlouhodobě odjeli trénovat i českoslovenští trenéři. Významné završení vzájemných kulturních styků představovalo působení Art Centra, jež v Iránu uspořádalo několik výstav. V těžké celosvětové konkurenci se stala tato organizace tou jedinou, která měla na starosti důležité iránské kulturní projekty, od světových výstav v zahraničí až po domácí produkci mnohých expozic. Veškeré kulturní vztahy včetně působení Art Centra, jež mělo v Iránu několik velkých kontraktů, ukončila až islámská revoluce, po které se žádný z nasmlouvaných kontraktů neobnovil, a činnost v této zemi byla úplně zastavena.

Írán byl také v hledáčku československých tajných služeb, nejprve I. správy MV, od roku 1962 toto teritorium převzala II. správa. Tato skutečnost je poměrně nezvyklá, neboť II. správa měla na starosti spíše Československo a v cizích zemích neoperovala. V roce 1957 byla založena iránská tajná policie SAVAK, která se taktéž aktivně zajímala o československou ambasádu, ale také o občany, kteří v Iránu pracovali. Některé z nich zkusila získat na svou stranu. Práce v Iránu, tak jako pravděpodobně v dalších zemích, které spolupracovaly s USA, byla ztížena tím, že československé služby neměly tak dobrou techniku, jež by mohla konkurovat té západní (na což si pracovníci stěžovali v několika různých zprávách). Přesto se pokoušeli navázat kontakty s Íránci či Čechoslováky, kteří v Iránu žili nebo k němu měli jiný vztah (například tam měli příbuzné). V mnoha případech se to ale nepodařilo, neboť vytypované osoby buď neměly přístup k tajným či pro ČSSR jinak zajímavým informacím, nebo nebylo možné je ke spolupráci získat (ačkoli toto z dokumentů jasně nevyplývalo, je možné, že roli hrála i finanční otázka, kdy dobré zdroje nebylo možné zaplatit, protože byly příliš drahé). Od 70. let aktivita I. správy v Iránu téměř ustala, neboť Írán pro Československo nebyl prioritou. Jak moc byl od 70. let Írán upozaděn, není jasné, neboť svazky, které se těmito roky zabývají, jsou nadále utajeny, takže není možné toto období zmapovat.

Na počátku roku 1979 došlo k islámské revoluci, před kterou šáh uprchl ze země. Československo uznalo novou vládu již v únoru 1979, neboť se domnívalo, že se nový silně protiamerický režim přikloní na stranu „Východu“. Opak byl ale pravdou. Diplomatické vztahy se opět ochladily a tato situace trvá i po změně režimu v Československu v roce 1989.

Použitá literatura

Archivní prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí:

Teritoriální odbory – tajné, 1945–1954

Teritoriální odbory – tajné, 1955–1959

Teritoriální odbory – tajné, 1960–1964

Teritoriální odbory – tajné, 1970–1974

Teritoriální odbory – obyčejné, 1945–1959

Teritoriální odbory – obyčejné, 1960–1964

Politické zprávy Teherán 1918–1977

Generální sekretariát – tajné, 1955–1964

Generální sekretariát – tajné, 1965–1969

Generální sekretariát – A, 1945–1954

Generální sekretariát, 1955–1964

Generální sekretariát, 1965–1970

Národní archiv:

Ústřední výbor KSČ 1945–1989 – předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971

Ústřední výbor KSČ 1945–1989 – předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976

Ústřední výbor KSČ 1945–1989 – mezinárodní oddělení

Ústřední výbor KSČ 1945–1989 – politické byro ÚV KSČ 1954–1962

Ústřední výbor KSČ – Antonín Novotný - zahraničí

Archiv bezpečnostních složek:

Fond Objektové svazky – I. správa (Hlavní správa rozvědky) – odtajněné složky k Íránu, tedy svazky číslo:

80412/4

MTH 21858, r. č. 80412/103

MTH 21856, r. č. 80412/103, 106 a 000

11779/011, 301

10119/300, 301 a 302

11124/300, 301

Svazky, které dosud nejsou v Archivu bezpečnostních složek:

10727

80412/4, 011

Archiv České televize

Zdigitalizované pořady, IDEC: 277 450 10378, 277 531 08788 a 280 350 43215/0002

Tištěné a online prameny

Dokumenty k otázce Blízkého a Středního východu. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí, 1963.

Jimmy Carter, XXXIX President of the United States: 1977-1981: Tehran, Iran Toasts of the President and the Shah at a State Dinner. The American Presidency Project [online]. 2013 [cit. 2013-09-01]. Dostupné z: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=7080>

The secret CIA history of the Iran Coup, 1953. In: The National Security Archive [online]. 2000 [cit. 2014-06-23]. Dostupné z: <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB28/>

Rozhovory

Dne 30. 6. 2014 neřízený rozhovor s panem Mnislavem Zeleným Atapanou.

Literatura

- ABDELREHIM, Neveen Talaat Hassan. Oil Nationalisation and Managerial Disclosure: The Case of Anglo-Iranian Oil Company, 1933-1951. York, 2010. Doktorská práce. The University of York.
- ABRAHAMIAN, Ervand. A history of modern Iran. New York: Cambridge University Press, 2008, xxviii, 228 p. ISBN 978-052-1528-917.
- AXWORTHY, Michael. Dějiny Íránu. Praha: Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-994-2.
- BILL, James A. The politics of Iran: groups, classes and modernization. Columbus, Ohio: Merrill, 1972, ix, 174 s. ISBN 06-750-9102-0.
- BILL, James A. The politics of Iran: groups, classes and modernization. Columbus, Ohio: Merrill, 1972, ix, 174 p. ISBN 06-750-9102-0.
- Hodnosti a funkce diplomatů. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky [online]. 2010 [cit. 2013-09-01]. Dostupné z: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/hodnosti_a_funkce_diplomatu_objasneni.html
- Jarmila Trösterová – návrh a realizace opony. In: Malování kreslení [online]. [cit. 2014-06-24]. Dostupné z: <http://www.mujweb.cz/malovani.kresleni/04.htm>
- JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. Československo-íránské vztahy v letech 1918–1938: politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie. Praha, 2012. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102985>. Disertační práce. Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav hospodářských a sociálních dějin.
- KRAMEROVÁ, Daniela. „My prodáváme sny“: Šáhova zakázka pro české umělce v sedmdesátých letech 20. století. UMĚNÍ. 2013, LXI, č. 4, 341 - 355. Dostupné z: <https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.umeni-art.cz%2Fadmin%2FfileGet.aspx%3Fv%3Dissue-issue-2131-category-2132-paragraph-2135-pdf%26l%3Dcz&ei=CSmoU86xJNTb7Ab3koGIBA&usg=AFQjCNF-XPbRZTOeHz5oI2EHOaqMzDtdQ&bvm=bv.69411363,d.ZGU&cad=rja>
- LENCZOWSKI, George. Iran under the Pahlavis. Hoover Institution Press, 1978. ISBN 0-8179-6641-2.
- PAHLAVÍ, Farah. *Paměti*. Vyd. 1. Překlad Danuše Navrátilová. Praha: Argo, 2004, 390 s., [16] s. obr. příl. ISBN 80-720-3563-0.
- Příručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemí v Československu: 1918 - 1985. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1987.

- TUREČEK, Břetislav. Labyrintem Íránu: cesta do nitra jaderné říše a k pramenům jejího vzdoru. Vyd. 1. Praha: Knižní klub, 2013, 278 s., [48] s. obr. příl. ISBN 978-80-242-3938-5.
- TUREČEK, Břetislav. Světla a stíny islámu: drama Blízkého východu a sonda do duší jeho obyvatel. Vyd. 1. V Praze: Knižní klub, 2007, 214 s., [48] s. barev. obr. příl. ISBN 978-802-4219-097.
- Úřad pro zahraniční styky a informace [online]. 2011 [cit. 2014-06-09]. Dostupné z: <http://uzsi.cz/cz/>
- VÁVRA, Tomáš. Art Centrum jako subjekt komunikace o umění. Zlín, 2007. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- Základní informace o čs. rozvědce. ÚSTR - Ústav pro studium totalitních režimů [online]. odtajněno 2001 [cit. 2014-06-10]. Dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/srpen1968/rozvedka/info680416.pdf>
- ZARGARI, Hamid. Chtěli jsme odstranit šáha. Vyd. 1. Říčany: Orego, 2004, 213 s., [24] s. obr. příl. ISBN 80-867-4120-6.
- ZÍDEK, Petr a Karel SIEBER. Československo a Blízký východ v letech 1948-1989. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009, 394 s. ISBN 80-865-0676-2.
- Our History. Saudi Aramco [online]. 2014 [cit. 2014-07-09]. Dostupné z: <http://www.saudiaramco.com/en/home/our-company/our-history.html#our-company%257C%252Fen%252Fhome%252Four-company%252Four-history.baseajax.html>
- History of the Tudeh Party of Iran. *Iran Chamber Society* [online]. 2014 [cit. 2014-07-09]. Dostupné z: http://www.iranchamber.com/history/tudeh/tudeh_party01.php